

BÓNIS FERENC

A PSALMUS HUNGARICUS SZÜLETÉSE

1987

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A Fővárosi Közlöny, Budapest Székesfőváros hivatalos lapja, 1922. július 7-i számában részletesen ismertette a fővárosi törvényhatósági bizottság július 12-én kezdődő rendes közgyűlésének tárgysorozatát. A napirend 84. pontjaként a tanácsi XIV. ügyosztály alábbi előterjesztése került a közgyűlés elé:

"Tekintetes Tanács!

A jövő esztendőben lesz 50 éve annak, hogy Buda és Pest szab. kir. fővárosok, Óbuda mezőváros és Margitsziget, Budapest főváros név alatt egy törvényhatósággá egyesítették. A fővárosnak ezt a félszázados jubileumot nagy keretekben, impozáns módon kell megünnepelnie. Bár az ország és a főváros helyzete nem engedi meg, hogy e megünneplés külsőségeiben is olyan méretű legyen, mint ahogy azt a történelmi esemény jelentősége megérdemelné, mégis emlékezetessé kell tennünk ezt az évfordulót különböző ünnepségeknek, kiállításoknak, kongresszusoknak stb. rendezésével.

A tartandó ünnepségek tekintetében ezidő szerint részletes programot még nem nyújtunk; csak azt kívánjuk általánosságban hangsúlyozni, hogy ezt az alkalmat is arra kell felhasz-

nálnunk, hogy a magyar kultúrát a maga fejlettségében mutassuk be a művelt külföldnek.

Ennek alapján javasoljuk, méltóztassék az 50 éves évforduló alkalmából jubileumi ünnepek tartását elvben elhatározni; méltóztassék továbbá a jubileumi ünnepek programjának előkészítése és megállapítása céljából a törvényhatósági biz. tagjai közül a polgármester úrnak, illetve helyettesének elnöklete alatt egy 72 tagból álló bizottság kiküldése iránt a közgyűlésnek előterjesztést tenni, amely bizottságnak az érdekelt ügyosztályokat vezető tanácsnokok hivatalból volnának tagjai."

A tanács az előterjesztés alapján a félszázados évfordulónak méltó módon való megünneplését elvben elhatározta és a közgyűlésnek oly értelemben tesz előterjesztést, hogy az ünnepek részletes programjának előkészítése céljából egy 72 tagú bizottságot küldjön ki és ennek a bizottságnak megalakításával, illetve kiegészítésével a tanácsot bízta meg.

A jubileum időpontja, 1923. november 17, önmagától adódott. Az egyesített Budapest első törvényhatósági bizottsága ugyanis 1873. december 3-án

tartott közgyűlésén kimondta:

"a főváros tényleges egyesítésének napjául folyó év november 17-e tekintendő és pedig azon okból, mert e napon a pesti, budai és óbudai hatóságok működése megszűnván, a fővárosi tanács nemcsak megalakult, hanem az ügyek kezelését tényleg átvette és rendszeres működését meg is kezdette."

Bár a Fővárosi Közlöny a fentiekben javasolt 72 tagú emlékbizottság megalakulásáról, összetételéről és tevékenységéről a továbbiakban nem tájékoztat: tudjuk, hogy a tanácsi XIV. ügyosztályhoz a tervezett ünnepséggel kapcsolatban számos javaslat érkezett¹. Egyebek között: íratassék meg és adassék ki számos nyelven a főváros története - közigazgatásának, tudományos életének, művészetének, véderejének, sajtójának, sportjának, közegészségének, közgazdaságának, közlekedésének, építészetének, iparának helyzete és históriája. Veressen a főváros arany és ezüst emlékérmeket, készíttessen ötven éves történetéről filmet. A jubileum idején rendeztessék hatnapos ünnepség, hálaadó szentmisével, díszközgyűléssel, ünnepi fogadással, a cserkészfjúság táborozásával Rákos mezején, dalosversennyel, dunai sportünnep-

séggel, képzőművészeti kiállítással, a nemzeti hadsereg lovasünnepségével, díszfelvonulással, színházi díszelőadásokkal, díszkivilágítással, térzenével... A levert köztársaságot követő diadalmas restauráció mintha az alig negyedszázada ünnepeelt millennium kihamvadt tüzeit akarná újra fellobbantani. Csakhogy ez merő ábránd, önáltató illúziókergetés immár: 1923-ban nem ismételtető meg 1896, még szerény, szűk keretek között sem. A szerencsétlen háborús a szerencsétlen béke következményei nem az ünnep indulatokat, nem az egység örömtüzeit szították fel. A jubileum napja egy meggyötört és megosztott népre, egy ezer sebből vérző, kifosztott országra virradt fel.

Kellő előkészületi idő, kellő anyagi eszközök híján vajmi kevés vált csak valóra a nagyszabású tervekből. A főváros történeti monográfiáját egy vetítettképes előadássorozat "pótolta"; Gárdonyi Albert könyve - Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből - csak 1925-ben, Isoz Kálmán zenetörténeti áttekintésének folytatás nélkül maradt első része csak 1926-ban látott napvilágot. Néhány napilap jubiláris száma, hálaadó szentmise a Belvárosi főplébánia-templomban, me-

lyet Csernoch János hercegprímás pontifikált, és ünnepi közgyűlés az Újvárosházán Horthy Miklós kormányzó jelenlétében: ebben kulminált a hivatalos ünnepség. A közgyűlésen Csilléry András, a fővárosi keresztény községi párt szónoka, azzal zárta beszédét, hogy a legutóbbi évtizedet szíves-örömmest törölné Budapest félszázados történetéből.

Az önmagát ünneplő "neobarokk társadalom" jubileuma alighanem örökre feledésbe merül, ha két nappal később, 1923. november 19-én, nem rendezik meg a Filharmóniai Társaság rendkívüli díszhangversenyét, annak a három új műnek bemutatójával, melyet erre az alkalomra rendelt Budapest Székesfőváros. Amit a megelőző ünnepségsorozat a maga szűkkeblű provincializmusával soha nem érhetett volna el, ez a hangverseny egymagában képviselte: a legnemesebb magyar hagyományokat a legnemesebb európai hagyományokkal, az ősi múlt képeit a jelen s a jövő merész álmaival szőve eggyé. A bemutató hangverseny zenetörténeti eseménnyé vált, így tartotta fenn az egyesült főváros jubileumának emlékét.

Budapest főváros felkérése - mely az írott dokumentummal mindmáig meg nem erősített hagyomány szerint Demény Dezső zeneszerzőnek, a Szent István

bazilika karnagyának, a Rózsavölgyi zeneműkiadó lektorának javaslatára történt - meglehetősen későn, 1923 tavaszán érte a három zeneszerzőt, Bartók Bélát, Dohnányi Ernőt és Kodály Zoltánt. Találgathatjuk csupán: mi készítette a konzervatív Városházát, hogy az 1923-as jubileum ünnepi muzsikáját az 1919-es tanácsköztársaság zenei direktóriumának három tagjával írassa meg. A dadalmas konszolidáció megbocsátó gesztusát láthatjuk e döntésben? A fővárosi vezetők zenei közösségét vagy tájékozatlanságát? Vagy ellenkezőleg, friss tájékozottságukat: azt, hogy ünnepségüket a külföldön is elismert zeneszerzők nevével akarták volna bearanyozni? Keressünk netán gyakorlati indokokat: hogy a rendszer reprezentatív muzsikusa, a Petőfi-szimfóniájának és a Karenina Anna-operájának bemutatójával elfoglalt Hubay Jenő nem tudott volna 1923-ban egy harmadik nagyszabású művel a közönség elé lépni? Esetleg vegyük fontolóra a Rózsavölgyi cégnek a Városházához fűződő kapcsolatait? Hiszen Bárczy Gusztáv, a társtulajdonosok egyike, édes testvére volt Bárczy Istvánnak, aki 1906-tól 1917-ig Budapest polgármestereként, 1917-1918-ban főpolgármestereként állt a főváros élén. A hármas ze-

neszerzői megbízatás motivációjáról ez idő szerint csak a feltételezés szintjén szólhatunk; Kodály hátrahagyott iratai között mindeddig nem találtunk idevágó dokumentumot - mint ahogy eredménytelenül kerestünk ilyet a Fővárosi Levéltár hiányosan fennmaradt aktái között is.

A főváros megbízatása - mely az alkotómunkát és az eredeti kézirat átengedését művenként 120.000 inflációs koronával honorálta - a műfaj s a forma tekintetében szabad kezet adott a zeneszerzőknek. Mindhárman szükségét érezték azonban, hogy a "város", az "egyesítés" gondolatát valamilyen módon belefoglalják készülő partitúrájukba. Hogy miképpen, abban már nagyon is megmutatkozott egyéniségük különbözősége.

Dohnányi (1877-1960) - a Filharmóniai Társaság elnök-karnagyaként a hármass bemutató dirigense - Ünnepi nyitányában szemléletes eszközökkel juttatta kifejezésre az egyesítés eszméjét. A művet hármass zenekar szólaltatja meg, a Budapestté egyesült három várost: Budát, Pestet és Óbudát jelképezve; a zárórész, virtuóz ellenpontozó művészettel, Erkel Himnuszának, Egressy Béni Szózatának és Dohnányi Hitvallásának témáit egyesíti. Az ötlet frap-

páns, de nem éppen eredeti: magyar külsőségek közepette a német romantika eredményeit, Wagner és Brahms bravúriját ismétli meg.

Bartók (1881-1945) új művében, a Tánc szvitben, merőben másként kapott hangot az egyesítés eszméje. Elképzelését néhány évvel később papírra vett ars poeticája világítja meg a legjobban: "az én igazi vezéreszmém... a népek testvérré-válásának eszméje... Ezt az eszmét igyekszem - amennyire erőmtől telik - szolgálni zenémben."² A Tánc szvit magyaros, romános, arabos témákat egyesít "ős-primitív", "nemzeti történelem előtti" zenei gondolatokkal (az első megfogalmazás szlovákos tánc formai-szerkezeti meggondolás folytán maradt ki a végleges változatból). Az egyesítés tehát, természetes gondolattársítással, a népek eggyéválását jelentette Bartók számára.

A harmadik zeneszerző, az akkor negyvenegy esztendősk Kodály (1882-1967), eredetileg szintén táncszvit-jellegű kompozíciót tervezett a díszhangversenyre. Már akkor foglalkoztatta a Marosszéki táncok megírásának gondolata, a tisztán népi hangszeres témaanyag meg a klasszikus műzenei forma egyesítésének kísérlete - s vele a történelmi múltban

gyökerező jelen szerves egységének költői ábrázolása. Amikor azonban tudomást szerzett Bartók készülő művének jellegéről: tüstént félretette a maga vázlatait. E két mester kapcsolatában ugyanis egyszerűen nem volt helye a külső rivalizálásnak: arra törekedtek, hogy kölcsönösen kiegészítsék egymás munkáját az új magyar zene-kultúra építésének történelmi tervében. Ha tehát Bartók táncszvit jellegű hangszeres kompozícióba fogott, akkor Kodály merőben más műfajt képviselő énekelt mű tervét vázolta fel. Ilyen külső előzmények után született meg 1923 nyarán - legnagyobb részben júliusban és augusztusban - a Psalmus Hungaricus zenéje (a mű címe a november 19-i bemutató plakátján még 55. zsoltár; az 1924. november 30-i és december 1-i második és harmadik előadás műsorán már Psalmus Hungaricus [Magyar zsoltár]).

Kodály Psalmusában is visszhangot ver az önmagát ünneplő város zivaja. De miféle ünnepi zene kerekedik ki belőle? Ez nem Dohnányi joviális közvetlensége, s nem is a költői programját önmagába záró, megközelíthetetlen Bartók absztrakciója³. Itt egy meggyötört, magányos próféta nyilatkozott meg, aki zord igazságának szavaival szinte

arculütötte az ünneplőket:

Egész ez város rakva haraggal,
Egymásra való nagy bosszúsággal,
Elhíresedett az gazdagsággal,
Hozzá fogható nincsen álnoksággal.

A mű mindazonáltal káprázatos sikert aratott a bemutatón; a sajtóközlemények és a visszaemlékező jelenvoltak egybehangzó tanúsága szerint a hangverseny igazi szenzációját a Zsoltár előadása jelentette. A Biblia szavaira utaló aktuális példázata féltreérthetetlen volt, az archaikusan újszerű zene katartikus szenvedélye pedig érzelmileg ragadta magával a díszhangverseny közönségét - azt a részét is, melyet nem elsősorban a zeneszeretet vonzott a Vigadó nézőterére. Kodály máról-holnapra országoshírű zeneszerzővé vált - s a Psalmus Hungaricusszal elindult a világhírnév útján is.

A SZÖVEG ÉS A SZÖVEGKÖLTŐ

Negyven esztendővel a Psalmus Hungaricus keletkezése és bemutatása után, 1963-ban, Kodály elmondta, hogy művének szövegére irodalomtörténeti tanulmányai során bukkant:

"A Psalmus versét a filológusokon kívül senki sem ismerte. Így derül ki, hogy azok a szálak, amelyek az ember az életében akár öntudatlanul is követ, a végén valahol mégis összefutnak. Ha nem tanulmányoztam volna a régi magyar irodalmat, sose írtam volna meg a Psalmust, mert nem találtam volna rá a szövegére."⁴

A "Magyar zsoltár" ugyanis - e tény számos félreértés forrásává lett már - nem az ószövetségi Zsoltárok könyvének magyar textusát, de nem is a versbe szedett 55. genfi zsoltár magyar fordításának közhasználatú szövegét zenésíti meg. A Psalmus Hungaricus verse - mely legalább negyedszázaddal korábbi Károlyi Gáspár első teljes magyar bibliafordításánál⁵ és ötödfél évtizeddel előzi meg Szenci Molnár Albert Psalterium Ungaricumát⁶ - az ősi zsoltárnak a XVI. századból való szabad átköltése. Régi protestáns népénekeskönyveink "Psalmusokból való Isteni

Diczeretec", "az Soltárokból szereztetett Dicsiretek", „A' 'Soltárokból való Isteni Ditséreték" gyűjtőcímen közlik ezeket az énekeket - némelyikük a XVII. század utolsó negyedétől katolikus énekeskönyvekben is feltűnik - az ihlető zsoltárok sorszámának növekvő rendjében, többnyire nótajelzéssel ellátva. A százötven zsoltárnak nem mindegyike nyomán "szereztetett" dicséret, némelyik zsoltár viszont több átköltést inspirált.

Az 55. "'Soltárból való Isteni Ditséret"-ről - kezdete: Mikoron Dávid nagy búsultában - nagy valószínűséggel feltehetjük, hogy 1560 körül keletkezett. Legrégibb ismert feljegyzése az úgynevezett Boroszlói kéziratban maradt fenn; ez toldalék Szegedi Gergely 1569-ben, Debrecenben megjelent énekeskönyvének a breszlai (wrocławai) Egyetemi Könyvtárban őrzött unikum-példányához. A "Cantio optima" című zsoltárparafrázis keletkezésének vagy leírásának idejét az utolsó versszak adja meg: "ezer öttiaz bann es hattvann egyben vigalztalalert zerze ezt verfegbenn". Ugyanezt az éneket mint 1567-ben szerzettet tartalmazza az Osztrák Nemzeti Könyvtár Palatics-kódex elnevezésű kézírata⁷. E két, nagyjából egybevágó adat kétséggkívül a XVI. századból való; az a harmadik kormeghatározás,

mely az előbbiektől lényegesen eltérő információt ad - mintegy három évtizeddel korábbra téve a "Mikoron Dávid" keletkezését - már a XIX. században fogalmazódott meg. Nagy Istvánnak 1823-ban, a Tudományos Gyűjtemény VI. kötetében megjelentetett írása szerint ("Szabados Kecskemét Városában született, vagy lakott Íróknak Nevei, és tudva lévő Munkái") a kérdéses zsoltárparafrázis 1535 körül íródott volna⁸. Bizonyítékokat Nagy nem vonultatott fel; azok felbukkanásáig viszont állítását nem tarthatjuk egyenértékűnek a XVI. századi adalékok bizonyító erejével. Szilády Áron, aki 1883-ban, a Régi Magyar Költők Tárának IV. kötetében elsőnek publikálta tudományos igényű, annotált kiadásban a zsoltárparafrázis szövegét, maga is csak fenntartással, "egyéb pozitív adat hiánya miatt", "nyomozásunk kiinduló pontjaként" fogadta el Nagy István kormeghatározását⁹ (a boroszlói és bécsi kéziratokat akkor még nem ismerhette).

Az 1535-ös keletkezés ellen szóló közvetett érv, hogy tartalmuk szerint ismert XVI. századi nyomtatott protestáns énekeskönyveink egyikében sem találjuk az 55. zsoltárnak "Mikoron Dávid" kezdetű parafrázisát. 1602-től viszont, Szilvás-Ujfalvi Anderko Imre Keresztyéni énekek című összefoglaló

jellegű debreceni énekeskönyvétől kezdve, rendre megtalálható a XVII. és XVIII. századi protestáns (református és evangélikus) népénekeskönyvekben. Ez azt a következtetést sugallja, hogy a "Mikoron Dávid nagy búsultában" a XVI. század utolsó harmadában - és nem korábban - válhatott népszerűvé.

E zsoltárparafrázist a XVII. század utolsó negyedétől, bár átdolgozva, átvették a katolikus énekeskönyvek is: Kájoni János gyűjteménye, a *Cantionale catholicum* (1676) és Illyés István kiadványa, a 'Sóltári Énekek (1693; új és újabb kiadásban jelent meg kétszáz éven át, 1894-ig). Illyés közlésének különös jelentősége, hogy elsőnek adhatta a szöveg mellé. S ha ez a dallam mintegy százharminc évvel később tűnt is fel, mint a Boroszlói kézirat szövege: annyira archaikus forma, hogy bizvást tarthatjuk a XVI. században keletkezettnek.

Mit tudunk az ének szerzőjéről? Több-kevesebb bizonyossággal nevét csupán; ezt zsoltárátköltésének akrosztichonja őrizte meg. A vers 22 strófájának első betűi - a versfők -

MICHAEL UEG KECSKEMETI AHS

a Kecskeméten született vagy ott tevékenykedő Vég

Mihály nevét rejtik. Az utolsó három betű értelmét csak találgathatjuk: "alumnus Hungariae scripsit" ("Magyarország fia írta") éppúgy lehet, mint "auctor huius scripturae" ("ezen írás szerzője").

Szilády Áron (és őt követve Horváth János¹⁰) a nevet "Végkecskeméti"-nek értelmezte; a kutatók többsége a Kecskeméti Vég Mihály formát fogadta el.

A szövegeköltő Vég Mihály alakja eltűnik a reformáció századának messzeségében; több énekszöveg nem fűződik nevéhez. Ami kevés és vele kapcsolatba hozható adat felmerült, azt már Szilády összefoglalta a Régi Magyar Költők Tára IV. kötetének jegyzeteiben¹¹. Eszerint 1521-ben "a krakkai magyar tanulók névsorában találjuk Michael de Kecskemety nevét". Mivel az ének stílusa tanult protestáns szerzőre utal, kétségtelven megvan a lehetősége, hogy a krakkói diák és a Cantio optima szerzője egy és ugyanaz a személy. Egy másik adat, 1564-ből, a kecskeméti "Végh Mihály feő bíró"-t említi. Egy harmadik szerint (mint az előző, ez is Hornyik János kecskeméti várostörténete¹² nyomán) 1594-ben "Mihály uram az prédikátor" Kecskeméten.

Vajon ezek az utóbbi adatok egy, két vagy három személyre vonatkoznak? A krakkói diák éppenséggel

Lehetett később városának főbírája; a bíró s a prédikátor azonossága is elképzelhető. Legkevésebbé valószínű, hogy az 1500 táján született 1521-es krakkói diák 1594-ben még prédikátor lehetett volna. Ám azonosak voltak vagy sem: bármelyikük írhatta az újjáköltött zsoltárszöveget. Bebizonyítani, eddigi ismereteinkkel, nem tudjuk.

Mit tudott minderről a Psalmus Hungaricus komponistája, Kodály Zoltán? És mi volt művének közvetlen szövegforrása? A szövegköltő személyéről két évtizeddel később helyreigazító nyilatkozatot írt, abból az alkalomból, hogy egy német újság, a Breslauer Neueste Nachrichten, a kecskeméti reformátor Vég Mihályt azonosnak vélte a hallei ellenreformátor Michael Vehe személyével¹³. Kodály - Szilády adatainak ismeretében - ezt írta 1942 januárjában¹⁴:

"Kecskeméti Vég Mihály, a mű magyar szövegköltője, történelmi hitelű személyiség, Kecskemét város lelkipásztora és bírája. M. Vehe-vel való azonosítása nélkülöz minden alapot, önkényes játék a szavakkal."

Szövegforrásáról a bemutató napján, 1923. november 19-én jelent meg alábbi nyilatkozata¹⁵:

"A főváros jubileuma alkalmából tenorszólóra, énekkarra és zenekarra írt művem szövegéül egy régi magyar zsol-tárt, Kecskeméti Vég Mihálynak 1535-ből való versét választottam, amelyet Gönczi György 1620-ban kiadott énekeskönyvében találtam."

Mit mond nekünk ez utóbbi nyilatkozat? Minde-
nekelőtt azt, hogy 1923 novemberében Kodály még
úgy tudta: szövege 1535-ből való (ugyanazt tanu-
sítja legkorábbi kompozíciós vázlata is; erről a
továbbiakban lesz még szó). Egyszersmind pedig
azt, hogy nem a Boroszlói kéziratban feljegyzett
legrégibb zsol-tárparafrázis-változatot tekintet-
te műve szövegalapjának. Bár a Kodály-mű 1924 ő-
szén megjelentetett zongorakivonatát (Universal
Edition Wien, UE 7550) a Cantio optima hasonmá-
sa ékesíti: bizton állíthatjuk, hogy ez a szöveg-
variáns a komponálás idején nem volt Kodály keze-
ügyében. Másként ugyanis, közvetlenül a bemutató
előtt adott nyilatkozatában, aligha hagyja fi-
gyelmen kívül a boroszlói változat utolsó stró-
fájában olvasható 1561-es keletkezési adatot. Az
első kiadású, 1924-es Psalmus-zongorakivonat ké-
zipéldányába¹⁶ - ezt használta Kodály vezénylési

gyakorlatai során és személyes korrepetíciók vagy meghallgatások alkalmával - az ott hasonmásként közölt Cantio optima utolsó szakasza mellé már külön odaírta, jól olvasható emlékeztetőként, az 1561-es évszámot. Tudatosan tehát kétséggkívül művének bemutatása után figyelt csak fel rá. Ezzel magyarázhatjuk ellentmondásosnak látszó eljárását, hiszen Papp Gézával egyetértve mi is feltételezzük: jóval korábban látnia kellett már a Boroszlói kéziratnak Isoz Kálmán készítette betűhív másolatát (1905) vagy 1910-ben Budapestre került fotókópiáját¹⁷.

További, fontos tájékoztatása az 1923-as nyilatkozatnak, hogy Kodály, Vég Mihály szövegének számos nyomtatott kiadásából, az 1620-as debreceni énekeskönyvben közöltet választotta. "Debreceni mintájú énekeskönyv": ez koránt sem provenienciális információ csupán a XVI-XVII. század zene-, irodalom- és vallástörténeti kutatásában, hanem tartalmi meghatározás is: a protestáns énekeskönyvek között a református hitelveknek megfelelő énekek gyűjteményét s az egyes ének-csoportoknak egy bizonyos közlési rendjét jelenti. Gönci Kovács György, akire Kodály utal, 1576-tól 1595-ig református püspök volt Debrecenben; az 1620-as énekeskönyv meg-

jelenése idején negyedszázada nem élt már. Hogy volt-e valaha is közvetlen része énekeskönyvek szerkesztésében, azt mindmáig vitatja a tudomány; hogy azonban püspökként döntő szava lehetett a debreceni énekeskönyvek szerkesztési elveinek és gyakorlatának meghatározásában, az nyilvánvaló. Egy általa írott előszó - feltehetőleg az 1590-es énekeskönyv praefatiója - halála után újra meg újra megjelent még különböző protestáns énekszemlék élén (ide értve az említett 1620-as kiadványt is). Többek között ezzel magyarázható a Csomasz Tóth Kálmán által leírt jelenség¹⁸, mely szerint általános szokás minden XVII. századi sőt XVIII. század eleji magyar protestáns énekeskönyvet "Gönczi"-nek nevezni. Kodály tehát, a Keresztényi énekek 1620-as kiadásával kapcsolatban, koránt sem alaptalanul említette a "Gönczi" nevet.

A lelőhelyről azonban fordítsuk most már figyelmünket a leletre: Vég Mihály zsoltárversére. Milyen forrás táplálta, milyen korszerű európai áramlathoz csatlakozott általa a versszerző - és mi az, amivel többet és mást adott a kor élet-halálharcot vívó magyarjának, mint a bibliai zsoltárfőnök meg a XVI. századi nyugateurópai psaltériumok poétája?

Ősforrása a Biblia volt, az Ószövetség-beli Zsoltárok könyve, annak héber szövege (esetleg még ennek görög változata). Ez is, az is "nyitott könyv" a XVI. század egyetemi műveltségű tudós férfiai számára. A kor legtöbb fordítójának azonban még közvetlenebb forrása lehetett az időszámításunk után 400 körül készült latin nyelvű teljes bibliafordítás, a Vulgata - melyet a tridentini zsinat épp Vég Mihály működése idején, 1546-ban tett a római katolikus egyház hivatalos szentírás-szövegévé.

A reformáció viszont a nemzeti nyelvű bibliák igényét keltette fel, Európa-szerte. Luther német bibliája (Újszövetség: 1522, teljes biblia: 1534) - mellette még Zwingli zürichi bibliája (1529), az I. Jakab király nevéhez fűződő angol fordítás (1525-1526) és Olivetanus kálvinista ihletésű francia bibliája (1535) - a megvalósítás lehetőségével együtt annak magas irodalmi színvonalára: a nyelvi hagyományok összegezésére, az irodalmi nyelv továbbfejlesztésére adott példát a hitújításban érintett többi nemzetnek.

A reformációval megnőtt a zsoltár liturgikus jelentősége: a XVI. századtól népénekként - tehát nemzeti nyelven, a gyülekezet által énekelve - vált

az istentisztelet szerves részévé. Három fő pályán került a XVI-XVII. századi protestánsok tudatába: a nemzeti nyelvű bibliafordítások rímtelen, "egyenlő nótákra" nem fogható textusaként; a bibliai szöveget több-kevesebb szabadsággal követő átdolgozások, parafrázisok, "dicséretetek" formájában: tetszőleges szótagszámú és formájú versként, szabadon választott, adott esetben az egyes énekek között "vándorló" dallammal; végül a Zsoltárok könyve nyomán készült, az eredetinek gondolatmenetét meglehetősen hűséggel visszaadó, azt rímes-énekelt versként - kötött, izostrofikus formában, meghatározott dallammal - népszerűsítő genfi-hugenotta zsoltárok formájában. A teljes hugenotta psalterium - Clement Marot és Théodore de Bèze (magyar protestáns szóhasználattal: "Béza") műve - a XVI. század harmincas éveitől készült; Marot első Trente psalmes-ja 1541-ben jelent meg, a Bèze által teljessé tett zsoltároskönyv 1562-ben (dallamainak gondozása főképp L. Bourgeois munkája: kisebb részben az ő szerzeménye, nagyobbbrészt az ő szerkesztménye¹⁹).

A magyar nyelvű zsoltáréneklés történetének 1607 egyik határjelző dátuma: ekkor jelent meg Szenci Molnár Albert Psalterium Ungaricum. A mű alcíme - SZENT DAVID KIRALYNAC ÉS PROPHETANAC SZAZ Ötven

SOLTARI az FRANCIAI notáknac és verŕeknec módgyokra moŕt úyonnan Magyar verŕekre fordítattac és rendeltettec - szabatos, de némi magyarázatra szorul. Szenci Molnár ugyanis valóban átvette a "franciai nótákat", a verselésnek azonban már csak a "módját". Közvetlen forrásként nem Marot és Bèze francia psalteriumából merített, hanem - ő maga mutat rá munkája előszavában - Ambrosius Lobwasser 1594-ben, Lipsében megjelentetett német zsoltárkönyvéből, "kinevezető sinorját követtem ez fordításban"²⁰. Molnár további forrása Károlyi Gáspár bibliafordítása volt; mintául bizonyosan forgatta még a hugenotta psalteriumot és Spethe latin nyelvű verses zsoltároskönyvét. Szenci Molnár Psalterium Ungaricum, megjelenésétől kezdődően, töretlen hagyományt teremtett magyar földön - mellette azonban hosszú ideig éltek még a korábbi dícséreték. (Hogy azután a "francia nóták" újabb magyar zsoltárverseket ihlettek még 1800 táján is, arra Pálóczi Horváth Ádám gyűjteménye, az Ötödfélszáz Énekek a legmeggyőzőbb példa²¹.)

A genfi zsoltárok gyors terjedésének sokatmondó bizonyítéka Farkasfalvi Filitzki János "theologus deák" 1607-ből, a Psalterium Ungaricum meg-

jelenésének esztendejéből való verse - "REMUS GYÖRGY
Deák Verseinek Magyarra való fordittatása, és MÓLNÁR
ALBERTRE való alkalmaztatása" - melyet az 1736-os
debreceni zsoltárkönyv címlapjának verso-oldaláról
idézőnk:

David Királynak másfél-Ízáz 'S Ó L T Á R I T,
Szent LElek által iratott Énekít,
Gyönyörűséges Nótájú Versekre
Ketten Ízerzették Frantziai Nyelvre.
Ötvenét C L E M E N S M A R O T H fordította,
És a' többít a' T H E O D O R U S B E Z A .
Ezeket olztán Németek, Ola/zok,
Spaniolok, Belgák, és az Ánglusok:
Ő Nyelveken követtek a' Lengyelek;
A' Lengyelek után a' tíztes Tsehek:
Kik Dávid' 'S Ó L T Á R I T, egymást követvén,
Egyenlő Nótákkal éneklík Ízépen.
Hogy pedig még nem vólna Deák Nyelven,
S P E T H A A N D R Á S Deákúl Ízerzé épen.
Mellynek az ő gyönyörű ékes vóltát
Még Orfeus Íem győzné-meg Nótáját.
Midőn ezt jól látná a' M Ó L N Á R A L B E R T,
[: a' ki Íok OrÍzágot látott és Tengert:]
Hogy ennyi Íok KereÍztyén Nemzet közzúl
Tsak Magyar Nép vólna e' Versek nélkúl,

Ha {ználni akarván ő Nemzetének,
Segedelméből a' kegyes I S T E Nnek
A' 'S Ó L T Á R T Magyar Versekbe formálta,
És a' Frantziai Nótákra {zabta:
Kit tőle végy jó néven Hív Olvasó!
Hogy I S T E Ntől néked adassék {ok jó.

A zsoltár - mint ihlető forrás, mint irodalmi
matéria, mint világnézeti háttér - kétségkívül e-
gyik alapélménye a XVI. század magyar lírájának.
Szerepét két, más korból való zenei analógiával kí-
séreljük meg érzékeltetni: a korál-gyakorlattal
Bach századának német protestáns zeneművészetében,
valamint a népdal-prakszisszal a Bartók-Kodály kor
magyar muzsikájában. Itt is, ott is gyakori eset,
hogy a műalkotás, bár messze távolodik anyanyelvi
eredetétől, forrásvidékétől: azzal való folyama-
tosságát, egybefüggését, lényegi azonosságát még-
is megőrzi - legyen bár szó egyszerűbb nyelvi for-
dulatok vagy bonyolultabb eszmei igazságok közös-
ségéről. "Soha akkora hányada a magyar írástudók-
nak nem foglalkozott versírással sem előbb, sem
később, mint a XVI. század második és harmadik
harmadában" - írja Schulek Tibor²². "Egyrészt a
reformáció évszázados beidegződéseket elsöprő vi-
hara, új életértelmezése, a transzcendens kapcsó-

latok forradalmi jellegű átváltása, másrészt a török veszedelem feltartóztathatatlan térhódítása, pusztítása, harácsolása, rabszolgaszedése a magyar vallásos líra addig nem tapasztalt virágzásához vezetett. — Kollektív nemzeti és egyéni bűnbánat, szívszaggató panasz, kapaszkodás a Biblia ígéreteibe, a zsoltároknak a magyar viszonyokra aktualizált parafrázisa e líra, amely gyakran már messze eltávolodik az eredeti szövegtől, több-kevesebb költői ihletéssel, de szinte mindig mély, őszinte meggyőződésből, eget ostromló hitből énekké válik."²³

E magyar líra leplezetlen agitatív céljára Horváth János mutat rá: "E korban a vallásos érzés nemcsak megnyilatkozni óhajt, hanem meggyőzni, s tanítása is lírai forrású. Különben pedig tévedés volna e vallásos költészetben csak mai értelemben vett »költeményeket«, arányos, szépen megszerkesztett műegészeket keresni; igenis várhatni azonban tőlük ihletőerejű vallásos érzést, hitet, leginkább pedig őszinte büntudatot, s rendíthetetlen bizodalmat Isten irgalmában."²⁴

Itt jutottunk el újra Kecskeméti Vég Mihályhoz, hogy választ adjunk vele kapcsolatban korábban fel-tett harmadik kérdésünkre: mi az, amivel többet és mást adott kora magyarjának, mint a bibliai zsoltá-

ros meg a XVI. századbéli nyugateurópai zsoltárköltő magyarul megszólaltatott igéje?

Ez a többlet formai és tartalmi tényezőkből összegeződött. Formai téren is, tartalmi tekintetben is úgy távolodott el kiinduló pontjától, hogy közben mindvégig itthon, hazai talajon maradt. Versbe szedte - ezáltal tagolta, énekelhetővé és könnyen megjegyezhetővé tette - az 55. bibliai zsoltárt (a Vulgata szerinti 54. psalmust): ezzel az újítók sorába lépett. Olyan versformát választott azonban - sorfelező tízesekből álló négysoros strófát, záró 6. szótaggal a negyedik sor második felében - mely akár világi, akár vallásos énekként ismerősen csengett a magyar hallgató fülében (elegendő Tinódira hivatkoznunk, az Egri históriának summájára - vagy a 128. zsoltárnak Boldogok azok, kik Istent félik kezdetű parafrázisára). Vég megtartotta a zsoltár gondolati "sinóriját" - vagyis szilárd talajra alapozott. De szenvedélyes szavai nyomán a bibliai tájak, hihetetlenül természetes átmenettel, magyar tájakká váltak, a meg nem nevezett bibliai ellenségek törökké, az istentagadók óhitű magyarokká, a város kőfalain vigyázók a magunk pártos ellenfeleivé, Jeruzsálem utcái Kecskemét utcáivá. A távoli, elvont igazságok nagyonis kézzelfogható igazságokká lettek

itt; a bibliai zsoltáros félelme, átka és Istenbe vetett bizodalma a magyar zsoltáros félelmévé, haragjává és reménységévé - anélkül, hogy a magasröptű gondolat elnehezült volna, anélkül, hogy szabad szárnyalását bármi gátolta volna.

Milyen más forrásokkal vetette össze Kodály, a tervezett kompozíció szövegének kialakításakor, az 1620-as debreceni énekeskönyv zsoltárversét? Mit változtatott rajta régi kiadványok analógiája alapján, mit a maga invenciójából? A válasz már fejtegetéseink következő fejezetéhez: a kompozíció történetéhez tartozik. Ennek elmondása előtt azonban tanulságosnak ígérkezik egy összehasonlító táblázaton egymás mellé állítani az 55. bibliai zsoltárnak ötféle magyar tolmácsolását az 1548 és 1607 közötti hat évtizedből. Ennek az egybevetésnek az a célja, hogy megmutassa: hányféle arca lehetett ugyanannak a gondolatnak; hogy kifejező eszközökben és kifejező erőben mennyit fejlődött a reformáció századának két emberöltője során a magyar nyelv. Végül, hogy azonosságok és ellentétek erejével érzékeltesse Vég helyét kora vallásos ihletésű magyar irodalmában.

Az öt zsoltár-változatot nem modern kiadványok, hanem XVI-XVIII. századi eredeti nyomtatványok köz-

lése alapján, betűhív szövegükben állítjuk egymás mellé. Annyiban térünk el mégis az eredetiektől, hogy azok argumentumait és margináliáit, mint egybevetésünk szempontjából lényegtelen részeket, elhagyjuk - továbbá, hogy a könnyebb összehasonlítás kedvéért a folyamatos szövegű prózai fordítások strófáit is a verses feldolgozások tartalmához illeszkedő sorokra tördeljük.

Az öt zsoltár-változat, itteni közlésének sorrendjében:

- 1) Székely István (Bencédi Székely István) zsoltároskönyve, Krakkó 1548. Eredetije a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában.
- 2) Heltai Gáspár zsoltárkönyve, Kolozsvár 1560. Eredetije ugyanott.
- 3) Vég Mihály zsoltárparafrazisa, 1561. Kodály művének fő szövegforrásából, a Keresztyéni Énekek 1620-as debreceni kiadásából idézzük; eredetije ugyanott.
- 4) Károlyi Gáspár bibliájának első kiadása, Vizsoly 1590. Eredetije ugyanott.
- 5) Szenci Molnár Albert psalteriuma, 1607. Kodály

művének másodlagos szövegforrásából, az 1736-os debreceni zsoltárkönyvből idézzük. Ez utóbbinak eredeti je e sorok írójának tulajdonában.

Az öt szöveg, eredetét és műfaját tekintve is, más-más típust képvisel. Székely prózai fordítása, művének ajánlása szerint, a héber eredetit követi; Horváth János azonban valószínűsíti, hogy latin forrásokból és középkori magyar fordításokból merített²⁶. Tény viszont, hogy Székely - utóbb Károlyi lelkesztársa Göncön - munkájával hatott a vizsolyi biblia zsoltárszövegének alakulására. Károlyi szintúgy prózai fordítása főként héber, görög és latin forrásokból táplálkozott. Heltai Gáspár munkáján kimutatható a Luther-biblia hatása. Vég Mihály magyar forrásként legfeljebb Székely munkáját ismerhette, valószínűbbnek látszik azonban, hogy szabad átköltésének alapanyagát az "időtlen" klasszikus nyelvek egyikéből vette. Szenci Molnár közvetlen előképe - mondtuk már - Lobwasser, Luther és Károlyi Gáspár zsoltárszövege volt.

PSALMOS

ÖTVENOTÓDÍC.

Hálga^l meg isten az en imadozatomot:
 és ne reicz el magadot az en kőnizg^el^eom előtt.
 Figyelmez en hozzam, és halgas meg innemet:
 iaigatoc az en imadozatomba; és hughatatlan vas'oc.
 Az ellen^lisnec Banaert,
 és az hitetlenec haborsata^laert:
 mert ig'eközne^ec en ellenem hamiflagot Berzeni,
 és nag' haragal ellenközne^ec ennekem.
 Az en sinem reasket en bennem:
 és az halalnac rettege^li megro^ltromlotta^ec ingemet.
 Az felele^em, és az retteges ioue en ream:
 és be fedőze^e ingemet az remüles.

És mondam, ki ad ennekem ollán Barnat
 mint az galambnac vas'on:
 mert en el repüle^ec, és bator^lacsal n'ugonnam.

Ime na^lc mebbe el futnec:
 és lakoznam az nuztaba Sela.

Siettetnem en magamnac az meg Babadula^lt:
 az forgo Bel előtt, és az na^lc ve^le előtt.

Ve^lbe^ldel vram,
 és üzdel az ü nelueket:
 mert latec en az városba hamiflagot,
 és ellenködö mond^lt.

Eysel nappal kerulic ütöt
 az ü k^e falinac bell'öle:
 hamiflagoc vadnac, és ver^ler^lice^ec ü közepötte:

Gonos^llagoc vadnac ü közepötte:
 és el nem vezen az alnok^lag,
 és az czalardezac az ü vezaiarol.

LV. PSALM.

Halgald meg, Wr Isten, ez én imádságomat:
es meg ne vedd könyörteemet.

Forduly hozzam es halas meg engemet,
mikor iaytatoc imádságomba,
es nyushattatlan vagyoc.

Az ellenlégnec kiáltáért,
Az Iptentelenec haborgattáért:
Mert hamiságot háritnac ream:
es harasbol es gyűlölésből üldöz nec engemet.

Az én Büuem reßket én bennem:
es a halálnac rettegéßi ellentec engemet.

Félelem es iyedléß iöttec reám:
es remüles Balot reám.

Es mondéc: vavha ollyan Báryaim volnác,
mint a calambnac:
Elröpnéc, es meg nyugodnám

Imé, meßBe elfutnéc:
es a pußtába maradnéc, Selah.

Sietnéc meßmeneködnem a kibakaßto
es elneßtö Beßtöl.

Haborits meg öket. Wr Isten,
es Bélezdel nyelueket:
Mert látoc eréßakat es vißBa vonnáßt a városba.

Eyel nappal kereng nec az ö köfalakon belöl.
Hamiság es gyöttröiem vagyö ö benne.

Alnoklásos chalárdágoc vadnac ö kezeete:
nem tanozzic az ö vtzeiokból
az álnoklás es a chalárdás.

LV. P S A L M U S

Mikoron David nagy bufultaban,
barati miatt volna banathan,
pana β olkodvan nagy haragjaban,
ilyen kőnyörveft kezdé \hat{u} magaban.

5 Istenem Uram kerlek tegedet,
forditjad rejám β ent β emeidet,
nagy β űk β emben ne hadgy engemet,
mert meg eme β ti nagy banat β ivemet.

10 Csak β ivok, rivok nagy nyavalyámban.
elfogyatkoztam gondolatimban,
meg ke β erőttem nagy bufultomban,
ellen β egemre valo haragomban.

15 Hogy ha ennekem β arnyam lőtt volna,
mint az galamb el rőpöltem volna,
hogy ha az Isten engedte volna,
innet en regen el futottam volna.

20 Akarok inkább pu β taban laknom,
vadon-erdőben β ellel budolnom,
hogy nem mint azok között lakoznom,
kik igaz β agot nem hadnak β ollanom.

Eyel es nappal azon forogdnak,
engem mi modon meg β fogha β llanak,
be β edem miatt vadolha β llanak,
hogy fog β agomon \hat{u} k vigadha β llanak.

25 Latod jól Uram alnok β űvőket,
csak β ömben valo β en be β edeket,
de β abolázd meg az \hat{u} nyelvőket,
ne tanodgyak le hiremet nevemet.

30 Ugyan β emőmmel jól latom őket,
en ream valo β űlő β egőket,
fülemmel hallom karomle β okat,
igaz β ag ellen fel tamada β okat.

35 Ege β ez varas rakva haraggal,
egyra β ra valo nagy bo β β utással,
el hire β edőt az gazda β lással,
hoza fogható nincs en alnok β aggal.

40 Gyakorta köztők β űle β ök vadnak,
özvegyek, arvak, nagy bo β β ut vallnak,
Isten β avaval \hat{u} k nem gondolnak,
mert β o β azokban fel fa β alkodtanak.

S O L T A R K Ö N Y V .

IV.

1. HALgald meg Isten az én imádlásomat:
és ne rővts el te magadat az én könyörélem előtt.
2. Figyelmezzel én reiam és halcsas meg engemet:
mert síroc az én gondolatomban és háborgoc.
3. Az ellenesrec háuaiért,
és az hitetlenec nyomorcsatáiért:
Mert hazuglásot költenec én reiam,
és nagy dihoálléggel ellenkeznecc én velem.
4. Az én βiuem rőttesc én bennem,
és az halálnac félelmi környűl vöttéc engemet.
5. Az félelem és rőttescés elett én reiam,
és környűl vött engemet az rőttescés.
6. Mondéc: Kiczoda miuelhetné azt
hogy nekem βárnyaim lehetnénecc mint az galambnac?
el repűlnéc és nyugonnám.
7. Imé meββe el mennéc,
és az puztában lakoznám.
8. Sietnécc meg βabadűlni ez lebes
és forgó β₂től.
9. Veβeld el Wram,
és oβlalód el az 8 nyelvűeket:
Mert látoc hoββuállételt
és háborcált az városban.
10. Nappal és éijel környűl véβic az várolt
kic az kő falokon vicyznac,
hamilcás: és ártalom vagyok abban.
11. Nyomorűllóc vadnac abban.
és el nem táuoznac az ő
űtraiatól az ranaűlléc és álnoűlléc.

LV. ISOLMÁR.

1. Hallgasd-meg az én könyörgésem',
UR ISTEN, ne fordúlj-el tőlem:
Imádságom' vedd felcoidben;
Mert nagy kínokat szenvedek,
5 Szívemben igen keservegek,
Előtted panaszkok rezkotván.
2. Mert fenyeget én ellenségem,
A' hitetlen rettegett engem',
Mert én rólam tanátsot tartnak,
10 En ellenem kötést téznek,
Nagy haraggal rámverjednek,
Hogy engem' meg-nyomorítsanak.
3. Nagy ínségben kesereg szívem,
Rettegett halálos félelem,
15 Tellyességgel el-nyomorodtam,
Félek, rettegek, gyöttrödöm,
Rezkotván szörnyen veszködöm,
Ugy-hogy immár fokszor kívántam:
4. Oh ha szárnyaim lehetnének,
20 Mint a' galamb repülhetnék!
En el-repülnék mezkze-földre,
Elmennék e' népek között,
Puztát keresnék ezentől,
A' hol nyugalomam lehetne.
5. 25 El-zaladnék nagy lietséggel
E' febes forgó zélvélz elöl,
E' zürzavarból én el-futnék.
Ó nyelveket hasogasd-el,
Kik hamis perlődésekkel
30 Ez esélz várost hé-töltötték.
6. A' nagy harisság éjjel nappal
E' város köfalain nyargal:
Közepette vagyon álnokság,
Es környeskörnyül az útszák
35 Minden gyalázzal rakvák,
El-áradt köztők a' tsalárdság.

Mert nem ellenlígóm volt az
 ki en raitam az Ridalmat tötte,
 kit en el Bennuettem volna:
 Nem nem volt ennekem ellenlígóm
 ki magát en ellenem fel masartalta,
 mert en el reitöztem volna az elöt.

De te valal ember, ki az en velekodefóm Berint:
 ennekem vezeróm, es ilmeróm valal.

Ki te en velem barátzasos tanacozot tartotal e'netembe
 es az istennec hazaba egg'ut iartunc.

Karhozta'la uköt az halal,
 es eleuenör Ballánac az pokolra:
 mert gonorlagoc vadnac az ü tarfa'agokba,
 es ü közöttöc.

En az istenhez kialtoc:
 es az vr meg tart incemet.

El'tue, reggel, es delbe könörgöc,
 es Buntelen kialtoc:
 es ü meg halcatá az en Bomot.
 Meg váltá bike'issgel az en lelketem,
 az ellenem valo ütközettöl:
 mert pokan vadnac en velem.

Meg halgat az isten,
 es meg feddi uköt,
 ki kezdettöl fogva ül:
 ennek okaert hog' meg nem változnac,
 es nem felic az istent.

Boczāta az ü kezeit az ü bike'iss Berzöire:
 es meg töre az ü frigit.
 Iagbbac voltac az ü Baianac beBedi az vainal,
 de az ü Biuebe hadat gondolt:

gonor'piresbec voltac az köuen'isnel,
 deh heges nilac voltac.
 Ve'fed az vrra az te gondodot,
 es ü el tart tisedet:
 es nem envedi hog' az igaz löha el e'f'ec.

Te pedig isten
 vig'ed uköt az veBedelönnec vermäbe:
 mert az veröknece férfiai,
 es az csalardoc
 nem glic meg fel napokat,
 en pedig te benned bizom.

Mert ha ellenlésem Bidalmazna engemet,
 mégis eltűrném;
 Es ha az én gyűlölésemmel támadot volna ellenem,
 elrejtebstem volna előtte:

De te ember, ki ennékem vagy mint társom vagy:
 én gondiülésem es barátom:

Kic ideled tanátskoztunc minköztunc:
 es együt iártunc az Istenec hazába.

Lepie el őket a halál:
 Eleuene Bállyanac alá pokolba:
 Mert merő goncság vagyon hazokba,
 es gyűleközetekbe.

En kedig az Istenhöz kiáltoc:
 es az Wre megBahadit engemet.

Előttue, reggel es délbe könnyörüec
 es iaygatoc:

es meg halsattva az én Romat:
 Ő meg menti az én lelkemet
 békepséggel a viakodaltól,
 mellyet ream inditottanac:
 Mert sokhan ellenem vadnac.

Meghalsat az Isten,
 es leeyte oket,
 a ki öröké megmarad. Selah.
 Mert megnem ternece.
 Es az Istentől nem félnece.

Kezeit vettötte az ő barátira:
 megfertöztette az ő kötéllet
 Az ő Baia lányab a vaynál,
 maga viadalt forat az ő Búuébe:

az ő beBédi simabac az olagnal:
 de maga eles feyuerece.

Veld az Wrrá a te igyedet:
 es ő mindeneket jó vére vis:

Es nem öröké hadya az igazat nyughattattlanpásh

Te kedig, Wre Isten.
 alá vetted őket a vesedelemnece verembe:

A vérsomiuhozo es az álnac fátink
 ideletet felic sem élhetic:
 De én te benned bizom.

Keŕüŕegem ennyi nem volna,
 ha ellenŕestül nyavalyam volna,
 bizony könnyebben ŕenvedtem volna,
 magamat attul meg ohattam volna.

45 En barátomnak az kit velek volt,
 nagy nyavalyagom kivel együtt volt,
 jó hírem, nevem, tiszteltŕegem volt,
 fű ellenŕegem most látom hogy az volt.

50 Csuda ŕerelmet en hozzám láttam,
 kivel ŕokaig mind együtt láttam,
 az Iŕtent vele együtt ŕolgaltam,
 ily alnokŕagat ŕoha nem gondoltam.

55 Keŕüŕü halál Ballyon fejere,
 ellenŕegőmnek iteletire,
 alnokŕaganak büntetŕere,
 hitetlŕegnek kijelŕetŕere.

60 En pedig Uram hozzád kialtok,
 reggel es delbe eŕtve könyörgök,
 meg ŕabadulaŕt te túled varok,
 az ellenŕegtűl mert en igen felők.

Meg ŕegtek ezek eskűveŕeket,
 reŕen el hadtak az ŕ hitőket,
 nem hiŕzem immar egy beŕbedeket,
 mert meg probáltam hitötlenŕegőket.

65 Ezőknek ŕajok ŕirosb az vaynal,
 ŕikosb ajakok az fa-olaynal,
 elősb az nyelvek az elős kardnal,
 ŕajokba nincsen egyeb alnokŕagnal.

70 Te azért lelkem gondolatodat,
 Iŕtenben veŕŕed bizodalmodat,
 rollad el veŕŕi minden terhődet,
 es meg halgattya te könyörgŕed.

75 Igaz vagy Uram itiletedben,
 az ver-ŕopokat ŕ idejőkben,
 te meg nem aldog ŕerencsejőkben,
 hoŕŕbu eletők nem leŕen ez földön.

80 Az igazakat te mind megŕ tartod,
 az kegyeŕeket meg oltalmazod,
 az ŕerenyeket föl magasztalod,
 az kevelyőket alá hajigalod.

Ha egy kevelyŕe meg keŕeritőd,
 az eghő tűzben el be taŕbitod,
 nagy hamarŕarszal onnet ki vonŕod,
 nagy tiszteltŕegre il meg fel emeled.

85 Szent David írta az Soltar könyvben,
 ötvenötödik dicsiretiben,
 melyből az hívek keŕerűŕesben,
 vicaztalaŕort ŕerzek így veŕŕekben.

- 12 Mert nem az ellenfélleget engem Bidalommal,
mert el Benuednem:
Nem az én gyűlöletöm emelte fel magát én ellenem,
mert el rőytettem volna magamat az előtt.
- 13 Hanem te én hozzám hasonló halandó ember,
én vezérem, és én barátom.
- 14 Kic égyűt gyönyörűségen tánátskozunc vala:
és az Wrac házába mégyunc vala úgy mint tárfac.
- 15 Az halál vegye környül őket,
eleuenen Ballyanac az koporóba,
mert azoknac tárfaágokban
gonofságoc vadnac ő közöttük.
- 16 En pedig az Istterhöz kiáltoc,
és az WR meg Babadit engemet.
- 17 Estue, reggel és délbe imátkozom és Bóloc,
mig nem meg halgatandoya az én Bómat.
- 18 Meg Babaditotta az én életemet
az én ellenem való hadtól,
helheztetuén engemet békefégeben,
mert Pókan valánac én ellenem.
- 19 Meghallya az Istten,
és meg bünteti őket,
miel hogy ő mind öröcké meg marad:
Kic nem akarnac el változni,
és nem félic az Istent.
- 20 Kezeket fel emeltéc azoc ellen
kic ő velec békefégelec valánac:
meg rontottác az ő Bőzetléteket.
- 21 Az vainál lányabbac valánac az ő Baiánac beBédi,
De az ő Bőnében háboruár vala:
- Lányabbac valánac az ő beBédi az olainál,
jőlehet éles Babliác volnánac.
- 22 Velsed az WRra az te terhedet,
és ő gondot vipel te rollad,
és nem engedi
hogy az igaz ember mind öröcké háborcattaléc.
- 23 Te azért Istten
az verembe taBítod ezeket:
Mert az ver Bőpóc és álnokoc.
az ő életemec felétis nem éléc meg.
En pedig te benned bizom.

7.
 Hogyan ellenségem volt volna,
 És szemlátomást gyűlölt volna,
 Őrizkedtem volna ő tőle:
 40 Ha rám törött volna nyilván,
 És ha nem illy alattomban,
 El-térhettem volna előle:
8.
 De te a'ki én-velem laktál,
 Nálam nagy tisztességben voltál:
 45 Kivel tanácsomat közlöttem,
 Titkaim' meg-mondtam bátran:
 Együtt jártunk a' Temolomban,
 Nagy nyájasságban veled éltem:
9.
 Bé-esnek a' halál' kezében,
 50 És a' föld alá elevenen,
 A' nagy mélységbe bé-vettetnek:
 Mert nagy az ő gonofságok,
 De én ISTENhez kiáltok:
 Mert ő meg-tartója éltémnek.
10.
 55 Mind e'ltve, reggel őt' óhajtóm,
 Délkorban-is őtet kiáltom:
 És meg-hallgatja könyörgésem',
 Megtart engem békeségben
 Minden ellenségim ellen,
 60 Kik feregbe gyűltek ellenem.
11.
 De az őrek hatalmú ISTEN
 Meg-hallgat engem' kérésemben,
 És őket meg-bünteti végre:
 Mert nem jobbúlnak éltekben,
 65 Semmi gondjok nekik nintsen
 Az ISTENnek tisztességére.
12.
 A' hitetlen kezét emelte
 A' békeséges hű emberre;
 A' barátság frigyét meg-űzte:
 70 Befzéde'likos, mint a' vaj;
 Belől kegyetlen, mint tolvaj,
 Nagy ellenséges az ő szíve.
13.
 Mindenben ő tettetes szava,
 Mint az olaj, lágy, és olly p'ima:
 75 De mérgesebb az éles-tőrnél.
 Vesd ISTENben reménységed',
 És nyilván meg-pe'it téged':
 Az igazat ő nem hagyja-el.
14.
 De a' gonofsokat, UR ISTEN,
 80 Te bé-tal'zítod a' mély vízben,
 Holott nagy veszély rájuk terjed:
 A' gyilkosok és hamisak
 Éltüket félben hagyják;
 In pedig bízom csak te benned.

Táblázatunk önmagáért beszél, a strófánkénti egybevetés tanulságainak felsorolása szószaporítás lenne. Bizonyos tanulságokat, válogatva bár, mégis le kell olvasnunk róla.

Mindenekelőtt azt, hogy Vég valóságos "preludiumot" és "postludiumot" írt zsoltárverséhez, mintegy objektív keretbe helyezve a Zsoltáros nagyonis szubjektív mondanivalóját. Mondhatni: dramatizálta a zsoltárverset, Monteverdi "testo"-jának módjára. A bevezető strófa vége - "Ilyen könyörgést kezdte ő magában:" - közvetlenül rávezet az első könyörgő strófára, ráirányítva tekintetünket a Zsoltáros alakjára. Epilógus-szerű záróstrófa a szabad zsoltárátdolgozások legtöbbszörében van ugyan - a költő itt nevezi meg zsoltár-forrását - ám a bevezető strófa, s a kettőnek együttes "keret-hatása" fölöttébb ritka ebben az irodalomban.

Az összevetés során öt, igen hatásos zsoltár-interpretációt állíthattunk egymás mellé: erejük, szuggesztivitásuk alig csökkent a nyelv négy évszázados változása során. Ez az öt tolmácsolás háromféle célt követett: hárman (Székely, Heltai, Károlyi) a bibliai zsoltár szavainak mennél hívebb magyarítását, az ötödik (Szenci Molnár) a tartalmi hűség és a kötött forma optimális egyeztetését. Végnek nem

kellett ilyen kompromisszumra törekednie: ő szabadon eltérhetett az eredetitől, hogy annak "jeleneteit" tetszés szerint tagolja, homályos helyeit saját fényforrásával megvilágítsa, elvont hasonlatait közeli képekként konkretizálja. Négysoros strófáiban úgynevezett tiszta rímekkel él, mint kortársa, Tinódi (a a a a; búsultában-bánatban-haragjában-magában; tégedet-szemeidet-engemet-szívemet stb.), szóhasználata ugyanakkor választékos, kifejező és erőteljes hatású, verselése természetes és gördülékeny - jóval gördülékenyebb, mint Szenci Molnáré, kinek a Balassi-strófára emlékeztető hatsorosai (a a b c c b; könyörgésem-tőlem-füleidben-szenvedek-kesergek-reszketvén) szintúgy ismerős csengésűek, csak verselése maga nehezkesebb és körülményesebb, mint dicséretíró elődjéé. Tartalmi és formai okból tehát egyaránt a Vég Mihály tolmácsolását érzi az öt között a legsikerültebbnek a mai olvasó. (A vers mellé állított "próza" viszont, másfelől, azt a felismerést sugallja, hogy igazában Székely, Heltai és Károlyi sem száraz prózát írt, hanem emelkedett, rímtelen szavaló-beszédet. Az ősi zsoltárt is énekelték, ennek emléke a fordításon is átüt.)

Székely és Károlyi szövegezésének összefüggése

nyilvánvaló: Károlyi teljes strófákat vett át - változatlanul vagy csekély változtatással - gönci lelkész társa munkájából. Tanulságosak eltéréseik: Székely egyes kifejezései, negyven év elteltével, már nchézkesek, avultak voltak Károlyi számára. "Éjjel nappal kerülük útöt az új kőfalnak belőle: hamisságok vagynak és versönysígek új közepötte"²⁵: 1590-ben ez már körülményes, ódivatú; Károlyi, józan világgossággal, így fogalmazza újjá: "Nappal és éjjel környül veszik az várost, kik az kőfalakon vigyáznak, hamisság és ártalom vagyon abban". Ez a mondat: "Meghallgat az isten és megfeddi úköt... ennek okáért hogy meg nem változnak és nem félik az istent" - szintén avitt már Károlyinak. Így írja újjá: "Meghallja az Isten és megbünteti őket... kik nem akarnak elváltozni és nem félik az Istent". Máshol viszont túlságosan is szigorú a vizsolyi biblia fordítója. Székely szövegét - "És mondám, ki ad nekem olyan szárnyat, mint az galambnak vagyon: mert én elrepülnek és bátorsággal nyugonnám" - eképpen korigálja: "Mondék: kicsoda mívelhetné azt, hogy nekem szárnyaim lehetnének, mint az galambnak? Elrepülnek és nyugonnám". Itt a korábbi verziót érezzük egyszerűbbnek és természetesebbnek. Ha mármost e kettő mellé odaállítjuk Vég versét, egyszeriben megérezzük, hogy mint kap szárnyra a gondolat: "Hogyha én-

nekem szárnyam lőtt volna, mint az galamb elröpültem volna, hogyha az Isten engedte volna, innét én régen elfutottam volna." Az átoknak Heltainál is, Károlyinál is megdöbbentő ereje van: "Lepje el őket a halál: Elevenen szálljanak alá pokolba: Mert merő gonoszság vagyon házukba és gyülekezetükbe", illetve "Az halál vegye körül őket, elevenen szálljanak az koporsóba, mert azoknak társaságokban gonoszságok vagynak ő közöttük". De milyen félelmetes prófétai átokká sűrűsödik ez Végnél: "Keresű halál szálljon fejére, ellenségömnek ítéletire, álnokságának büntetésére, hitetlenségnek kijelentésére". Vagy, hogy rímes verset rímes verssel vessünk össze, idézzük Szenci Molnár egyik legszebb strófáját: "A nagy hamisság éjjel nappal E város kőfalain nyargal; Közepette vagyon álnokság, És környeskörnyül az utcák Minden gyalázattal rakvák, Eláradt köztök a csalárdság." Végnek egy-két motívum elegendő, hogy szabadon eresztve fantáziáját, valódi drámai jelenetet idézzon elénk: "Egész ez város rakva haraggal, egymásra való nagy bosszúsággal, elhíresedett az gazdagsággal, hozzá fogható nincsen álnoksággal. Gyakorta köztök gyűlésök vagynak, özvegyek, árvák nagy bosszút vallnak, Isten szavával úk nem gondolnak, mert jószágukban

felfuvalkodtanak." Vég voltaképp nem tesz mást, mint hogy konkrét tartalmat ad a város utcáin nyargaló gonoszságnak és álnokságnak: s egyszerre, íme, élni kezd a kép. Egy másik képe a vers végefelé: a Zsoltáros imája. A többi interpretáció ezt prédikátori intelemnek értelmezi: "Vessed az Úrra az te terhédet és ő gondot visel terólad" - mondja Károlyi. Vég Zsoltárosa magára marad gondolataival és mindenhol jelenlévő Istenével: "Te azért lelkem gondolatodat, Istenben vessed bizodalmodat, rólad elvész minden terhödét és meghallgatja te könyörgésedet." Valóságos "preghiera"-jelenetet előlegez már. Mint ahogyan szélesen kifejtett "finale" Végnél az epilógust megelőző három strófa utolsó ítélet-látomása. Vessük egybe az "Igaz vagy, Uram"-mal kezdődő részt Heltai Gáspárnak az eredetihez hű magyar tolmácsolásával: "Te kedig, Úr Isten, alávetted őket a veszedelemnek vermébe: A vérszomjúhozó és az álnok férfiak idejeket félig sem élhetik" - s kitűnik, hogy Vég Mihály valóban képekben - szinte azt mondhatnók: mozgó képekben - , drámai képek egymásutánjában gondolkodott. Egyetlen ismert zoltárverse ideális librettó lehetett volna néhány évtizeddel később olyan drámai ének-szavakatokhoz, mint Heinrich Schütz "Kleine geistliche Konzerte"-sorozatának zoltár-tételei. Épp csak a Schützhöz

hasznló mesterek és a munkásságuknak teret adó párt-
fogók hiányoztak Vég Mihály törökdúlta-háborúsújtot-
ta Magyarországból. Így aztán a "Mikoron Dávid" is
csak "megkésett melódiákat" inspirálhatott, negyed-
félszáz esztendővel utóbb.

A ZENEMŰ SZÜLETÉSE

Már a Vég Mihály énekét közreadó Szilády Áronnak feltűnt a XVI. századi zsolttáros "kettős látásmódja": hogy a Biblia szavait olykor a maga korára vonatkoztatja. Az "Egész ez város rakva haraggal" s a "Gyakorta köztük gyűlések vagynak" kezdetű strófához ezt az óvatos megjegyzést fűzte: "Még leginkább a 33-40. sorra lehetne mondani, hogy kissé szaporáz, vagy szappanoz s hogy hátha nem is a Dávid »városát«, hanem a magáét orozázza..."²⁷

Kodály már egyetemi hallgatóként forgatta Szilády kiadványait, a Régi Magyar Költők Tárának addig megjelent köteteit (kettőre hivatkozott is közülük 1906-ban kinyomtatott doktori értekezésében²⁸). Ahhoz azonban, hogy a korai irodalmi élmény valóságos élet-élményévé váljon, át kellett még élnie a háborús éveknek s a háborút követő esztendőknak mennyi megpróbáltatását, átéreznie "özvegyek, árvák" szenvedését, megismernie a méltatlanul üldözött ember sorsát, megízlelnie keserűségét. "Akarok inkább pusztában laknom, Vadon erdőben széjjel bújdosnom, Hogynem mint azok között lakoznom, Kik igazságot nem hagynak szólanom". Csak így döbbenhetett rá, hogy Vég éneke, feltétlen irodalmi értékén túl, a hagyó-

mány aktualizálásának példáját kínálja számára - s hogy az ő "kettős látásmódja" itt és most "hármass optikává" fejleszthető. Hogy a Biblia szavaival s a XVI. századi magyar zsoltáros szavaival önnön koráról szólhat, a nemzeti történelemnek egy újabb válságos periódusában.

A Psalmus elmondásához azonban nemcsak az embernek kellett megélnie: a zeneszerzői műhely eszköztárát is fejleszteni kellett hozzá. Ezt szolgálták a tízes évek legkülönfélébb kompozíciós kísérletei és elméleti megfontolásai. Mindenekelőtt az új magyar lírikus-drámai énekstílus kialakításával kapcsolatos úttörő munkásságát kell itt megemlítenünk, feljegyezve korszakalkotó tettét: hogy a nyelv zenéjét sikerült eggyészőnie egy zenei nyelvvel, a magyar költői nyelv zenéjét egy népi gyökerű zeneköltői nyelvvel. A szó ritmusát, hangsúlyait, az érzelmi fejlődés áradásának és apályának hullámát kellett ehhez, ritmikus jelekké és hangjegyekké kristályosítva, egy ősi-kollektív és új-individuális szalakból szőtt zenei gondolkodásmód alapszövetére vetítenie²⁹. Kodály maga így számolt be erről a folyamatról: "Az út hosszú volt; meg kellett ismerni és meg kellett tanulni a népdal formakincsét, és csak ezután lehetett óvatosan megkísérelni nem magyar

versformájú versre is olyan dallamot írni, amely nem ellenkezik a magyar nyelv természetes dallamirányával... Így hát bármilyen valószínűtlenül hangozzék is, együgyű magyarok énekeiből kellett elsajátítani, hogyan lehetne megzenésíteni a magyar irodalom egy-egy legremekőbb alkotását"³⁰.

E zeneszerzői kísérleteket azonban nem csupán a népdalgyűjtői tapasztalatok inspirálták, hanem a történeti anyag vizsgálatának tanulságai is. Árgirus nótája című, 1920 december 22-én tartott előadásában - melynek énekes-közreműködője Székelyhidny Ferenc volt, a Psalmus Hungaricus bemutatójának majdani szólistája - Kodály első ízben értékelte az élő népdal és az írott formában fennmaradt történeti dalhagyomány kapcsolatáról. "... azt kellene hinnünk - mondotta XVI. századi dallamok egykorú nótáció alapján megállapítható ritmikai tagolódásáról -, hogy a tizenkét szótagú versekben írt epikus énekeink ütemezése örökös egyhangú vvvv - - volt. Ilyen ritmusra szorítva, énekelve, sokat emlegetett döcögős verselésük valósággal túrhetetlen né válik a mai fülnek. -- A mi Árgirus-nótánkban nem találjuk meg a szokott 4+2 ütemezést. Ennek és vele még vagy tizenöt, a nép közt gyűjtött hasonló stílusú dallamnak ritmusbeli sajátosságai a követke-

zókben foglalhatók össze. Előadásmódjuk recitáló; tánc lépésben, induló szerű, ütemező pontossággal sohasem hallhatók. A nyolcad-kották időtartama nem egyforma, kottaírással ki nem fejezhető apró, irracionális eltéréseket okoz köztük a beszéd ritmusa, amely itt felülkerekedik és kikezdi a zenei ritmus pontosan lemérhető időviszonyait." "Általában el lehet mondani, hogy a sorközbeni rubátók a szöveg erősebb kifejezésére törekszenek, nem nagyon túlzottak és éppen nem ízléstelenek: nagyban emelik az előadás plasztikáját."³¹

S persze, nemcsak a népdalkutató, nemcsak a történeti hagyományok elemzője gyűjtött tapasztalatokat magyar vers és magyar dallam összefüggéseiről, hanem mindenekelőtt: a zeneszerző. A tízes évek vokális termése olyan kísérletsorozat volt már, melynek minden szakasza önálló eredményt hozott: klasszikus és kortárs-költők verseire írt remekmívű dalokat - jószerivel a modern magyar műdal alapvetését. De bárhol ütjük is fel Kodály dalfüzeteit - a Két éneket (1913, 1916), a Megkésétt melódiákat

(1912-1916) vagy az öt dalt (1915-1918) --: úgy érezzük, csaknem minden lapon a Psalmus Hungaricus zenei anyaga formálódik már.

Példaképpen hat melódia-részletet ragadunk ki az opus 5 Ady-dalából, az opus 6 Berzsenyi-dalából és az opus 9 két Balázs Béla-dalából: Kodály olyan útra lépett általuk, mely sorsszerűen vezette a Psalmus-hoz. (Első példánk a Psalmus Hungaricus "Mikoron Dávid"-motívumának, a második a "Panaszolkodván"-nak, a harmadik a "Kezde ő magában"-résznek, a negyedik és az ötödik az "Akarok inkább pusztában laknom" és a "Vadon erdőben széjjel bujdosnom" zenéjének, az utolsó a "Csak sírok"-motívumnak előhangja.)

p

Fel hígta el-tem nap-ja e-ged del-pod-ja-sa,

largamente

Fáj-dal-nas, ne-héz ü-te'-se-in.

parlando

Ne ker-desd, bá-rát-ném, mint töl-tim i-dő-met.

(p)

Ha már ce-le-di-met nyu-god-ni e-sz-tem,

p

Em-lék-me-ző-kön má-ju-si baj-nal,

ff

Conk sír - - ni, sír - - ni, sír - - ni

A huszonöt-harmincöt éves Kodály műveinek - s különösen még az első világháború előtt írottaknak - a meditatív, álmodozó karakter a legfeltűnőbb vonása ("nem annyira »zabolátlan tobzódások«, mint inkább nyugodtabb szemlélődések kifejezője" - írta róluk 1921-ben Bartók³². A tízes évek közepétől új élménnyel teljesedik ki ez a költői világ: a művekbe behatol a külső világ rettenete. Az 1914-ből való hegedű-gordonkaduó lassú tételében pusztulás-vízió döbbsenti meg a hallgatót: a világ megsemmisülésének fenyegető előérzete. Kodály első olyan műve ez, melyben formáló tényezővé válik a történelem.

A háborús évek kompozícióiban más módon is érezhetővé válik a történelmi inspiráció hatása. 1917-ben Kodály megírja énekhangra és zongorára a későbbi "Magyar Népzene"-sorozat első darabját. A tatárok elleni harcban 1657-ben elesett Kádár István históriája ez - versét és dallamát századunkig megőrizte a nép emlékezete³³. Kodály "elképzelte" hozzá az egykori - vagy talán sohasem létezett - hangszeres keretet. Lantszerű zongoraszólamot társított az énekhez - mellyel persze nem "történelmi hitelű rekonstrukcióra", hanem

művészi látomásának elmondására törekedett: arra, hogy a XX. század felől ablakot nyisson egy meszesetűnt történelmi tájra:

Poco rubato, parlando

Szér-nyű nagy ronlás-ra ké-fült Pannó-ni-a

rit. a tempo

Ki-nek mint ten-ger-nek még-á-ra-dott hab-ja.

Ez a zeneszerzői magatartás - történelmi jelmezt ölteni, ugyanakkor azonban önrön korának hangját is megszólaltatni - lényegében azonos az orosz Szergej Prokofjevével, aki Kodálllyal egyidőben - 1917-ben - írt "ál-Haydn-stílusú" Klasz-

szikus szimfóniájával egy új, rövidesen világ-dí-
vattá váló stílusirányzat, a zenei neoklassziciz-
mus hírnökeként lépett fel.

Kodály is számos alkotással gazdagította a ze-
nei neoklasszicizmus spektrumát³⁴, régi magyar ze-
nei elemeket éppúgy új megvilágításba állítva ben-
nük, mint a régi nyugateurópai muzsika bizonyos
formáit-kifejező eszközeit: a gordonka szólószó-
nátától és a Psalmus Hungaricustól a zenekari Con-
certóig és a Zrínyi szózatáig. Épp forrásának e
sajátos kettős ága biztosít műveinek megkülönböz-
tetett helyet az említett nemzetközi stílusirány-
zat történetében. Bach és Palestrina egyfelől (de
ide írhatjuk még Monteverdi és Schütz, sőt Liszt
és Brahms nevét is) - másfelől az ősi népzene, s
a magyar műzene neves és névtelen mesterei Tinó-
ditól Amadéig, Bihariig: ezek a neoklasszikus Ko-
dály legfőbb "szövetségesei".

A népdal variabilitására - arra a belső ener-
giaforrására, mely a formát állandó mozgásban
tartja, más szóval az alaptípusnak mindig új és
újabb variánsait hozza létre - szintén a tízes
évek végén mutatott rá Kodály. Kelemen kómiés

balladája című tanulmányához³⁵ 34 soros "variáns-partitúrát" mellékelte³⁶: a ballada teljes részletességű lejegyzését. Azt bizonyítja ez az összehasonlító táblázat, hogy - bár a dallam tartópillérei állandóak és szilárdak - a harmincnégy variáns között két azonos sincs: a melódia díszzeit, ritmusát - de még bizonyos hangjait is szüntelen "átépíti" az élő előadás. Vajon alkalmazható-e a spontán fejlődésnek ez a törvényszerűsége a komponálás tudatos fejlesztési elveként?

Kodály említett históriás éneke, a Kádár István, azt bizonyítja, hogy igenis alkalmazható; a népzenei variánsképződés elve, akár csak a renaissance meg a barokk zene megannyi fejlesztőelvével, átvehető századunk új műzenéjébe. A fennmaradt dokumentumok lehetővé teszik számunkra ennek bebizonyítását.

Kodály ugyanis részletes, strófánkénti lejegyzést készített az 1912-ben gyűjtött, fonográfhangere felvett históriás énekekről³⁷. A komponálás során a felvett tizenkét strófából négyet használt fel; ezek eredetijét a népdalfeldolgozásainak for-

rásairól szóló kötet "összehasonlító partitúra"-ként mutatja be³⁸.

Ha mármost a kompozíció négy strófájának dallamát is ilyen módon egymás alá írjuk (a könnyebb összevetés kedvéért ezeket is g¹ záróhangra transzponálva) és egybevetjük a népzenei forrás alapján készített táblázattal: Kodály munkamódszerét illetően lényeges felismerésre jutunk. Arra tudniillik, hogy a feldolgozás során Kodály nem ismétli gépiesen az alapmelódiát, de a maga-lejegyezte "variáns-pillanatfelvételeket" sem használja fel. Hanem, a szöveghangsúly és a zenei kifejezés változásainak megfelelően, ő maga ír - akár a további strófák hatására, akár teljességgel önnön alkotóösztönére hagyatkozva - új "népdal-variánsokat".

A "népi" és a "zeneszerzői" variánsok különbözősége a kétféle táblázat egybevetésekor pontosan leolvasható. A népzeneitől tanult fejlesztési módszer felismerése azért is fontos, mert azt Kodály utóbb nem népi eredetű témák fejlesztésekor is alkalmazta.

Poco parlando. Középtempó, ♩ = 66, kevés kitéréssel 63, 69 felé

1. Szer-nyű nagy rom - lás - - ra ké - szült Pan - no - ni - a,
2. Fél - e - me - lé Ká - dá - ro szé - me - it az ég - re,
3. Az zász - ló - tar - tó - nak fél - szó - val ki - ál - ta:
4. *m* Ki - on - tom vé - ré - mēt én szé - gény ha - zá - mért,
Kinek mint tén - gér - nek még - á - radott hob - ja
Mondván U - ra - mo Jé - zus jöjj se - gít - sé - gem - re.
„Vidd e - lő fiam, vidd el az zász - lót más ut - ra.
E - zén - ről még - ha - lok ked - ves nem - zé - temért.

Sok bú - nak bá - nat - nak körü - lövött nagy ár - ja,
en No - sza jó ka - to - nák, har - col - junk két kéz - re,
Hogy el ne vesz - szén mi u - runk kevés had - ja, *m*
Ném szá - nok é - ret - te bizony on - ta - ni vér - t tő,
Mert a vi - té - zék - nek e - sőt - tő ma egy híj - ja.
Mert ném lá - tok em - bért (i) jó - ni se - gít - ség - re.
Mert Ma - gyar - or - szá - gért (m) még - ha - lok én még ma.
Mert én a Krisztus - tól - ő vészé - k ju - tal - mad, zs bért.

Poco rubato, parlando

1. Szé-nyű nap-son-lás-ra ké-sűl Pa-nó-ut-a, - Ki-nek mint fén-ges-nek még a-ro-dok hat-ja.

rit. Lento religioso

2. Fél-e-me-lé Ki-dát tré-me-it az ég-re, Mond-ván: „Kinn fe-rus, jöj se-gít-sé-gem-re!”

f

3. Az zsi-ló-tar-tó-unk fél-tré-sé-ki-ál-ja: „Vidd el, fi-am, vidd el az zsi-ló-t más út-ra!”

Molto meno mosso p esp.

4. Ki on-tom vé-ré-mek én-ré-gény-ha-zám-ért, E-zén-höl még-ha-letu ked-ves-ném-re-tén-éket.

dim. a tempo

Sota tri-mak, tri-mat wale kö-riä - - - vettä sa-gas äi-ja, Meren a vi-tä-rä-k-nen e-sen ma-ies hi-ja.

a tempo

f

sempre f

No-ken jö karto-ruuk, haa-rot-junk kät kät-ze! Meren näm li-toh en-bät jö-ni se-git-seg-re!"

rallent. *lento*

Ko-s el nä vät-tien ni u-ruuk ho-väs kad-ja, Meren Ma-gyas-or-ting-ät me-j, ha-lot en me-j ma!

sempre rallent. *lento*

Näm si-nen e-ri-ä te bi-ruuk ou-ta-ni ve-nt, Meren en a Krii-tis-töt vät-tien ju-tal-mat, bät."

A Kádár István azonban nem csupán Kodály első történelmi ihletésű darabjaként nevezetes opusza az életműnek, s nem is csupán a népzenei fejlődési elv műzenei transzplantációja okán. Nevezetes azért is, mert dramaturgiáját tekintve, a maga kis formájában is újabb lépés a Zsoltár felé. Anélkül, hogy szem elől tévesztenénk a két mű lényeges különbözőségét - a forma, a dimenziók, az apparátus differenciáját, a históriás ének epikus, a zsoltár lírikus kiindulását, a két mű drámai kibontakozásának eltérő voltát -: érdemes rámutatni hasonló vonásaikra is.

KÁDÁR ISTVÁN

PSALMUS HUNGARICUS

Hangszeres előjáték:

Hangszeres előjáték:

a históriás ének elképzelt egykori előadása hangulatának felidézése

a viharos magyar század elképzelt történelmi hangulatának felidézése

1. énekstrófa

1. énekstrófa

az énekmondó "objektív" bevezetője: "sok bának, bánatnak" közepette érzékelteti a szituációt, melyben az ének

a testo feladatát ellátó kórus "objektív" bevezetője: érzékelteti a szituációt, melyben a Zsoltáros, "nagy búsultában",

hőse majd meg fog szó-
lalni

Hangszeres közjáték

("függöny") az elő-
játék anyagából

Jelenetváltás:

a 2. énekstrófával e-
lénk lép Kádár István,
a továbbiakban ő maga,
első személyben mondja
el történetét, melyhez
a hangszeres szólam
érzelmi kommentárt fűz
(például: a harci ro-
hamot daktilus-lánc
festi).

A népdal-alapanyagú vo-
kális téma fejlődése:

a nyelv törvényei sze-
rint, a drámai kifeje-
zés változásától moti-
válva, a zeneszerő ál-
tal írt quasi népdal-
variánsok módjára tör-
ténik

"bánatában" majd meg fog
szólalni

Hangszeres közjáték

("függöny") az elő-
játék anyagából

Jelenetváltás:

a 2. strófával elénk lép
a Zsoltáros, a továbbiak-
ban ő maga, első személy-
ben mondja el panaszát,
átkát, imáját, melyhez
a zenekar és a kórus ér-
zelmi kommentárt fűz
(például: a sírást lefe-
lé lépő kisszekundok lán-
ca festi stb.)

A zeneszerző által kíta-
lált vokális téma fejlő-
dése:

a nyelv törvényei szerint,
a drámai kifejezés válto-
zásától motiválva, a zene-
szerző által írt népdal-
variáns-elvű változatok
során történik

Hangszeres utójáték:

az előjáték rövidített
visszatérése

Vokális utójáték:

a bevezető énekstrófa
organum-szerű vissza-
térése

Látjuk: a zeneszerző által kitalált bevezető gondolat itt is, ott is keretbe foglalja az eleinte csak elbeszélte, utóbb dramatikusan megelevenedő történetet. A hangszeres szólamok feladata, a harmóniai fejlődés bonyolításán kívül, az, hogy színpadi háttérrel fessenek az előtérben játszódó történet mögé. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a Kádár István című históriás ének részben már a Psalmus fejlesztési eszközeivel él, annak miniatűr előképe.

A Psalmus Hungaricus kompozíciós munkájának első fázisaként Kodály megszerkesztette a szöveg végleges formáját. Mindenekelőtt tömörítette-meg rövidítette a zenésítésre kerülő zsoltár-textust: huszonkét strófájából ötöt kihagyott (Vég Mihály énekének 7-8., 13. és 16-17. versszakát). Igaza volt: ahogy a zsoltár lírája nyomán drámai igényű zenemű körvonalai kezdtek kibontakozni, úgy a vers már másféle szerkezeti "törvények" hatálya alá került. Lehetséges, hogy Vég versének formáját - bár a költő soha nem távolodott el túl mesz-

szire a zsoltár-minta gondolati fonalától - valamelyest befolyásolta az akrosztichon teljességének szándéka. A rövidítés legfőbb oka azonban nyilvánvalóan az volt, hogy a bibliai gondolatritmus, a maga ismétlődő-torlódó képeivel, bizonyos fokig ellentétes volt a kodályi stílus lényegi szűkszavúságával. A Kodály által kimetszett első három strófa (7-8., 13.) korábban már elmondott gondolatokat variált. Az utolsónak kihagyott két versszak pedig (16-17.), ezen túlmenően, valóságos "dramaturgiai buktatót" állított volna egy Kodálynál kevésbé igényes vagy éber zeneszerző elé: oda nem illő expozíció-elemeket kevert volna a finaléba, az ellenség vétkeinek újbóli felpanaszolásával, hibáinak ostorozásával megtörve a megszabadulásért való könnyörgés bizakodó hangját, megasztos lendületét.

Kodály dramaturgiai és verbális javításainak lehetséges történeti forrásaként Haiman György és Papp Géza³⁹ egy 1693-ban megjelent katolikus zsoltár-kiadványt hozott szóba: Illyés István Sóltári Énekeit⁴⁰. "Azt már Haiman megállapította - írja Papp -, hogy csak ebben a változatban található a Psalmus 10. versszakának kezdete így: »De barátomnak...«, valamint, hogy a Kodály által

kihagyott strófák - mások mellett - itt is hiányoznak. Tartsuk ezt véletlen egyezésnek? Talán valószínűbb, hogy ezek ugyancsak motiválhatták a zeneszerző módosításait."⁴¹ Elméletileg ez csakugyan lehetséges, elvégre Kodály, Árgirus nótája című tanulmányának bizonyossága szerint, 1920 táján valóban forgatta a Sóltári Énekeket⁴². A kérdés eldöntéséhez azonban több részletező-pontosító megjegyzés kívánkozik.

Elsőbben is az, hogy a "Mikoron Dávid" első, katolikus szellemű átdolgozása, amint arra Papp is utal⁴³, Kájoni János nevéhez fűződik (s a Cationale Catholicum 1676-os első kiadásának 608-609. lapján olvasható). A protestáns énekeskönyvekből való átvétel ténye e zsoltárparafrázis népszerűségére utal Kájoni korában - kinek átdolgozása Vég Mihály versének tizenegy strófájára terjed ki. A változtatások többsége árnyalati vagy stiláris természetű; egyes helyeken azonban már kétségtelenül ideológiai, a protestáns szöveg "nyersségét" mérséklő. A 8. strófában a "káromlásokat" helyére "ő beszédek" kerül, a 11.-ben "Az ellenségtől mert én igen félek" helyére "Az ellenségtől meg-szabadúlok", a 18.-ban "Rólad el-vészi minden terhedet És meg-hallgatja te

könyörgésedet" helyére "Róllad el-vészi fáradságotat, Es meg-halgattya te imádságotat". A legnagyobb eltérés a záróstrófában tapasztalható, ahol - túl a Vulgatára utaló 54. zsoltár-számon - az utolsó két sor teljesen kicserélődik. A kereséségekben lévő hívek vigasztalása eltűnik, helyére ez kerül: "Kérjük az Istent igaz Hitünkben, Hogy velünk legyen minden szükségünkben". Az átdolgozás az akrosztichont nem érinti; Vég Mihály neve ott továbbra is megmarad.

A zsoltárparafrázis gyökeres újjáformálása, tizenhét esztendővel későbbi kiadványának tanúsága szerint, Illyés István munkája. Ennek versfőiből immár eltűnik Vég neve. Illyés, ahol teheti, átveszi Kájoni változtatásait; az ő változatát viszont, kisebb finomításokkal, teljes szövegében újraközi huszonhat évvel később a Kájoni Cantionale Balás Ágoston szerkesztette 1719-es második kiadása⁴⁴ (515-517. lap). Ez az Illyés-féle átdolgozás immár oly nagymérvű, hogy csak Vég szövegével szembeállítva alkothatunk róla fogalmat. Következő összehasonlító táblánk első hasábján Vég zsoltárverse olvasható az 1736-os debreceni énekeskönyv szövege szerint, a másodikon Illyés átdolgozása Kájoni-Balás 1719-es kiadásában; utóbbiban az előzőtől eltérő helyekre aláhúzás hívja fel a figyelmet.

IV. D I T S É R N E T .

1. Mikoron Dávid nagy búsultában
Baráti miatt volna bánatban,
Panaŕzolkodván nagy haragjában,
Illyen könyörgést kezdé Őmagában:
2. 5 ISTENem, URam! kérlek tégedet,
Fordítsad reám ŕzent ŕzemoidet:
Nagy ŕzükségemben ne hagyj engemet:
Mert meg-eméŕzti nagy bánat ŕzívemet.
3. Csak ŕívok rívok nagy nyavalyámban,
10 El-fogyatkoztam gondolatimban,
Meg-keseredtem nagy búsultomban,
Ellenségemre való haragomban.
4. Hogyha énnékem ŕzárnyam lett volna,
Mint a' galamb, el-repültem volna;
15 Hogyha az ISTEN engedte volna,
Innét én régen el-futottam volna.
5. Akarok inkább puŕztában laknom,
Vadon-erdőben ŕzélllyel búidosnom;
Hogynem mint azok között lakoznom,
20 Kik igazságot nem hagynak ŕzólanom.
6. Éjjel és nappal azonn forgódnak,
Engem' mimódon meg-foghassanak,
Beŕzédem miatt vádolhasŕanak;
Hogy foarságon ŕk vígadhasanak.
7. 25 Látod iól. URam. álnok ŕzíveket,
Tsak ŕzemben való ŕzén beŕzédeket;
De zabolázd-meg az ŕ nyelveket,
Ne tapodják-le híremet, nevemet.
8. Ugyan ŕzememmel iól látom ŕket,
30 Én reám való gyűlölségeket:
Fülemmel hallom káromlásokat,
Igazság ellen fel-támadásokat.
9. Egéŕz e' város rakva haraggal,
Egyásra való nagy boŕzŕzésággal;
35 El-híresedett a' goncoŕzsággal;
Hozzá fogható nintsen álnoksággal.
10. Gyakorta közttek gyűlések vagynak:
Özvevények, árvák nagy boŕzŕzút vallnak;
ISTEN' ŕzavával ŕk nem condolnak:
40 Mert ió ŕzásokban fel-fúvalkodtanak.

P S A L M U S I I V.

1. Mikoron Dávid nagy búsultában,
Baráti miatt volna bánatban:
Pana^lzolkodván ^huzgóságában,
Illyen ^könyöré^lt kezdé ^é magában.
2. 5 I^ttenem Uram kérlek tégedet,
Fordítsad reám Szent ^lszemeidet:
Halga^ld-meg Uram ^könyöré^lemet.
és ne ^útáld-meg az ^{én} ^kéré^lemet.
3. 10 El-^lszomorottam az ^{én} ^munkámban,
Meg-^háborottam gondol^timban:
Az ellenségnek ^álnok ^lszavában,
Es a' ^bűnösnek ^háborgatásában.
4. 15 Mert hamis^ságot reám ^költöttek,
és ^bántá^lomra ^{ők} ⁱgyekezték:
Nagy ^haracⁱokban rám ^fenekettek,
^miként ^közül^{ök} engem ^vel^lthet^lenek.
5. 20 Hogy-ha ^{én}-ⁿékem ^lszárnyam lett-vólna,
Mint a' galamb, el-^repültem-vólna:
Hogy-ha az I^tten engette vólna,
Innét ^{én} ^regen el-^futottam vólna.
6. 25 Akarok inkább ^pu^lstában laknom,
Vadon erdőben ^lszéll^yel ^bújdo^lnom:
Hogy-^lem mint azok-^között ^lokoznom,
kik ⁱgas^ságot nem hadnak ^lzóllanom.
7. 30 Nappal és ⁿappal azon ^forsódnak,
enger ^{mi}-^módon meg-^fogha^llanak:
Be^lzédem miatt ^védo^lha^llanak,
hogy ^fogságomon ^{ők} ^vitadha^llanak.

11. Keserűségem ennyi nem volna:
Ha ellenségtől nyavalyám volna;
Bizony könnyebben szenvedtem volna:
Magamat attól meg-ójhattam volna.
12. 45 Én barátomnak a' kit véltem vólt,
Nagy nyájasságom kivel együtt vólt,
Jó hírem, nevem tisztességem vólt,
Fő ellenségem miatt látom hogy a' vólt.
13. 50 Tsuda szerelmét én hozzám láttam,
Kivel sokáig mind együtt laktam,
AZ ISTENT vele együtt szolgáltam;
Illy álnokságát soha nem gondoltam.
14. Keserű halál szálljon fejére,
Ellenségemnek ítéletire,
55 Álnokságának büntetésére,
Hitlenségének ki-jelentésére.
15. 60 En pedig, URam, hozzád kiáltok,
Reggel és délbe 's este könyörgök:
Meg-szabadulást te tőled várok,
Az ellenségtől mert én igen félek.
16. Meg-szegték azok esküvéseket,
Régen el-hogyták az ő hiteket:
Nem hiszem immár egy be-szédüket;
Mert megpróbáltam hitetlenségeket.
17. 65 Ezeknek szájok 'fírosb a' vízínál;
Síkossb ajakok a' fa-olajnál;
Élesb a' nyelvek az éles kardnál;
Szívekben nintsen egyéb álnokságnál.
18. 70 Te azért lelkeim gondolatodat,
ISTENben veszed bizodalmodat;
Rólad el-vészti minden terhedet,
És meg-hallgatja te könyörgésedet.
19. 75 Igaz vagy URam ítéletedben:
A' vér-szobókat ő idejekben,
Te meg-nem áldod szerentséjekben,
Hofz-szú életek nem léfzen a' földön.
20. 80 Az igazakat te mind meg-tartod,
A' kegyeseket meg-óltalmazod,
A' szegényeket fel-magasztalod;
A' kevélyeket aló-hajigálod.
21. Ha egy-kevéssé meg-keseríted,
Az égő tűzbe el-bétagítod:
Nagy hamarsággal onnét ki-vonszod,
Nagy tisztességre ismét fel-emeled.
22. 85 Szent Dávid írta a' 'Sóltár könyvben.
Ötvonötödik Dicséretiben;
Mellyből a' hívek, keserűségben,
Visszatalásért, szerzék így Versekben.

8. 30 Keferúségem ennyi nem volna;
Ha ellenségtől nyavaylvám volna:
Rizony könnyebben szenvedtem volna
Magamot attól meg-óhattam volna.
9. 35 De barátimnak kiket én-véltem,
nagy nyájaságban a' kikkel éltem:
Edes étkeket ő-vélek ettem;
Fő ellenségnek már a szót is mértem.
10. 40 Az halál jöjön inkább reáitok,
kiknek házokban sok istenségek,
és ő közöttök sok csalárdságok:
Hogy ne ültessék többre; mert már-is sok.
11. En pedig Uram, hozzád kiáltok,
reggel és délben, 's este vigyázok:
Mert szabadulást te tölled várok:
Meg-halaszt engem, olly hiszemben vagyok.
12. 45 Kiszabadítod az én lelkemet;
Jó békeségre hozod életemet:
Es meg-alázod ellenségimét,
A' kik nem feltek téged Istenemet.
13. 50 Te letantatomod meg-ferteztették.
Ironásáidtól régen el-térték,
A' fa-olajnál lágyabb beszédek:
De sértő nyilak az ő álnok nyelvek.
14. 55 Te azért lelkem gondolatodat,
Istenben veszed bizodalmodat;
Rólad el-veszi búsuláfordat.
Es meg-halasztja te imádságodat.
15. 60 Teaz vagy Uram ítéletedben,
A' vér-szonókat ő idejökben,
Te meg-nem áldod szerencséjökben:
Hosszú életük nem lépzen e' földön.
16. Az igazakat de te meg-tartod,
A' kegyelket meg-óltalmazod;
A' szerényeket fel magasztalod:
A kevelveket alá-hagyod.
17. 65 Ha egy kevelés meg-kefésíted.
Az éő-tűzbe őket há-veted:
Nagy hamarsággal onnét ki-veszed,
Nagy tiszteletre ismét fel-emeled.
18. Szent Dávid inta a' Soltár könyvben,
Ötven-nyvedik dicsiretiben.
Vérlük az Istent igaz hitünkben;
Hogy velünk legyen minden szükségünkben.
Amen.

Mit mutat ez az összevetés? Már számadatai is sokatmondóak. Változatlan formában mindössze öt strófát vett át Végől Illyés (Illyés 5 = Vég 4, 6 = 5, 7 = 6, 8 = 11, 15 = 19), kihagyta viszont a XVI. századbeli zsoldárköltő öt versszakát (7, 8, 9, 10, 13). Teljesen új szakaszt írt Illyés két esetben (4, 12), Vég szövegének legalább két sorát megváltoztatta öt strófában (Illyés 2 = Vég 2, 3 = 3, 9 = 12, 10 = 14, 18 = 22). Ennél kisebb mértékben változtatott a protestáns szöveg további öt strófáján (Illyés 1 = Vég 1, 11 = 15, 14 = 18, 16 = 20, 17 = 21). Egy esetben egyetlen szakasszá vonta össze Vég két strófáját (Illyés 13 = Vég 16+17).

Mindkét változat a maga korának és környezetének tipikus eszmei jegyeit mutatja: Vég Mihályé a hitújításét és a törökkel vívott élet-halálharcét, Illyés Istváné az ellenreformációét és a Habsburg stabilizációét. Illyés már a címlapon pontosan megjelölte célját és e szerint járt is el, a zsoldárt "a' Szent Biblia bötüjéhez, inkább mint azelőtt alkalmaztatván"⁴⁵. Átdolgozásának alapja kettős volt: az egyik, hogy a verset mennél jobban közelítse a bibliabeli zsoldár-textushoz, a másik, hogy eltávolítsa belőle az "eretnek" pro-

testáns költő keserű-lázadó sorait. Vég 2. strófájának második fele és csaknem teljes 3. strófája Illyés "bibliaközelítő" célzatú átköltésének esett áldozatul: itt világosan felismerhető a Vulgata-zsoltár kezdőszövege: "Exaudi Deus orationem meam..." Hasonló meggondolás inspirálta Illyés új 12. strófáját: "Kiszabadítod az én lelkemet; Jó békességre hozod éltetem". E mögött is tisztán kivehető a bibliai zsoltár (melyet ezúttal Heltai Gáspár fordításában idézünk): "Ő megmenti az én lelkemet békességgel a viaskodástól".

Még tanulságosabbak az árnyalati változtatások és a kihagyott helyek. A "nagy haragjában"-kifejezés "buzgóságában"-ra jámborodik, a "keserű halál" "az halál jöjjön"-re szelídül, "az ellenségtől mert én igen félek" pedig erre: "meghallgatsz engem, oly hiszemben vagyok". Említettük már: Kájoni - és nyomában Illyés - szigorú ítélkezése betemeti az eredeti zárószakaszában megadott költői ihletforrást is: a "keserűségben" és a "vigasztalásért"-szavakat. A Kodály által utóbb kimetszére ítélt 16-17. strófát viszont - és itt valamelyest pontosítanunk kell Papp megállapítását - nem húzza ki Illyés, elvégre mindkettő bibliai hitelű, csak az új 13. strófa négy

sorává tömöríti: "Testamentomod meg-ferteztet-
ték, Igazságodtól régen el-tértek, A fa-olajnál
lágyabb beszédek: De sértő nyilak az ő álnok
nyelvek". Az átdolgozások átdolgozása azonban
mégiscsak az, hogy Illyés, bár a maga szempont-
jából következetesen jár el, törli Vég versé-
nek (és Kodály majdani kompozíciójának) két
"kulcs-szakaszát": "Egész ez város rakva harag-
gal" és "Gyakorta köztük gyűlések vagynak".

Motiválhatta-e mindez a zeneszerző módosítá-
sait? Mindent egybevetve úgy véljük: ettől az
átdolgozástól Kodály legfeljebb a rövidítés le-
hetőségének ötletét kaphatta.

Ahol a zeneszerző - a tömörítésen túl - eltért
szöveg-alapforrásától, a Keresztyéni Énekek 1620-
as kiadásától, ott leginkább az 1736-os debrece-
ni énekeskönyv (netán egy ezzel azonos szövegű
énekeskönyv) közlésmódját vette át (az 1736-os
kiadványt azonban bizonyíthatóan használta: már
disszertációjában hivatkozott rá⁴⁶). E XVIII. szá-
zadi változat - anélkül, hogy eltávolodna a nyelv
régies szépségétől - jóval közelebb áll a XX. szá-
zad általánosan érthető magyar irodalmi nyelvé-
hez, mint a hitújítás korában kinyomtatott elő-
de. A XVII. századi kiadás erős alföldi dialek-

tusa a későbbi énekeskönyvekben "megszelídül".
Ú magában, meg-keseröttem, lött, úk vigadhassanak, szűvöket, szömben, váras, ellenségtúl, fű, ellenségömnek, te túled, élös, bizadalmodat, itíletedben, ú idejökben, meg-keserítöd, is-még, dicsiretiben helyett itt ezekkel a formákkal találkozunk: ő magában, meg-keseredtem, lett, ók vigadhassanak, sziveket, szemben, város, ellenségtől, fő, ellenségemnek, te tőled, éles, bizodalmodat, ő idejekben, meg-keserítéd, ítéletedben, ismét, dicséretiben; Kodály általánosan ez utóbbiakat vette át a zenemű szövegébe. Másol viszont a régies változat mellett döntött: az galamb, ellenségtúl, idejökben, szörzék - ez mind az 1620-as szövegből való. "De barátomnak" ("Én barátomnak" helyett): ha Kodálynak egy ellentétes kötőszó alkalmazásához, amint azt Haiman feltételezi, valóban szüksége lett volna történelmi forrásra, azt Illyés változtatásában kétséggkívül megtalálta - de megtalálhatta Szenci Molnár fordításának analóg helyén is. "Nem lészen a földön" ("nem lészen ez földön" helyett): ennek vélhető forrása az 1736-os énekeskönyv. "Keserűségem annyi nem volna" ("ennyi" helyett) és "Az ellenségtől mert én igen tartok" ("igen félek" helyett): e két szó

minden bizonnyal Kodály saját leleménye, utóbbi a hibátlan rím kedvéért. Egyes szövegfordulato-
kat a komponálás során véglegesített csak; a má-
sodik kompozíciós vázlatban (leírása később kö-
vetkezik) még köztök, vadnak, estve, idejekben
olvasható, máshol alternatív javaslat: ellenség-
től-túl, attól-tul a végleges köztük, vannak, es-
te, idejökben, ellenségtúl, attól helyett. Itt a
jobban énekelhető változat kiválasztása lehetett
a döntő szempont - Kodály e tekintetben is igen
körültekintően járt el.

A bemutató napján megjelent s a szövegforrás-
sal kapcsolatban idézett nyilatkozatának van egy
mondata, mely immár a Psalmus zenei világára vet
fényt: "A magánéneknek recitativo-szerű szerepet
adok és a tenor által énekelte versek után mint-
egy felkapva a témát, szólal meg a négyszólamú
vegyeskar"⁴⁷. Ennek a mondatnak minden szava rend-
kívül fontos. Először is a "recitativo-szerű sze-
rep". Kodály itt nem a XVIII. századi opera- és
oratórium-műfaj "recitatívó és ária"-gyakorlatá-
ra utal, hanem egy korábbi zenetörténeti jelen-
ségre: Monteverdi "stile concitato"-járá, Schütz
egyházi concertóinak szenvedélyes, izgatott ének-
szavalatára. Emlékezzünk csak azonban, hol is

használta még a Psalmus körüli években a recitativó-kifejezést? "Előadásmódjuk recitáló... a nyolcad-kották időtartama nem egyforma, kottairással ki nem fejezhető apró, irracionális eltéréseket okoz köztük a beszéd ritmusa." A sokatmondó megállapítás Árgirus nótájával, tágabb értelemben bizonyos XVI. századi történelmi dallamokkal és a népben túlélő változataikkal kapcsolatban hangzott el. Világosan kirajzolódik tehát Kodály elképzelése. A XVI. század magyar énekköltészetében - mely a líra vallásos és világi ágát épp úgy magában foglalta, mint a különböző epikus műfajokat a bibliai történetektől a mondai-mitológiai történetekig át a krónikás énekig és a tudósítói énekig⁴⁸ - egy nagyszabású drámai művészet lehetőségét fedezte fel. Magyar drámai művészetét, mely talán valóban létezett, mindenesetre létezhetett - most azonban bizonyosan új életre álmódható. Nagyönis izgalmas zeneszerzői feladatot rejt ez a felismerés: XVII. századi, valóságos nyugateurópai hagyomány meg XVI. századi, félig csak elképzelt hazai hagyomány együttes hatására - XX. századi magyar zenét írni.

Vessünk még egy pillantást az iménti nyilatkozat másik, idézett félmondatára: "a tenor ál-

tal énekelte versek után mintegy felkapva a témát, szólal meg a négyszólamú vegyeskar". E néhány szó a kompozíció dramaturgiai kulcsát nyújtja át az értő olvasónak. Szóló és kórus viszonyáról szól, s koránt sem az apparátus technikai értelmében. Vég Mihály verse ugyanis - de bibliai mintája úgyszintén - "én-zsoltár". A kórusnak eleinte nincs más szerepe benne, minthogy felvonja a lélek színpadának függönyét, hogy kommentáljon, zokogjon, rettegjen - hogy aláhúzzon, megerősítsen, kiemeljen. Csak amikor megtanulta - a szó szoros értelmében: átvette - a Zsoltáros-tól a hit s a bizalom igéjét, csak akkor válik maga is önálló szereplővé. A Zsoltáros magára marad Istenével és eltűnik tekintetünk elől; a mű befejező része immár nem egyéni panasz és könyörgés, hanem a közösség, a gyülekezet imája, felmagasztosulása - és rezignált befejező gestusa.

Mindezt természetesen már a bevégzett mű ismeretében mondhatjuk el - mint ahogy a szerző nyilatkozata is arra vonatkozott. Ránkmaradt kompozíciós vázlatai azonban azt bizonyítják, hogy ez a fajta drámai igazság előtte is munka közben, fokozatosan világosodott meg. Hogy a komponálás mely fázisában: azt kívánjuk a továbbiak-

ban fogalmazványyaiból kiolvasni.

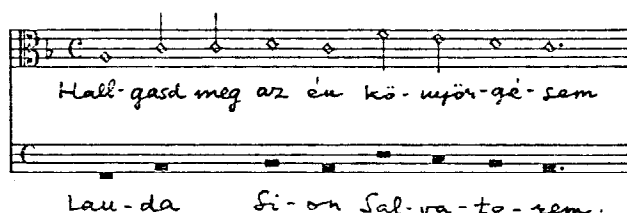
A "Mikoron Dávid" dallama, melyre a teljes kompozíció boltozódik, Kodály eredeti témája. "Kupolaforma" maga is, az alsó régiókban kezdődik, fokozatosan épül a csúcspontig, hogy onnan újra a mélybe íveljen. Nagyonis tudatos zeneszerzői elgondolással kimunkált eredeti téma ez - mögötte azonban ott érezzük a XVI. század közvetlen hatását, Tinódi Lantos Sebestyén 1553-ban írt "Egri históriának summája" című énekének ihletését. S talán egy XVII. századi melódiáét is, mely a maga módján szintúgy a Tinódi-dallam életerejéről tanúskodik: azét a dallamét, melyet Illyés István 1693-ban társított a "Mikoron Dávid" zsolttársversnek katolikus szellemű átdolgozásához. Ez az Illyés-közölte dallam más szerkezetű, mint XVI. és XX. századi két társa; csaknem szimmetrikus két felében kétízben is megfigyelhető: mint ereszkedik a legmagasabb pontról a legmélyebbre. És mégis: a három dallamot - mint az azonos helyeiket összekötő szaggatott vonalak mutatják - mély belső metrikai-ritmikai-melodikai rokonság fúzi egymáshoz:

Tinódi
Sulm-má-ját i-kom E-göré vá-ra-nak, Meg-szal-la-sá-nak, vi-a-dal-já-nak,
Illyés
Mi-ko-con Dá-vid nagy bu-sul-tá-ban, Ba-rá-ti mi-att vol-na bí-nat-ban
Kodály
Mi-ko-con Dá-vid nagy bu-sul-tá-ban, Ba-rá-ti mi-att vol-na bí-nat-ban,

Sze-qjón val-lá-sát Csá-szár ha-dá-nak, Nagy vi-gas-sá-gát Fer-di-nánd ke-rály-nak.
pa-na-sul kod-ván nagy ha-rag-já-ban, i-ly-lyen kö-nyö-gést ker-de ő ma-gá-ban.
Pa-na-sul kod-ván nagy ha-rag-já-ban i-ly-lyen kö-nyö-gést ker-de ő ma-gá-ban.

A Psalmus-téma azonban nem csupán dallamvari-
áns-voltában közvetíti régmúlt századok üzene-
tét. E zenei témát Kodály a reneszánsz költé-
szet egyik technikai fortélyával kovácsolta ki.
A zsol-tár-vers maga, mondottuk, a szövegköltő ne-
vét és illetőségét rejtette el a versfőkben: az
egyes strófák első betűje, egybeolvasva, a kecs-
keméti Vég Mihály nevének latin változatát adja
ki. Hasonló akrosztichon fedezhető fel Kodály
zenei témájában. Az iménti kottapélda alsó sorá-
ban az első nyolc ütem főhangsúlyos hangjait, a
bekeretezett első hangokat egybeolvasva, az 55.
genfi zsol-tár első dallamsora tárul fel előttünk:

"Hallgasd meg az én könyörgésem". Emögött pedig, még távolabbi történeti háttérként, a kálvinista zsoltárdallam gregorián forrása, a "Lauda Sion salvatorem"-szekvencia első sora:

Mindezek az összefüggések már az utókor felfedezései⁴⁹. Kodály maga soha nem beszélt róluk; míg élt, más sem ejtett róluk szót. Akárcsak Bartók: Kodály sem volt beszédes zeneszerző, alkotóműhelyének ajtaja-ablaka zárva maradt a "műhelytitkok" kutatói előtt. Alkotómunkájának írásos dokumentumai azonban - melyek a Psalmus Hungaricus esetében viszonylag nagy számban maradtak fenn - ma már mégis lehetővé teszik a mű keletkezéstörténetének rekonstruálását. Ezek a kézíratos dokumentumok - melyeket három gyűjtemény őriz - így állíthatók időrendbe:

A Első ötlet, a koráltémának és a tenorszóló első szakaszának első változatával, 20 soros kottapapír: 1 ív, 4 beírt oldal. Ceruzás írás. A vázlatra Kodály címet is írt:

Psalmus LV. hungarice

1535

Michael Vég de Kecskeméti

A fentiekben leírt féloldalnyí vázlatot (1r) Kodály utóbb áthúzta, a kottaív fennmaradt három és fél oldalára, nem folyamatosan, a mű további részleteit vázolta fel. Ezek: "De barátimnak", "Ha egy kevésbé megkeserítéd" (1r); introdukció, "mert én igen tartok", "Szent Dávid írta" (1v); "Halálkar", "Igaz vagy, Uram" (2r); a sírás és a "hálómotívum" kontra-punktikus kísérletei (2v).

Kodály-hagyaték: Ms. mus. 4/d

B Első, befejezetlen kompozíció-vázlat, introdukció nélkül, a korál-témától "Az igazakat te mind megtartod" utóbb elvetett változatáig. Egy oldalnyí folytatását lásd D forrás: (1v). 20 soros kotta-

papír: 2 ív, 8 beírt, számozott oldal.

Ceruzás írás. Cím:

Psalmus hungaricus

Folyamatos kompozíció, a hangszeres szólamok olykor jelzésszerű - de már hangszerelési elképzelést és metronomszámokat is feltüntető rögzítésével. Számos kísérletszerű, részben megvalósított, részben elvetett vázlat.

Kodály-hagyaték: Ms. mus. 4/a.

C Vázlat: a "háló-motívum" ("Éjjel és nappal azon forgódnak") hangszeres ellentétpont-megoldásának kísérletei. 20 soros kottapapír: 1 lap 2 beírt oldala. Ceruzás írás, 2 sor tintaírással.

Kodály-hagyaték: Ms. mus. 4/f.

D Vázlat: zenekari introdukció s az erre épülő "halálkar" (1r). A versón, 9., illetve 10. oldalszámozással a B forrás folytatása található: a mű zárórészének "ha egy kevésbé" és "nagy hamarsággal" kezdetű részei (utóbb elvetett változatok). 20 soros kottapapír: 1 lap 2 beírt

oldala. Ceruzás írás, tintás javításokkal. Cím:

Introq,
fine

Kodály-hagyaték: Ms. mus. 4/b.

E Vázlat: a zárórész különböző részeinek többféle megoldása. "A szegényeket", "Nagy hamarsággal", "Az égő tűzben", "Nagy hamarsággal, (r); "Az igazakat" (v). 12 soros kottapapír: 1 lap 2 beírt oldala. A versón 9., illetve 10. oldalszám. Ceruzás írás. Cím:

fine

Kodály-hagyaték: Ms. mus. 4/c.

F Második, befejezetlen kompozíció-vázlat, introdukcióval. B és D forrás kidolgozottabb tisztázata, mely magábaolvasztja a külön lapokon készült vázlatokat-kísérleteket is. A "Hosszú életök nem lészen e földön"-részig lényegében a mű végleges formáját tartalmazza; "Az igazakat"-tól két különböző, utóbb elvetett válto-

zat "nagy tisztességre"-részig; a vázlat ott megszakad. 20 soros kottapapír: 3 ív, 12 beírt, számozott oldal. Tintás írás, ceruzás javításokkal és pótlásokkal. Az 1. oldal 1. sora előtt ceruzás megjegyzés: Cl A (=Clavier Auszug), ami arra utal, hogy a komponálás bizonyos fázisában zongorakivonatnak szánta a szerző. Ennek megfelelően az eleje meglehetősen részletes tisztázat, folytatása már a kompozíciós példány vázlatos jegyeit mutatja. Hangszerelési elképzeléseket is tartalmaz, tehát a partitúrát megelőzően készült.

Kodály-hagyaték: Ms. mus. 4/g.

G Első partitúra. 20 és 24 soros kottapapír: 13 ív, 51 számozott, beírt oldal (az 52. oldalon a Christum wir sollen loben kezdetű korál dallama Kodály tinfairásával és a "Nagy hamarsággal" részhez írt, utóbb fel nem használt két klarinét szólam). Fekete félvászonba kötve, a kötéstábla és a kottarész között elől-hátul egy-egy számozatlan előzéklap. Cím az 1. oldalon:

Psalmus LV
(Michael Vég Kecskeméti)

Kodály Zoltán

A szerző ceruzás bejegyzése a mű befe-
jező ütemei után, az 51. oldalon:

Ezt a művet a Szekesfővaros egyesulesenek
50 evforduloján 1923. nov. 19.én tartott díszhang-
versenyre írta és a Székesfővaros kozön-
ségének ajánlja a szerző.

Végig ceruzás írás, helyenként tintairá-
sú javításokkal. Az énekszöveget java-
részt Szabolcsi Bence írta a kéziratba,
Kodály főképp a polifonikus kórusrészek
szövegét jegyezte be.

A 43. oldalon ("Az igazakat te mind meg-
tartod") erőteljes radírozás nyoma lát-
ható a kórus tenorszólamától a gordonka-
szólamig. Az orgonaszólam utólag beírva;
helyén eredetileg kóruszólamok voltak.
A kórus szoprán-, alt- és tenorkulcsa
utólagos beszúrás. A kéziratban karmes-
teri bejegyzések nincsenek, másolói uta-
sítások annál sűrűbben. Ez arra vall,
hogy a bemutatón Dohnányi nem ebből a

példányból vezényelte a művet, továbbá, hogy a kiadás célját szolgáló partitúra-tisztázatot (J) e példány alapján készült.

Budapesti Történeti Múzeum újkori osztálya; leltári szám: 14713. Naplósám: 103/1927.

H Vázlat a mű finalejének ("Az igazakat te mind megtartod") végső formájához, a "Ha egy kevéssé" részben még tenorszólóval (recto; a versón a "háló-motívum" ellentétpontkísérletei). 18 soros kottapapír: 1 lap 2 beírt oldala. Ceruzás írás. A G-forrás 43. oldalán, a kiradírozott helyre írt új rész e vázlat nyomán készült.

Kodály-hagyaték: Ms. mus. 4/e.

I Első zongorakivonat. Az első partitúrából (G-forrás) készült igazi "kivonat". Hangszerelésre vonatkozó emlékeztetők nincsenek benne, vannak viszont részben alternatív metronóm-számok, próbaszámok és másolási utasítások. (E kivonatnak tisztázata a K-forrás). 18, 20 és 22 soros kottapapír: 18 számozott, beírt oldal. Kis rész-

ben ceruzás, nagyjából részint tintairás. Az utolsó strófa szövegét Szabolcsi Bence írta a kéziratba, mely a teljes magyar szöveget és Szabolcsi német fordításának egy részét tartalmazza. Piros-fehér-zöld fonallal, illetve fehér cérnával összefűzve, barna csomagolópapír-fedőlappal. Cím ez utóbbin:

Kodály Zoltán

Az 55. Zsoltár

(eddig Kodály tintairásával, alatta Kodály első feleségének betűivel:)

Psalmus Hungaricus

A lapok összefűzéséből, továbbá abból, hogy a 13-14. oldalt egy kivágott lap helyére, utólag illesztette be Kodály és a 31 próbaszámtól 34-4 próbaszámig terjedő részt, a zenekari bevezetés négy tintás ütemének kivételével, végig ceruzával írta: nyilvánvaló, hogy új fogalmazvánnyal van dolgunk. Kodály "felfejtette" az egyszer már befejezett kompozíciót, hogy az "Az igazakat"-rész a H-vázlatnak és az I-partitúrának megfelelően, új fogalmazásban illessze a

zongorakivonatba.

Kodály-hagyaték: Ms. mus. 1

112

Második partitúra: nyomdai kézirat. G-forrás tisztázata. 20, 22 és 24 soros kottapapír: 16 és fél ív, 65 számozott, beírt oldal, a kiadó bélyegzőivel és a sajtó alá rendező bejegyzéseivel. Egyes, szólam-belépéseket előkészítő bejegyzései alapján valószínű, hogy ebből a kéziratból vezényelt a bemutató előadás karmestere. Kodály eredeti tintáírása; a német szövegfordítás Szabolcsi Bence ceruzás kézírása. A szóló tenorkulccsal, a kórus szoprán-, alt-, tenor- és basszuskulccsal lejegyezve. Keltezés a 65. lapon: Budapest 1923. IX. Cím: (a sajtó alá rendező írása):

Psalmus hungaricus

Zoltán Kodály, op.13

A kiadó copyright-bélyegzője az 1. lap alján, baloldalt:

Copyright 1924 by Universal Edition

A kiadónak átadott példány 1938-ban az Amerikai Egyesült Államokba került. Walter Hinrichsen családjától az 1980-as években megvásárolta Paul Sacher, azóta újra Európában őrzik. Eredetileg ugyanúgy össze volt fűzve, mint I, a fűzőfonalat azonban a kottametszés illetve rajzolás során eltávolították. Bekötetlen íveit könyvtári iratgyűjtőben őrzik.

Paul Sacher Stiftung, Basel

K Második zongorakivonat: nyomdai kézirat.
I-forrás tisztázata. 20 soros kottapapír: 6 ív, 24 számozott, beírt oldal, a kiadó bélyegzőivel és a sajtó alá rendező megjegyzéseivel. Tintas eredeti kézirat; a magyar szöveget a szerző és Szabolcsi Bence jegyezte be tintával, a német szövegfordítást Szabolcsi, ceruzával. A szóló és a kóruszólások: hegedű- illetve basszuskulccsal lejegyezve. Szerzői keltezés nincs. Cím (a sajtó alá rendező írása):

Psalmus hungaricus

Zoltán Kodály, op. 13

A kiadó copyright-bélyegzője: mint J-
forrás esetében.

A kézirat sorsa is azonos J-vel.

Paul Sacher Stiftung, Basel

Milyen tanulságokat nyújtanak ezek a kézira-
tok a mű keletkezéstörténetét illetően?

A-forrásunk - melynek lr oldala: első fény-
kép-mellékletünk - a téma kialakulásáról árul
el egyet s mást. Mivel azonban Kodály itt két
zenei réteget írt "egymás fölé": a téma értel-
mezéséhez, festmény-restaurátor módjára, szét
kellett választanunk egymástól ezt a két réte-
get. Az első feljegyzés nyilvánvalóan hegedű-
kulcsban értelmezendő, két kereszt előjegyzés-
sel (közülük a c-t cisz-szé emelő második ke-
reszt nyoma nem látható, csak a téma végén lé-
vő feloldójelből következtethetünk a zeneszer-
ző szándékára). Ezek szerint az első témafel-
jegyzés első változatának - s ezzel a teljes
műnek - alaphangneme h-moll lett volna.

Miksa David

poco cresc
[#] [#] [#]
Panaszol p végén

Az első sor előtt álló kulcsot Kodály utóbb tenorkulcsra javította, a sor fölé, ennek megfelelően, kiírta betűkkel az új hangnemet (amollba) és az első két hang fölé a tenorkulcs szerinti új értelmüket: e e. Alkalmassint ekkor került a sor elé a mély vokális szólamokra vonatkozó utalás: unis[ono] a 2 Alto Bassi. Ez lenne tehát a témafeljegyzés második értelmezése:

amellba
e e
unisa 2
Alto Part II
Mikoron David

pro cek
Panaszol
p
végen

Mint láttuk: a témafej ritmusa sem végleges formájában került papírra. Kialakulását két principium küzdelme döntötte el. Az egyik a szóhangsúly elve, amely itt súlytalan kezdést kívánt: nyolcadszünet után két tizenhatodértéket az első két szótagra. A másik a "korál-principium": e szerint a "Mikoron Dávid"-nak, mint gyülekezeti éneknek, hangsúlyosan kell kezdődnie. Az utóbbi elv győzött - írásban azonban ezt már csak a B-forrástól kezdve figyelhetjük meg; Kodály ott véglegesítette az A egyéb alternatív megoldásait is.

A téma másik nevezetessége, hogy Kodály eredetileg fríg befejezéssel fogalmazta meg; e régies zárlat helyett végül egy még messzibb múltra utaló megoldást: pentaton záróformulát választott.

Prelude, H. Gungl
Moderato. Sehr schön zu hören, mit dem

Handwritten musical score for the first system, featuring multiple staves with notes, rests, and dynamic markings. Annotations include "Moderato", "Sehr schön zu hören", "Piano", "Cresc.", "Vivace", "Allegro", "Cresc.", and "F".

Handwritten musical score for the second system, continuing the piece with complex notation and dynamic markings. Annotations include "Moderato", "Cresc.", "Allegro", "Cresc.", "F", and "Vivace".

Ms. mus. 44

A harmadik tanulság, hogy a mű hangszeres bevezetés nélkül, a korál-témával kezdődött volna. E költői elképzelés szerint a befejezés ily módon a kezdetre "rímelt" volna: a mű a semmiből, a sötétségből indul s egy szédítő fényárban úszó te-
tőpont után újra a semmibe hanyatlik.

Ez a költői program végül bizonyos módosítással valósult meg. Kodály úgy vélhette: hívebb a szöveg szelleméhez, ha művét a prófétikus szenvedély ágáló gesztus-dallamával kezdi - ez a mondandója a korál elé komponált zenekari bevezetésnek. (Vezethette, persze, gyakorlati megfontolás is: hogy a hangszerek segítségével intonációs biztosságot nyújtson a kórusnak.) Az introdukciónak témacsírája egyébként már az első változatban felismerhető, a korál és az első tenorszóló között.

Ez az első szóló szintúgy körvonalalaiban emlékeztet csak végső formájára. Azt a felismerést sugallja - és ez a Psalmus esetében fontos fejlesztőelvnek látszik -, hogy "kezdetben volt a gesztus": a belső szenvedély, melynek különböző hevességű és irányú kitörései később szilárdultak csak határozott dallam- és ritmusmodellekké.

Érdeemes egybevetnünk e strófa dallamának két változatát, az elsőt és a végsőt. Úgy, ahogy feltört az alkotó fantáziájából - és úgy, ahogy aztán elnyerte helyét egy nagyszabású mű tervében.

Dr. te-rem U-ran, kér-lek te'ge-det, For-dít-sad te-ám Szent re-me-i-det,

Nagy műk-sé-gem-ben ne hagyj-en-ge-met Mert meg-e-mész-ti nagy bí-rat ri'-ve-met

A B-forrás (folytatásával, a D-kézirat verso-
oldalával együtt) a mű első folyamatos kompozí-
ció-vázlata, egyelőre még zenekari introdukció
nélkül és a mű végleges zárószakasza nélkül.
Kodály itt mindenekelőtt a vokális szólamok
(szóló, kórus) részletes kidolgozásra töreke-
dett; a hangszeres szólamok lejegyzése helyen-
ként vázlatos, olykor csak egy-egy hangzatra

vagy mozgástípusra szorítózkodó. Gondot fordít viszont a komponista a zenei karakterek rögzítésére: a tempót meghatározó metronóm-számok, a hangszínt megszabó hangszerelési ötletek, a hangerősségnek és az alaptempótól eltérő mozgás-modifikáció, az agogika jelölésére. A tempó-jelek arra vallanak, hogy műve alap-lüktetését kezdetben gyorsabbnak képzelte a szerző. A korál tempója a vázlatban $\text{♩} = 138$, ez a nyomtatott változatban $\text{♩} = 104-108$ -ra lassult. Az első tenorszóló jelzése: $\text{♩} = 138-132$, mellette a szerző önmagát felülbíráló megjegyzése: gyors! $\text{♩} = 126$ mint a kar! A "háló"-rész ("Éjjel és nappal azon forgódnak") tempója: $\text{♩} = \text{♩} = 63$, tehát $\text{♩} = 126$; a nyomtatott verzióban ez is lassabb: 50 illetve 100.

Az első folyamatos kompozíciós vázlat legtöbb hangszerelési ötlete rendre megvalósult a partitúrában, annak bizonyosságaként, hogy az adott zenei anyagot mindjárt konkrét hangszíneként képzelte el a zeneszerző. A korált követő zenekari közjáték klarinét-dallama, a "sírok, rívok" fagott-szólója és négy részre osztott brácsa-kara, a visszatérő koráltéma "síró" ellenpontjának négy kürtje, az átok ("Kereserű halál szálljon fejére") szenvedélyét festő trombita-harsona-üstdobegyüttes mennydörgése, az "utolsó ítélet" három-három trombitája és harsonája, üstdobja, kürt-oboa-klarinétcsoportja mind feltűnik már hangszerelési jelzésként a kéziratban.

Megjelennek olyan ötletek is, melyek nem valósultak meg: a Zsoltárosnak már első szólójához - bibliai szimbólumként - hárfakíséretet írt Kodály (lásd második fénykép-mellékletünk 3. szisztémáját). Ezt végül azért hagyta el, hogy a hárfa az újdonság erejével hasson majd a nagy tenor-áriában ("Te azért lelkem, gondolatodat"). Vannak bizonyos, reneszánsz-barokk örökségként feltűnő "festői" elemei a Psalmus zenéjének - a madár röptének fuvola-rebegése,

a kevélyek "aláhajigálásának" dübörgő unisonója, a gonoszok által kifeszített finomszálú "háló" ("Engem mi módon megfoghassanak") bonyolult polifonikus szövedéke - ezek mind a mű alaprétegéhez tartoznak. "Az égő tűzben"-szavak hangszeres "tűzvarázsa" vagy "Az igazak" seregét ábrázoló, kvart-hangközökből emelt toronykonstrukció ezzel szemben a kompozíció legkésőbbi rétegéből való; Kodály fejtette már befejezett alkotásának szálait, hogy a korábban elképzelt fugato helyére ezt a polifón-voltában egyszersmind festői erejű jelenetet illessze.

A kézirat tanúsága szerint a kompozíciós munka folyamata mindaddig töretlen, míg Kodály a Zsoltáros monodisztikus, "recitativo-szerű" szólamát formázta. További részletvázlatokat akkor készített, amikor mondandójában polifonikus szakaszhoz érkezett. Első ízben a korál első visszatérése után, ott, ahol a cselekmény "panasz-áradata", mintegy magasabb síkon folytatódva, "közeli képekként" tárul a hallgató elé. Ez az úgynevezett "háló-jelenet" (Szabolcsi Bence kifejezése⁵⁰): a fa-

fúvósokkal kiegészített, osztott vonóskar-
nak imitatorikus-ellenmozgásos kombinációja,
kiszámíthatatlan és fenyegető, egyre sűrűb-
ben "összezárló" zenei képződmény. A "Gya-
korta köztük" szakasszal ez a háló-kép úgy
jelenik meg újra, hogy hatását a sírás-mo-
tívumból fejlődő önálló ellentéma egyidejű
megszólalása fokozza még, előkészítve a ko-
rál elementáris erejű második visszatérését.
E sokszólamú polifóniát Kodály két külön
vázlatlap három oldalán próbálta ki: ez C-
forrásunk, illetve a H-forrás versója. A
sokféle lehetőségből szigorú önbírálattal
választotta ki a végleges megoldást; előt-
te "minősítette" őket a harmadik fénykép-
mellékletünként közreadott vázlatlap mar-
góján⁵¹. Aprólékos műgondját akkor értékel-
hetjük igazán, ha a vázlat mellé állítjuk
a kész mű partitúrájának megfelelő ütemeit:

Ms. nus 4/f

A handwritten musical score on ten staves. The notation is dense and includes various musical symbols such as notes, rests, and dynamic markings. A large, dark, irregular smudge obscures the middle section of the score, covering approximately the 5th to 8th staves. To the right of the staves, there are faint, illegible handwritten notes. At the bottom of the page, there are some additional markings, including the word "mem" and the number "5".

Fl. 1. 2. 3. *f*

Ob. *a 2* *p* *f* *p*

Cl. (A) *p*

Fg. 2. *pp* *f* *p*

Ten. Solo
Éj - jel és nap - pal a - zon for - gód - nak, En - gem mi mó - don
Grü - belnd er - sin - nen sie gott - lo - se Plü - ne, Streu - en Zwist und Ver -
Night - ly and dai - ly go they a - bout me, Seek - ing how they may

div. a 3

VI. I *p* *p* *p*

VI. II *p* *p* *p*

Vla. *p* *p* *p*

Vlc. *p*

Cb. *pizz.* *p*

20

1.2. 10 100

Fl. *p* *p sub.*

Cl. (A) *p* *p sub.*

Fg. *pp*

Ten. Solo *p cresc.*

meg - fog - has - sa - nak, Be - szé - dem mi - att
leum - dung je - der - zeit, Um mich in ih - re
take me in the snare, And by false wit - ness

10 100

VI. I *p*

VI. II *p*

Vla. *p*

Vlc. *p sub.*

Cb. *pizz.*

Az elmondottak is azt bizonyítják, hogy a polifóniának Kodálynál önálló - szerkezeti-technikai értelmén túlmenő - jelentése van. E sorok írója már a "Jézus és a kufárok" című motetta elemzése kapcsán rámutatott, hogy a zeneszerző, aki a szót írásaiban mindig eredeti értelmében használta, zenéjében is visszaadta a fúga=menekülés eredeti jelentését. A motetta fugato-részei a templomból kihajtott kufárok fejvesztett menekülését, barokk és árusok kavargását ábrázolják⁵². Hasonló jelentése van már a Psalmus kettős - tudniillik a 6. és a 8. vers-szakaszt hangszeres keretbe foglaló - háló-jelenetének. Kodály igen nagy műgonddal dolgozta ki ezt a vonós-fafúvós zenekari háttérrel, tíz imitatorikus szólam szálaiból szőve. Gondja volt rá, hogy a hatás a visszatérés (a 8. strófa) során még fokozódjék: itt az imitáló szólamok mellé a fafúvósoktól támogatott női kar önállóan fellépő sírás-motívumának ellenpontját társította még, izgalmas komplementer-ritmikával. (a 4/4-del egyidejű 6/8-ot állítva szembe). "Engem mi módon megfoghassanak", "Hogy fogságomon ők vigadhassanak" - adja meg a jelenet mély értelmét az

előtérben recitáló Zsoltáros.

A kompozíciós folyamat második "megtorpanására" a mű alapgondolatának harmadik visszatérésénél figyelmeztet a kézirat. Legkésőbb ekkor már nyilvánvaló volt Kodály számára, hogy a Psalmust hangszeres introdukcióval fogja kezdeni; a visszatérést eleinte ennek az előjátéknak és a "Mikoron Dávid"-témának kombinációjával gondolta el. A B-forrásba, igen vázlatosan, be is jegyezte az introdukció dallamát, mely a korál utolsó két sorába torkollott volna.

szimultán kar? felkiáltás

2 ik. alakja? Introd. 4. vonal Reprise után

Női kar? emb.

ban En pedig Uram hozzád kiáltok

S.A. Ten

f p sf

A kidolgozásra több elgondolása volt, ezek némelyikét beírta a hangjegyek közé (lásd a fenti kottapéldát); a többit a kézirat 6. oldalának alján olvasható emlékeztető feljegyzés rögzíti:

- 1 Egész introd[ukció] +benne kar unis[onó]?
- 2) felfutás megáll $F^{6\#}$ itt pp kar unis[ono]
- 3) kar Tenor után ff-ig? $d_5^6 \parallel Es_4^6$ közvetlen csatlak.
Én pedig uram. -
- 4 csak zenekar? -

E lakonikus feljegyzések - a hangjegyek között s a lap alján - értelmezést kívánnak. "Simultán kar", "felkiáltás": ez az úgynevezett "halálkar" ötlete, a "Keserű halál szálljon fejére"-kezdetű átok folytatása és hangulati fokozása. Énekkar és zenekar szólaltatja meg a zenekari bevezetés rövidebb változatát. "Introd? 1 vszak Reprise után": ezt a lehetőséget a zeneszerző elvetette; azonos tematikus magnak kétszeri kibontását jelentette volna. További ötletként füljegyezte még ezt is: "kar? e-moll. vagy sírok-rívok szövegre". Ha helyesen értelmezzük Kodály önmaga számára írott emlékeztetőjét, a korál visszatérésének lehetőségét vette itt számításba, a kottában is olvasható hangnemben - esetleg

a "Csak sírok, rívek nagy nyavalyámban" szöveggel. Ezt is elvetette.

D-forrásunk - mely a megszakadt első kompozíciós vázlat végét, az üresen maradt oldalon pedig a részletesen leírt introdukciót tartalmazza - bővíti a folytatás alternatíváit. Az introdukció anyaga kétféleképpen van itt feljegyezve: mint a mű bevezetése, továbbá, mint a harmadik visszatérés zenei materiája, az úgynevezett "halálkar" (a "keserű halál"-t követő szakasz) alapanyaga. A kottából kiolvasható két megoldási lehetőség, melyet szavakkal is megerősít Kodály: az introdukció témáját a kórus énekelje, ezzel egyidőben pedig trombita szólaltassa meg a korált, illetve a kórus nélküli introdukció s a hegedűk lefutása után a kar énekelje a visszatérő alaptémát. Folytatásként ez utóbbihoz kapcsolódott volna a szóló "Én pedig uram"-szakasza.

Handwritten musical score for the first system, consisting of three staves. The top staff features a melodic line with slurs and accents. The middle staff contains a complex rhythmic accompaniment with many beamed notes. The bottom staff has a simpler melodic line.

Handwritten musical score for the second system, consisting of three staves. The top staff has a melodic line with a fermata and a measure marked "53". The middle staff has a complex accompaniment. The bottom staff has a melodic line.

Handwritten musical score for the third system, consisting of three staves. The top staff has a melodic line with a fermata and the dynamic marking "ff". The middle staff has a complex accompaniment. The bottom staff has a melodic line with the dynamic marking "p" and the text "ben An padipuram".

A margón és a lap alján ezt és három további lehetőséget így jegyzett fel Kodály:

- 1) Én pedig előtt kar halál után
- 2) már var. kar nélkül lefutás heg. vége
- 3) Kar az Én pedig után ff-ig

uj strófa? Sírok-rívok? ismétlés? - d moll

- 4) "Én pedig" után téma kar nincs

e-moll, egész hogy?

mint elején

utolja F⁷⁶₅ As⁶₄

- 5 Szöv [eg] nélküli kar

akár a rövid akár a hosszabb introd[ukció]ra

utána pp belebeszél a szólóba, utána f átveszi

Látjuk: ezek némelyike a B-forrás alternatíváit ismétli. Valamennyi közül az utolsónak említett lehetőséget valósította meg Kodály: szöveg nélküli jaggató kart írt a rövid introdukcióra; a folytatást is az 5. pontnak megfelelően alakította. A ko-

rál-témát, eredeti alakjában, nem kellett beleszónie a "halálkar"-ba: a viisszatérés hatása így is teljes volt. Az introdukció tudniillik maga is a korál-téma "leszármazottja": olyan motívikus rokonság mutatható ki köztük, mint egy furulyán rögtönözve előadott, dúsan ékesített népdal és énekelte alapváltozata között. Ebben az introdukcióban ott lángol egy halálos veszedelemben forgó ország, ott zokog egy nép, de ott feszül ereje is. Közben pedig, szinte észrevétlenül, megszületik a dallam, mely mindent a panaszt, szenvedést és bizodalmat szárnyára kapja majd: fokozatosan, szinte ködfelhóból kibontakozva, megjelenik a korál. Az introdukció dallama alá írt koráltöredékek beszédesen bizonyítják e két téma mély belső összefüggését:

First system of musical notation. The upper staff features a melodic line with a slur over the first two measures and a series of eighth notes with accents in the final measure. The lower staff contains a bass line with a dotted quarter note followed by eighth notes, and a bracketed ellipsis [...] under the first measure.

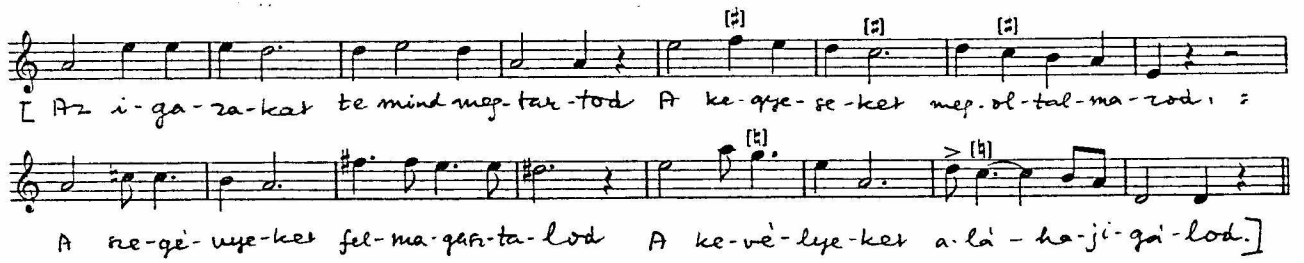
Second system of musical notation. The upper staff is filled with a complex, rapid melodic passage consisting of many sixteenth notes with accents. The lower staff has a bass line with a dotted quarter note followed by eighth notes, and a bracketed ellipsis [...] under the first measure.

Third system of musical notation. The upper staff shows a melodic line with a slur over the first two measures and eighth notes with accents. The lower staff has a bass line with a dotted quarter note followed by eighth notes, and bracketed ellipses [...] under the first and fourth measures.

Fourth system of musical notation. The upper staff features a melodic line with a slur over the first two measures and a long, sweeping slur over the remaining measures. The lower staff has a bass line with a dotted quarter note followed by eighth notes, and bracketed ellipses [...] under the first and eighth measures.

A kompozíció folyamatát megakasztó harmadik problematikus helynek a zárószakasz mutatkozott. A finálét megelőző lassú tételt, a "Te azért lelkem, gondolatodat" kezdetű tenoráriát még szinte egyetlen lendülettel vázolta fel Kodály - már ami a jelenet koncepcióját illeti; részleteit aztán nagyon is nagy gondal csiszolta, három formában is leírva a bevezetést, különös figyelmet szentelve az átvezető elemeknek. A zárószakaszt kezdő kép "utolsó ítélet"-látomása is lényegében végleges formájában került az első összefüggő vázlatba. Innentől kezdve azonban, egészen a korál-téma végső visszatéréséig, három eltérő befejezővariánst tartalmaznak a kéziratok.

Az első megoldás zsolozsmaszerű témát csendített volna meg, orgonakísérettel. Kodály ezt a megjegyzést fűzte ehhez "Az igazakat te mind megtartod"-kezdetű részhez: "unis[on] vagy ridég a capella". Dallama ez volt:

[Az i-ga-za-ka-t te mind meg-tar-tod A ke-gye-se-ke-t meg-ol-tal-ma-zod.]
A re-gé-nye-ke-t fel-ma-ga-r-ta-lod A ke-vé-lye-ke-t a-lá-ha-ji-ga-lod.]

Ebből az első tervből csak a "kevélyek alá-hajigálását" tartotta meg Kodály. A végső forma eléréséig azonban volt még egy közbülső, polifonikus változata is ennek a résznek, melyet az E-forrás versója, majd tisztázatként az F-kézirat őrzött meg:

Ez a második változat három sor zenei anyagát vette át az elsőből, "A kegyeseket"-től a strófa végéig. A végleges változat azonban mindezt elvetette - természetesen "A kevélyek" alázúduló unisono-dallamának kivételével. A végleges megoldás vázlata - egy és kétszisztémás feljegyzés formájában - H-forrásunk recto-oldalán látható; korábban kifejtett érveink szerint abból az időből, amikor a G-partitúrában és az I-zongorakivonatban már túljutott a kérdéses helyen.

9

9

fg Ten

Bab)

la kepercut meg ditawa

dim

dim tenor

rallent

Solo

Panna

Ke... ..

bir... ..

Az igazakat te mind meg-tar-tod A kegyeseket

megoltalmazod

te mind meg tar...
te mind meg-tar-tod te mind meg-

tar-tod A kegyeseket
kegyeseket
megoltalmazod A kegyeseket

espr. cresc.

fel-ma-ga-ni-ta-lod A keve-lyeket ala' haji-ga-lod

Ahhoz, hogy a befejezőrész további kialakulását nyomon követhessük, szólnunk kell az eddigi fogalmazványok és vázlatok anyagát - H kivételével - mind önmagába olvasztó F-forrássunkról, a mű félig-meddig tisztázatnak tekinthető második folyamatos vázlatáról. Élén már a korábban megfogalmazott introdukció áll; a "há-ló"-rész, tintával és ceruzával írva, már világosan kirajzolódik; a "halálkar" koncepciója is jól kivehető. Sűrű hangszerutalásai kétségtelen-né teszik, hogy a hangszerelésnél ezt használta kiindulási alapnak a zeneszerző. Az "Igaz vagy, Uram"-rész itt kapja meg a korábbi négy negyeda-lla breve helyett végleges kétnegyed metrum-jelét.

"Az igazakat"-részt követő utolsóelőtti strófa - a H-forrás tanúsága szerint - végső változatához képest terjedelmes és bőbeszédű volt. Az isteni könyörület szavát a szólótenor és a kórus váltakozása idézi itt még a hallgató elé, kíséretes-koloratúrás szólóval a tetőponton. Ezután kivilágosodik a kép: a színt a megszabadulás, a felemeltetés örömtüzeinek fénye önti el: "Nagy tisztességre ismét felemeled". E szavaknál megszakad az F-forrás kézírata.

p *esp. cresc* *f*

mp

Kris eket mizabulna, lof d naya ngeret fak-ma yasta-Lo! A Uard.

ohi

lgerak ala haji-ga-Lo!

Ten Solo

Sepn.

pp

Tenor Solo

pp

12

Handwritten musical notation on a grand staff. The top staff contains a melodic line with notes and rests, including a fermata. The bottom staff contains a bass line with notes and rests. The key signature has one sharp (F#). The tempo/mood marking *Piu mosu* is written above the second system.

Handwritten musical notation on a grand staff. The top staff contains a melodic line with notes and rests. The bottom staff contains a bass line with notes and rests. The key signature has one sharp (F#). The tempo/mood marking *st. dim.* is written above the second system.

Handwritten musical notation on a grand staff. The top staff contains a melodic line with notes and rests. The bottom staff contains a bass line with notes and rests. The key signature has one sharp (F#). The tempo/mood marking *Piu mosu* is written above the first system.

A végső változatból Kodály elhagyta a tenorszólót. E formai változtatás - korábban utaltunk már rá - tartalmi jelentőségű. A Zsoltáros, a nép szószólója és tanítója, miután elmondta annak panaszát, megátkozta ellenségét, a bizalom s a remény szavával hitet öntött híveibe - itt most "kiléphet a képből", eltűnhet. Az első ötlet által sugallt "Ha egy kevéssé megkeserítéd" zsolozsmaszerű dallama (lásd az előbbi fénykép-melléklet mindkét oldalán) a korál-témának adja át a helyét, erősítve a komponálás során egyre jobban előtérbe lépő monotematikus koncepciót. A nagy fény után már csak a mély sötétség záróképe következik, a keserűséget hangsúlyozó kórus-epilógus; ezt, Chorus finalis felirattal, az A-forrás négy üresen maradt sorában dolgozta ki a szerző. A "rideg a cappella"-stílust, mellyel művének egy másik helyén akart élni Kodály, végül itt alkalmazta. "Rideg?" Csak annyira, mint egy románkori bazilika. Dísztelen egyszerűsége monumentalitását hangsúlyozza.

A J-forrás - az a partitúra-tisztázat, amelyet nyomdai kéziratnak készített Kodály - e

Handwritten musical score for string quartet. The score consists of ten staves, each with a label: *Ten*, *Viol*, *Alto*, *Violoncello*, *Basso*, *Violoncello*, *Violoncello*, *Violoncello*, *Violoncello*, and *Basso*. The notation includes various musical symbols such as notes, rests, stems, and beams, along with dynamic markings like *mp*, *mf*, *f*, *ff*, *rit*, *all*, *dim*, and *acc*. There are also performance instructions like *La crosse* and *Alto*. A large diagonal line is drawn across the middle of the page, crossing several staves. At the bottom right, there is a large handwritten number '1'.

Ms. mus. 4/e

megvívott belső harcoknak immár végső eredményét mutatja: a kész művet, ahogy az a hallgatóra "tartozik". A kompozíció utóéletéről mindazonáltal még ide kíváncsozok három megjegyzés.

Az első, hogy 1924-ben - a fent említett kézirat alapján - megjelent Bécsben a mű partitúrája (UE 7547), a zongorakivonat-tisztázat (K-forrás) nyomán pedig az első nyomtatott zongorakivonat (UE 7550). Mindkettőt az Universal Edition adta ki, lehetővé téve ezzel a Psalmus elterjedését, világszerte.

A második megjegyzés, hogy ez a partitúra-tisztázat (akárcsak a nagypartitúra első kiadása) még nem tartalmazza a műhöz utólag írt gyermekkari szólamokat, azok első ízben kézírásos pótlásként, a nagypartitúra 24-27. és 55-58. lapjára beragasztott papírcsíkon kerültek az olvasó elé (nyomtatott formában már csak a kispartitúrában: UE 7524 W. Ph. V. 233). Igaz: ezek a gyermekkari szólamok új szubsztanciát nem adnak, csak a bemutatón erőtlennek bizonyult női kar hangzását erősítik. 1924. november 30-án és december 1-én, a második és

harmadik előadáson már így szólalt meg a Zsol-tár. Kodály itt és ekkor találkozott először éneklő gyermekekkel a koncertdobogón - és ez a találkozás sorsdöntő volt: új korszakot nyitott zeneszerzői pályáján. Első gyermekkórusai, a Villó s a Túrót eszik a cigány, e találkozást követően keletkeztek - és négy hónappal később, 1925. április 2-án már a közönség elé kerültek. Egy új magyar kórusirodalom és kóruskultúra alapjait rakta le velük Kodály.

Harmadjára azt kell még elmondanunk, hogy a mű keletkezésének 25. évfordulóján, 1948-ban⁵³, a "Mikoron Dávid"-dallamát felvette énekeskönyvébe a magyarországi református egyház (263. dallam). Kodály a megtiszteltetést azzal köszönte meg, hogy - Csomasz Tóth Kálmánnak Ádám Jenő közvetítette kérésére⁵⁴ - orgonakíséretet írt e dallamhoz (Református korálkönyv. Az énekeskönyv 1948. évi próbakiadásához, Budapest 1959, 263. sz.). Ehhez azonban fűzzük még hozzá, hogy a magyarországi református egyházat e dallam kiadásában megelőzték a jugoszláviai református magyarok. Ők már 1939-ben felvették énekeskönyvükbe Kodály "Mikoron Dávid"-melódi-

áját, méghozzá "a Jugoszláv Királysági Református Keresztyén Egyház 1937. évi közgyűlése" határozata szerint (Szubotica 1939, 75. sz. dallam, c-mollban). Kodály akkortájt gondolt már rá, hogy a dallamot orgonára vagy harmóniumra alkalmazza: 1937-1939 körül használt zenei jegyzetfüzeteinek egyikében fennmaradt a "Mikoron Dávid"-nak ilyen jellegű harmonizációs vázlata (Kodály-hagyaték: Ms.mus. 281/N-7, számozatlan 16. lap):

The image displays two systems of handwritten musical notation, likely for organ or harmonium. Each system consists of two staves. The top staff of each system contains a melodic line with eighth and sixteenth notes, often beamed together. The bottom staff contains a harmonic accompaniment with chords and single notes. The notation is in c-moll (C minor) and appears to be a sketch or a preliminary arrangement. The first system spans approximately 8 measures, and the second system spans approximately 4 measures. There are some markings below the staves, possibly indicating fingerings or performance instructions.

DRAMATURGIAI, SZERKESZTÉSI MUNKA

Végigtekintve a Psalmus Hungaricus kialakulásának történetét, vessünk néhány pillantást az immár bevégezett remekműre. Milyen további szerkesztői-fejlesztői tapasztalatok szűrhetők le Kodály munkájából?

A legelső, hogy felismerte Vég Mihály zsoltársorsának "rejtett dramaturgiáját" és, bizonyos súrítéssel-tömörítéssel, annak útmutatását követte. A megzenésített 17 strófából a Zsoltárosra (a tenorszólistára) bízta a költemény legszubsjektívebb részeit: a panaszt, az átkot, a könyörgést, az imát - egyszóval a mű "belső cselekményének" leggazdagabb jeleneteit. A reflektív részek, a bevezető és az epilógus "objektív" függöny-zenéje s a néppé vált egyén megdicsőülésének jelenetei a gyülekezetnek, a gyermekhangokkal kiegészített vegyeskarnak jutottak.

A mű nagyformája: rondó, a korál-téma ötszöri, mindig más arcú megjelenésével. Első megszólalásakor: függöny, invokáció, kifejtendő alapgondolat. Halkan szólal meg a kórus mély szólamain: alt és basszus énekli. Másodszor: nyomaték - konklúziója,

megerősítése a Zsoltáros szavainak. A magas kórus-
szólamok - szoprán, tenor - intonálják, forte. Har-
madjára a sírás kromatikus motívuma "vezet rá" és
kíséri; ekkor a gyermekhangokkal kiegészített tel-
jes vegyeskar szólaltatja meg. Negyedszeri megjele-
nése, az úgynevezett "halálkar", jelzett visszaté-
rés: szövegtelen jajgató kórus az introdukció ze-
nei anyagából. A végső visszatérés: nagyszabású,
négy versszakra kiterjedő repríz, melyben a téma
fokozatosan jut el a "betű szerinti" teljes reka-
pitulációhoz. Ezen a nagyobb egységen belül a 17.
strófa epilógusa az 1. strófa invokációjára "rí-
mel", így kerekítve le a nagyformát. A 17 strófa
az alábbi jelenetekre tagolódik:

A	B	A	C	A	D
Bevezetés+ invokáció	Panasz		Panasz		Átok
kórus	szóló	kórus	szóló, kórus	kórus	szóló
1. strófa	2-5.	1.	6-8.	1.	9-11.
1-30. ütem	31-81.	82-91.	92-130.	131-144.	145-186.

A'	B	E	A
Halálkar	Könyörgés	Bizakodás, ima	Megdicsőülés+
kórus	szóló, kórus	szóló	epilógus
(bevezetés)	:12:	13.	14-17.
187-194.	195-219.	220-268.	269-395.

Kodály sajátos-egyéni módon építette fel ezt a ron-
dót. A korál-téma megjelenései, mint öt látható pil-

lér, tartják a teljes szerkezetet. Mellettük azonban "láthatatlan tartóoszlopok" épültek a konstrukcióba: változatok a korál-témára. A teljes műre bizonyos monotematikus fejlesztési elv jellemző, ideértve a hangszeres introdukciót és az önálló téma rangjára emelkedő sírás-gesztust is.

Kodály monotematikája mindazonáltal nem azonos elvű a Liszt-témák egyik sajátos fejlesztési metódusával, az alakváltással, a téma-metamorfózissal. Kodály mintája - a korábbiakban már utaltunk rá - inkább a magyar népzene variánsképző élő gyakorlata lehetett - ebből alakított ki műzenei fejlesztőelvet. Valamennyi versszak megzenésítése valamilyen új melodikus-ritmikus elemet is hordoz - többet vagy kevesebbet -: de valamennyi levezethető a mű alaptémájából, a korálból.

Az ellentéteknek ez az egysége mindenekelőtt a mű ritmikai struktúrájában valósul meg. A 17 szövegstrófa megzenésítése: variációsorozat a korál-téma ritmusára (a szó tágabb értelmében; tehát a variánstól a proporció-szerű karakterpáron át az augmentáció-diminúció és a giusto-parlando ellentétpárig). Íme a négysoros (5+5, 5+5, 5+5, 5+6 szótagú sorokra tagolódó) ritmikai alapmodell, mely i-

Ilyen "vegytiszta" egyszer sem jelenik meg a műben:

Hogy változatosságot teremtsen, a tíz 6/8-változat mellé (1-5., 9-12. és 17. strófa) három 4/4-es variációt (6-8. strófa), egy 6/4-est (13. strófa), két 2/4-est (14-15. strófa) és a korál alapritmusának visszatérését előkészítendő, egy 4/8-3/8-os változatot (16. strófa) írt a zeneszerző. A kompozíció szerkezeti tervén ábrázolva:

strófa:	A B	A	C	A	DA'B	E	A
	1-5.	6-8.	9-12.	13.	14-15.	16-17.	
	6/8	4/4	6/8	6/4	2/4	(4/8)-3/8-6/8	

De a 6/8-os alaplüktetésű változatok maguk is dúsvégetációját termik a ritmikai variánsoknak. A drámai fordulatok, az egyes szavak érzéstartalma, a beszéddallam hangsúlyai, az egyes mondatrészek súlyviszonyai szeizmografikus érzékenységgel határozzák meg Kodály zenéjében a ritmusértékek (és persze, a hangközök) kilengéseit: tágulását vagy szűkülését. A Psalmus Hungaricus, abszolút zenei értékén túl, mint a magyar zenei prozódia törvénykönyve is érde-

mes a tanulmányozásra.

Az emfázis, mint energiaforrás, nem csupán a ritmusértékek hosszát, nem csak a hangközök nagyságát befolyásolja: kihat a zenei anyag hangnemi elhelyezkedésére is. Olykor fél strófányi egységet más hangnembe repít. "Ha egy kevésbé megkeserítéd, Az égő tűzben el-bé taszítod" - mondja a kórus e-mollban. A strófa folytatása - "Nagy hamarsággal onnét kivonszod, Nagy tisztességre ismét felemeled" - valóban felemelkedik a magasabb, fényes A-dúr hangnembe. Olykor kisebb mondatrészeket, fordulatokat sodor más hangnem rendszerébe a benne rejlő emfázis-energia. Amit a formális elemzés kromatikának vél, arról olykor kiderül, hogy csupán "többszerezű diatónia". Egyetlen példát hozunk e jelenség szemléltetésére: a 6. strófa "izgatott" szólóját. Ez két kis motívumot ismétel a szenvedélynek más-más fokán, olykor egymásba torlasztva őket: egy deszcendens moll trichordot és egy, ugyancsak lefelé tartó szekund-kvart-motívumot. Mesteri dal-lamépítkezésnek lehetünk tanúi: az első motívumot először terccel magasabban ismétli a zeneszerző, a második motívum "mélybe ugrása" után pedig négy ízben, egyre feljebb (kvarttal, nagyszekunddal és ismét nagyszekunddal magasabb szinten). S még a

második "mélybeugrás" is magasabb "trambulinról" történhet! Példánkon az első motívumot bekereteztük, a másodiknak határát szaggatott vonalakkal jelöltük meg; az összevetés kedvéért az először megjelenő motívumot enharmonikusan írtuk fel (aisz helyett b-vel).

The image shows two staves of handwritten musical notation. The first staff contains a melody with notes and lyrics: "Ej- jel és nap-pal a-zon for-gid- nak, En-gem mi mó-don meg-fot- las- sa- nak,". The second staff contains a melody with notes and lyrics: "Be-ré- dem mi- att vá- dol- las- sa- nak, Hogy for- gó- man oh vi- gó- las- sa- nak." Both staves have boxes around the notes, some with labels like 'd', 't', 'l', 'm', 's', 'f' and some with dashed lines indicating boundaries.

Ennek a jelenségnek is akad távoli analógiája régi népzeneinkben: a kétrendszerű ötfokúság. Mindkét féldallam tiszta pentaton ilyenkor - de mind-egyik a maga külön ötfokú rendszerében, melybe a teljes dallam már nem fér bele.

A 6/8-os variációkat nemcsak egymáshoz, de a 4/4-esekhez, 2/4-esekhez és a 6/4-eshez is ritmikai rokonság szálai fűzik. Vessük egybe például a 6/8-os 12. strófa ritmusképletét a 2/4-es 15. stróféval: olyasféle rokonságra bukkanunk, mint a XVI-XVII. századi tánczene proporció-gyakorlatában: másféle metrum, másféle jellem külső jegyeit hordozza - ugyanaz a szubsztancia. Vagy állítsuk a korál ritmusmodelljét a 13. strófa zenei ritmusképlete mellé. E kettő viszonya egymáshoz: mint a kötött ritmikájú giusto-népdalé önnön, szabadon lélegző parlando-változatához.

A 6/8-os strófáknak a 4/4-esekhez s a 2/4-esekhez fűződő ritmikai rokonságát különösen sokatmondóan bizonyítja a 16. strófa ritmikai "visszavezetése". A dallam második felének 2/4-4/8 ütemei úgy hatnak, mint "kiírt" fermata-jellel megnyújtott 3/8-taktusok. Az alább következő s a Zsoltár valamennyi strófájára kiterjedő összehasonlító táblázat megmutatja a műnek ritmika tekintetében is szerves felépítését.

2. 8/8

7 8/8

7 8/8

0 8/8

4 8/8

2 8/8

2 8/8

4 8/8

5 8/8

8 8/8

3 6/4

8 4/4

7 4/4

4 2/4

5 2/4

6 4/8

This musical score consists of 16 staves of music. The time signatures are: 8/8 (staves 1-8), 6/4 (staff 9), 4/4 (staves 10-11), 2/4 (staves 12-13), and 4/8 (staves 14-16). The notation includes various rhythmic values such as eighth, sixteenth, and thirty-second notes, as well as rests, beams, and slurs. Some staves feature repeat signs and fermatas. The music is written in a single melodic line.

This image shows a musical score with multiple staves. The notation is complex, featuring various rhythmic values, accidentals, and dynamic markings. The score is organized into two main sections, separated by a double bar line. The first section consists of 11 staves, and the second section consists of 8 staves. The notation includes eighth notes, sixteenth notes, and dotted notes, often grouped together. There are also some unusual markings, such as a '7' above a staff and a '6' below a staff, which might indicate specific rhythmic patterns or fingerings. The overall style is that of a traditional musical manuscript.

Még világosabban mutatkozik a mű belső egysége, ha bizonyos motivikus analógiáit vesszük szemügyre. Teljességre nem törekedve, hét strófa kezdőütemeinek motivikus azonosságát mutatja ki a következő táblázat:

The image displays seven staves of musical notation, each representing the beginning of a stanza. The staves are labeled on the left as TR 1, 7, 8, 9, 14, and 16. The notation includes treble clefs, time signatures (8/8, 4/4, 3/4), and various rhythmic patterns and melodic lines. The first staff (TR 1) shows a sequence of eighth notes followed by a quarter note and a half note. The second staff (7) features a similar pattern with some chromaticism. The third staff (8) has a more complex rhythmic structure with sixteenth notes. The fourth staff (9) shows a sequence of eighth notes. The fifth staff (14) features a sequence of quarter notes. The sixth staff (16) shows a sequence of eighth notes. The seventh staff (16) shows a sequence of quarter notes. The notation is arranged in a vertical column, with each staff starting on a new line.

Hét szakaszban a 3. dallamsor motivikus egy-
sége látható:

STR 1

17

16

11

3

14

10

Detailed description: This block contains seven staves of musical notation for strings. The first staff is labeled 'STR 1'. The staves are numbered 1, 17, 16, 11, 3, 14, and 10 from top to bottom. Each staff shows a different rhythmic pattern and melodic motif, illustrating the motivic unity of the third melodic sequence.

Öt további strófában pedig a zárófordulatok
rokon-voltára figyelünk fel:

STR 2

5

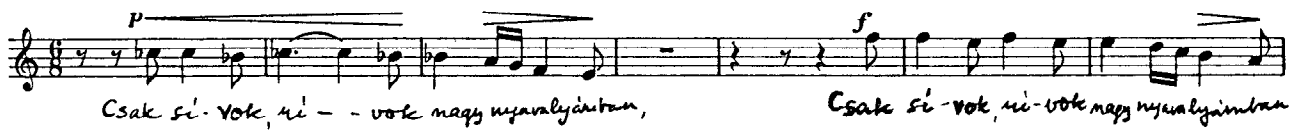
6

8

12

Detailed description: This block contains five staves of musical notation for strings. The staves are numbered 2, 5, 6, 8, and 12 from top to bottom. Each staff shows a concluding motif, highlighting the relatedness of these endings.

A 3. strófa kezdetén a torokszorító "sívás,
rívás" kissetekundokká szorítja össze a téma-
fej hangközeit:

A musical staff in 8/8 time, starting with a piano (*p*) dynamic. The melody consists of eighth and quarter notes. A fermata is placed over the first two measures. The dynamic changes to forte (*f*) in the final two measures. The lyrics are: "Csak sí-vok, sí- - vok nagy nyavalyámban, Csak sí-vok, sí-vok nagy nyavalyámban".

Ugyanitt a keserűség, a búslakodás, a harag
"emelt hangja" kitágítja a hangteret:

A musical staff in 8/8 time, starting with a fortissimo subito (*f subito*) dynamic. The melody features a wide interval and a fermata. The dynamic changes to fortissimo (*ff*) with the instruction "poco string." above the notes. The lyrics are: "meg-ke-se-red-tem nagybí-rul-tom-ban El-leu-se'-gem-re va-ló ha-ra-gom-ban".

Máshol diminúció sűrűbb szövete rejti a témát
(a korál első sorának zenei anyaga két dallamsorra
aprózódik):

Musical score for strings (STR 1, 2, 12) in 6/8 time. The score consists of three staves. The first staff is labeled 'STR 1', the second '2', and the third '12'. The music features a rhythmic pattern of eighth and sixteenth notes, with vertical dashed lines indicating alignment between the staves.

Végül egy még kevésbé feltűnő dallami össze-
függés. A 13. strófa szabadon deklamáló, modulatív
dallama mögött így ismerhető fel az alaphangnemét
el nem hagyó, kötött ritmusú korál-téma:

Musical score for strings (STR 13: I-II, 1: I, 1: II-III, 13: III-IV, 1: IV) in 6/8 time. The score consists of five staves. The first staff is labeled 'STR 13: I-II', the second '1: I', the third '1: II-III', the fourth '13: III-IV', and the fifth '1: IV'. The music features a complex rhythmic pattern with various note values and rests, with vertical dashed lines indicating alignment between the staves.

Mindez újabb, további bizonyítéka korábbi állításunknak, mely szerint a Psalmus Hungaricus zenéje a népzene spontán fejlesztési eszközét, a variáns-képződést, a műzene egyik legtudatosabb fejlesztési eszközével, a variáció-képzéssel egyesíti. Ez az alkotómódszer, melynek megnyilvánulásai Kodály életművében még sokáig nyomon követhetők - legnyilvánvalóbban a Fölszállott a páva zenekari változatokban -: merőben új jelenség volt századunk zeneművészetében.

A BEMUTATÓ FOGADTATÁSA

"Magyarországnak, úgy rémlik, mindig a maga válságos óráiban volt igazán szüksége a zenére" - írja egy negyven esztendőös magyar zenetörténész, a Psalmus Hungaricus bemutatójának egykori szem- és fültanúja, az ország újabb válságos órájában, a II. világháború kitörése idején⁵⁵. "Nagy zenei felocsudásai mind ilyen megpróbáltatásos időszakokra esnek: a török háborúk korára (Tinódi és a históriás ének), a multszázadi abszolutizmus idejére (Erkel és a többi romantikusok) és a két világháború kitörése közötti negyedszázadra (Bartók és Kodály). Minden ilyen fellobbanás korábban készül elő s végső kihúnyása is tovább tart, - de tűzmagva valamennyinek maga a politikai válság, a sors fordulója, az élet megpróbáltatása."

Mit jelentett e történelmi jelenség felismerőjének, Szabolcsi Bencének, Bartók és Kodály művészete, mit adott neki 1923. november tizenkilencedikének ünnepi hangversenye? A teljes zenetörténet áttekintése során mondotta el, tehát olyan többezeréves folyamat részeként, melynek forrásvidéke a történelem előtti időkben kere-

sendő:

"Művészetük mítoszteremtő művészet, egy egész virágzó, ringató és fenyegető természeti világ; de ez a mítosz nem Ázsia mítosza többé. Mindkettőjükben megrezdült a korukbeli Európa minden vágya, szenvedélye és akarata: Bartók Beethoven szabadságeszményének, Kodály a nyugati melódoszok álmainak folytatója lett, - az emberi méltóság európai felmagasztalói, humanista költők mindketten. Nemzet és nép mindkettőjük számára kapu a legnagyobb tágasságok felé... A szellem, mely Liszt Ferencsel még csak periferiáiról üzent a világnak, most teljes tartalmával megjelent Európában. Ezt éreztük valamennyien, akkori fiatalok, akik 1923 novemberében, egy emlékezetes budapesti hangversenyen, Kodály Psalmus Hungaricus-ának és Bartók Tánc szvit-jének együttes bemutatóját ünnepeltük a fővárosi Vigadóban. Ezt: a magyarság belépett a világ zenetörténetébe. S mindjárt kettős szerepben, kettős arcualattal: Bartók művével és Kodály művével, egy hangszeres forradalommal és egy énekes reneszánszszal."⁵⁶

Mindez azonban már a történész értékítélete:

a történészé, aki a nagy egészet látja maga előtt - a történészé, tizenhat-tizenhét esztendővel az esemény után. Miképp fogadta azonban Kodály művét az egykorú hazai közvélemény, miképp fogadta 1923 magyar sajtója?

Szögezzük le: a mű széleskörű, nagy visszhangot keltett a bemutató idejének magyar sajtójában. Kutatásaink során - melyekben, természetesen, felhasználtuk más kutatók⁵⁷ adatait is - tizenöt fővárosi napilapot találtunk, mely hosszabb-rövidebb terjedelemben fogalalkozott a jubiláris hangversennyel.

Ezek az újságok az akkori Magyarország politikai küzdőterének minden legális árnyalatát képviselték, a jobboldaltól a centrumon át a baloldalig. Ismertetésük előtt szükségesnek látszik, hogy néhány megjegyzést tegyünk velük kapcsolatban.

Azt mindenek előtt, hogy a zenekritika sajátos helyet töltött be a kor sajtójában. A kritikus világnézete nem volt szükségszerűen azonos (vagy: teljesen azonos) a lap általános-politikai irányvonalával. Más szavakkal: a jobboldali újság zenei referense, zenei ítéleteit tekintve, nem feltétlenül volt jobboldali nézetek szócsöve, jobb-

oldali elfogultságok képviselője. (Mint ahogy semmiképp nem volt "jobboldali zenekritikus" Sauerwald Géza, az Új Nemzedék munkatársa.) Másfelől viszont, mint Tóth Aladár, lényegesen progresszívebb nézeteknek adhatott hangot, mint lapja, a Pesti Napló.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a hármás bemutató nem csupán zenei esemény volt, hanem - s talán mindenekeelőtt - társadalmi esemény is (tudomásom szerint az egyetlen alkalom, amikor az államfő, Horthy Miklós kormányzó, jelen volt egy Bartók-bemutatón⁵⁸). Ám mindezt figyelembe véve: impozáns a megjelent cikkek száma. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy legtöbbje már az ünnepi hangversenyt követő napon megjelent - de a legkésőbbi is november 21-én! Nem telt bele egy hónap, s a rangos irodalmi folyóirat, a Nyugat, 1923. december 15-i számában már terjedelmes tanulmányban méltatta a kompozíciót. E tanulmány - Tóth Aladár esszéje: Kodály és Psalmus Hungaricus - a mű irodalmának alapvetése. Kodály alkotásának hatását a magyar szellemi életre mi sem jellemzi jobban, mint az a tény, hogy a Nyugat mintegy vezércikként, az említett szám első hét oldalán közölte Tóth írását. A zene-

művészet rangjának, társadalmi jelentőségének elismerését mutatja ez a tény, melyet a kései krónikás, újabb s merőben más jellegű tapasztalatok birtokában, szinte már hitetlenkedő csodálattal jegyez fel.

Következzék ezek után a bemutató kritikai visszhangja. Teljességre törekvő dokumentációnkban négy orgánum képviseli a jobboldali (nemzeti, keresztény) lapokat, hat a polgári konzervatív sajtót, öt a haladó-radikális polgári lapokat, a szociáldemokrácia sajtóját (e felsorolás rendjében haladva). Az olykor terjedelmes cikkeknek általában csak Kodály művére vonatkozó részeit közöljük; az elhagyott helyeket szögletes zárójelbe tett három ponttal jelezzük. A német nyelven megjelent írásokat saját fordításunkban adjuk.

1. (Rendkívüli filharmóniai hangverseny.) Új Nemzedék, 1923. nov. 21, 6. lap. Írója: s. g. (=Sauerwald Géza).
2. Filharmóniai diszhangverseny. Szózat, 1923. nov. 20, 1-2. lap. Írója ismeretlen.
3. A főváros jubileumi hangversenye. Magyarország,

1923. nov. 20, 2. lap. Írója: Kern Aurél.

4. (Nemzeti Újság, 1923. nov. 20: riportázs
kritikai méltatás nélkül, a három zeneszer-
ző és Székelyhidy Ferenc Kemény László raj-
zolta arcképével.)
5. A filharmonia diszhangversenye. Pesti Hir-
lap, 1923. nov. 20, 5-6. lap. Írója: (-ldi)
(=Béldi Izor).
6. Jubiläumskonzert. Neues Pester Journal, 1923.
nov. 20, 6. lap. Írója ismeretlen.
7. Philharmonisches Konzert, Novitäten von Doh-
nányi, Kodály und Bartók. Pester Lloyd, 1923.
nov. 20 (reggeli kiadás), 8. lap. Írója: G.M.
(=Molnár Géza).
8. A filharmónikusok diszhangversenye. Az Ujság,
1923. nov. 20, 5. lap. Írója ismeretlen.
9. A főváros jubiláris hangversenye. Budapesti
Hírlap, 1923. nov. 20, 6. lap. Írója Harasz-
ti Emil.

10. Bartók, Dohnányi, Kodály. A Filharmóniai Társaság mai diszhangversenye Budapest jubileuma alkalmából. Magyarország, 1923. nov. 20 (de 19-én jelent meg). Írója: cs. a. (=Cserna Andor).
11. Diszhangverseny. Világ, 1923. nov. 20, 8. lap. Írója (p. i.) (=Péterfi István).
12. A Filharmóniai Társaság diszhangversenye. Népszava, 1923. nov. 20, 5. lap. Írója: B-t. (=Bálint Aladár).
13. Filharmóniai diszhangverseny. 8 órai újság, 1923. nov. 21, 7. lap. Írója Ottlik Pálma.
14. Ünnepi hangverseny. Esti Kurír, 1923. nov. 21, 11. lap. Írója: (f. gy.) (=Fodor Gyula).
15. Az ötvenéves Budapest zenei ünnepe. Pesti Napló, 1923. nov. 20, 6. lap. Írója: (T-th) (=Tóth Aladár).

1

[...]

A második szám Kodály Zoltánnak tenorszólóra, énekkarra és zenekarra írott műve, amelynek szövegét Kecskeméti Vég Mihálynak (1535) verse szolgált. Ez a zsoltár Dávid könyörgéseiről szól; aki barátainak álnoksága miatt fordul az Urhoz, "megszabadulást vár" és igazságot. Kodály muzsikája a vers mélyéig hatol, sőt azontul az emberiség problémájáig. Hangot ad a vergődésnek, fájdalomnak és végül feltárja a fohászokóknak az isteni irgalom és megváltás országát. A magánének megindító recitativáit⁽¹⁾ Székelyhídy Ferenc interpretálta tökéletes művészettel, zeneileg abszolút biztosan. A karokat a Palestrina-kórus énekelte nemes stílusban és összevágón. A zenekar, amely itt a kórossal egyenrangú faktor, a zeneköltő élégikus érzésvilágának hű tolmácsa. A méreteiben impozáns, nyelvében szintiszta magyar munkát nagy tetszéssel fogadták.

[...]

2

[...]

Kodály Zoltán, Kecskeméti Vég Mihály 1535-ben írott zsoltár szövegét zenésítette meg (tenorszóló, vegyes kar- és zenekarra). Műve a modern értelemben vett magyar zene legtökéletesebb alkotásainak egyike. Magyar szerző tollát az őszerejű Isten-félés és imádat szent érzése ilyen monumentális megnyilatkozásra még sohasem ihlette. Világért sem a kolostorok aszkétikus levegőjében

megtisztult és az önsanyargatás bünbánatos hevületeiben erőt kapott vallásos érzés átszellemült, tulvilági hangja ez. A Hadurnak áldozó magyarság ősi, pogány ereje jajgat benne fájdalom-szivetépően. Messzire hallik a prédikátor szava s a magyarság mint egy kifeszített húr, visszhangozza sirámaait, ismétli intelmeit és látnoki jóslatait. Kórus és zenekar tökéletes egységet alkotnak. Mindkettő együtt: a zsoltár lelke, érzelmi tartalma, telítve az Istenség gondolatának szent extázisával tisztult magasztos áhítatával.

[...]

3

...

Ezután következett Kodály Zoltán 55. zsoltára tenorszólóra, vegyeskarral és zenekarkísérettel. A szövege Kecskeméti Vég Mihály verses zsoltárfordítása 1535-ből. A régi egyházi poézisnek azok az ősi, ódon, kemény mondatai, amiknek a szófűzésén a magyar irodalom, dallamain a magyar muzsika fölépült. Senki sem ismeri őket, kivált a dallamokat, jobban Kodály Zoltánnál. És a modern poéta lelkében életre keltek, föltámadtak a középkor sirámai, zsolozsmái, vallási énekei. Hisz a zsoltár tárgya annyire a mai kor fohásza: Isten, ne ellenségeimtől féltse engemet, de barátaimtól, azoktól, akik országomban lakoznak és álnokok, elbizakodottak, sok jószáguktól lelkükben megmételtyeztettek!... A mai idők imádságát mondja a kórus, ha azzal is végzi, hogy ezeket énekelé Dávid király ötvenötödik dicséretiben... Csodás mű ez a zsoltár. Talán a legbevégzettebb remek, amit a magyar muzsika eddig alkotott. Mert a művészetben vannak megki-

sérlések és bevégzések. Az előbbiek is lehetnek nagyszerű alkotások, de közbeeső állomásai egy hosszú, rohanó vonalnak. Az utóbbiak elért célpontok. Kodály talentuma lassan, igen lassan bontakozott ki. Ma szinte megdőbbent magyar zenei lírájának mélységével, férfiaságával, szűkszavuságtól ki-kitörő szenvedelmességével. Van valami ebben a muzsikában Berzsenyi erejéből és karakteréből, Székelyhidy Ferenc gyönyörűen szólaltatta meg a régősi énekekre emlékeztető, ősi zamatú monódiákat. Egyszerűen, a vallásos középkor kemény hitével és makulátlan érzésével. A kórus a zsoltárban is kell, hogy »sívjon és rívjon«. Megtette Kodály sajátos dallamaira. Kitört és eltompult a sirám, s befejeződött egy halk kolostori diafóniával, mely még sokáig fülünkben csengett.

Tudtuk a mű értékét, de nagy, közvetlen hatást nem vártunk tőle. De meglepő dolog történt. A közönséget megragadta a mű poézise. Sorjával felálltak hölgyek, urak és lelkesen, viharosan éljezték, ünnepelték Kodály Zoltánt. Sokszor a dobogóra hívták, igen nagy sikere volt.

[...]

5

Az ötvenévéssé lett Budapest félszázados jubiláris évfordulóját nagyszabású díszhangversennyel ünnepelte meg hétfőn filharmonikánk. Nevezetes est volt: a legújabb magyar zene diadalestje. És bár ötven évvel ezelőtt, akkor működött zenei nagyjaink bizonyára nem ilyenek képzeltek az utódok zeneművészi munkáját, s nem sejtették, hogy öt évtized múlva ilyen lesz a magyar muzsika -

mégis, nem akarván ünneprontó lenni, elismerjük, hogy a hétfői díszhangversenyen bemutatott művek teljesen megfeleltek a mai művészi ízlésnek, a mai zenei ideológiának és a ma uralkodó társadalmi irányzatnak.

Külsőségeiben is impozáns volt ez a mai zene-ünnepély. A Vigadó nagyterme egészen megtelt díszes, előkelő hallgatósággal. Az esztrádon a kormányzó foglalt helyet Izabella és Augusztia főhercegasszonyok közt; a kormányzó felesége mellett Sarolta főhercegnő és Schioppa pápai nuncius ült, József Ferenc főherceg mellett pedig Salm hercegnő, Izabella főhercegasszonynak férjezett leánya. Ott volt Nagy Emil igazságügyminiszter, továbbá a kabinetiroda főnöke, a kormányzó szárnysegéde, Folkusházy alpolgármester és dr. Lobmayer Jenő tanácsnok. (A gyöngélkedő polgármester nem jelent meg és nem jött el Wolff Károly, valamint Zilahy Kiss Jenő alpolgármester sem; Csilléry doktor pedig lenn ült a földszinten.)

A hangversenynek Dohnányi adta meg a művészi szignaturáját: Dohnányi, kit mint zeneszerzőt, zongoraművészt és dirigenszt ünnepelt egész este, lelkes ovációkkal, a közönség. Bevezetésül bemutatta a jubiláris évfordulóra komponált Ünnepi nyitányát, mely a Szózatnak, a Hiszekegynek és a Himnusznak geniálisan fölépített, hatalmas lendülettel fokozott, és végül valóságos dithyrambusban befejeződő parafrázisa. Határtalan lelkesedéssel fogadták a hatalmas, a mai aktualitáson túl maradandó értékű és állandó ünnepi nyitányának ígérkező remekművét.

Ezután bemutatták Kodály Zoltánnak tenorszó-
lóra, ének és zenekarra írott 55-dik zsoltárját,
mely Kecskeméti-Vég Mihály egy 1535-ből száрма-
zó versezetének épen nem ósdi, hanem inkább ult-
ramodern ízlésű megzenésítése - nagy zenekarral,
recitativszerű magánénekszólammal, melyet Szé-
kelyhidy előkelő ízléssel és pompásan csengő
hanggal látott el, és négyszólamu vegyeskarral,
melyben a kitűnő Palestrina-khorus valósággal
remekelt. A kompozíció nem kelt ugyan vallásos
áhitatot a hallgatóban, de van benne lendület,
erő és néha meglepően színes hanghatás is. Kár,
hogy ez is csak olyan fejmunka, melyről a szív
nem tud; kieszelt muzsika; bár a bevezetés hal-
kitott khórusa és a befejezés erőteljes emelke-
dése melegebben és közvetlenebbül éri a hallga-
tót.

Kodály után Bartók következett: bemutatták
új, tánc-suitenek elnevezett szerzeményét, mely
ennek a geniális művésznak újabb sajnálatos el-
tévelygése. Ismét tüskés bozótba viszi a hall-
gatót; ott holdvilág helyett bolygófény világít;
békák táncolnak a lábunk alatt és denevérek csa-
ponganak a fejünk fölött; rémes kuvikszó is hal-
lik; akasztott ember csontja zörög; gyilkos pá-
ra száll föl a mocsárból; - egyszerre csak véget
ér a lidércnyomás, a zene elhallgat, a mű véget
ért, anélkül, hogy befejeződött volna!

Milyen végzetes ez a csökönysége Bartóknak,
hogy ahelyett, hogy visszatérne a művészi szép-
nek örök oltárához, mindjobban eltávolódik at-
tól; hogy ő, aki műveiben Antinous lehetne, min-
den áron Thersites akar lenni; s a helyett, hogy
mint zenei Bonaparte meghódítaná az egész vilá-

got, beéri egy zenei Marat kegyetlenkedéseivel. Bűnös mindenki, aki Bartóknak ilyenfajta műveiben egy új zenei credo-t állapít meg, aki ezen művei alapján új zenei apostol gyanánt dicsőíti és ezzel mindjobban elidegeníti az igazi művészi széptől, melynek kultuszában új korszakot nyithatna hazai zeneművészetünk és kulturánk fejlődésében.

Igaz, hogy Bartókot ép úgy, mint Kodályt, ma este is többször kitapsolták; de ez az óváció csakis tehetségüknek, nevezetes művészi egyéniségüknek szólt; nem a ma este bemutatott műveiknek. Másrészt jellemző, hogy mikor Bartók műve után Lisztnek until ismert XIV. rhapszodiáját játszották, színt föllélegeztünk: végre muzsikát hallunk, ez magyar muzsika! Igaz, hogy a zongoraszólamot Dohnányi játszotta; magyaros lendülettel és felülmulhatatlan művészettel.

6

A Filharmóniai Társaság rendkívüli koncertjével, mint zenei ünnepséggel egészült ki a főváros jubiláris ünnepi rendezvényeinek sora. Ebből az alkalomból a főváros azzal a kéréssel fordult három legkiválóbb zeneszerzőnkhez, hogy emelje az est művészi jelentőségét erre az alkalomra írandó művekkel. [...]

Az est zenei fénypontját Kodály Zoltán tenor szólóra, vegyeskarra és zenekarra írt Zsoltára jelentette. A zenemű a képzelőerő meggyőző szárnyalását tanúsítja, megragadó hangulati mélységgel. Frazeálása előkelő, kifejezőereje meleg és átszellemült, zenekar- és kóruskezelését ízléses mérték-tartás jellemzi. A tenorszólam Dr. Székelyhidy úr-

ban nemes művészi tolmácsolóra talált; a kórusrészek azt bizonyították, hogy kiváló Palestrina Kórusunk teljesítőképességének csúcsán van.

[...]

7

[...]

Rendkívül mély hatást keltett Kodály Zoltán 55. Zsoltára. Semmi hamis szemforgatás, semmi álszent ájtatoskodás nincs e darabban. Igazi hit, igazi nyelv. Az alt és a basszus halkán, unisono kezdi Végkecskeméti négyszázéves szövegét: "Mikoron Dávid nagy búsultában..." Ezt Dávid könyörgése követi az Istenhez: tenorszóló, mely eleinte alig hagyja el a bariton hangterét, utóbb hatalmasan nekilendül és e szavaknál: "Hogyha énnekem szárnyam lett volna", ahol finom akkordok szövődnek nyugvó basszussal, kristálytisztá hangulatot áraszt. Újra a kórust halljuk, ezúttal a magas szólamokat: "Mikoron Dávid..." A tenorszólóban a király tovább panaszkodik a hitvány árulásról. A zenekar gyors meneteket csendít meg, nem játékosakat: mindig a kifejezés szolgálatában. A vádló fokozódó elkeseredését megszakítják, majd kísérni kezdik a szoprán- és althangok, mindkét csoport még tovább osztva s szöveg nélkül énekelve. Először minden csoport tercekben, azután egyre bonyolultabban, még később együtt a női- és férfikar pompás tömegei. A hárfa finom pengése, a többi hangszer pointilista bája ezüst színűre festi az "Én pedig Uram, hozzád kiáltok" kezdetű ima utáni ritornellt. A szoprán, a teljes kórus fölött lebegve, megismétli a dallamot.

A mennyei igazságszolgáltatásba vetett hittel, elragadóan finom utalással Dávid királyra, a tanúra és a Zsoltár első alkotójára, elhalnak az utolsó hangok.

Mintegy mennyei sugallatra alpművet alkotott itt Kodály. Három tette egészen különösen meglepett. Az első, hogy mennyire megőrzi férfiasan acélos tartását a legérzékenyebb helyeken is, ahol oly meghatóan és melegen szól hozzánk. Hogy mily diadalmasan érvényesül, a hangerőnek, a színeknek és harmóniáknak pontos adagolásával, a monumentális vonal. És harmadszor, hogy miképp válik oly csodálatosan könnyűvé a magvas mondanivaló. Más szavakkal: megcsodáljuk a tősgyökeres szavak seregét, a metafizikus rétegekben létrehozott magyar deklamációt. A mű megszólaltatása Székelyhidy úr finom tenorjában és a pompás Palestrina Kórusban igazi, szilárd támaszra talált.

[...]

8

[...] Kodály egy zsoltárt szerzett erre az alkalomra. Szövegéül Kecskeméti Vig Mihály 1535-ből való verse szolgál, amelyet Gönczi György 1620-ban megjelent énekeskönyvében talált a szerző. A megjelenítésben a kar váltakozik a tenorszólóval, amely a mű legnagyobb részében dominál. Maga a kompozíció olyan, mint Kodálynak a legtöbb műve, de helyenként érdekes és megkapó. [...]

9

[...]

Most Kodály Zoltán Zsoltára következett. Szövege Kecskeméti Végh Mihály XVI. századbéli írótól való. Kodály, kinek kivételes tehetsége újabban mind nagyobb erővel kezdett kibontakozni, amit főképp megkapó szépségű dalaiban és zseniális zongoradarabjaiban tapasztaltunk, mai művében megtalálta önmagát. Ez a zsoltár gazdag olyan csodálatos mélységekben és magasságokban, melyek Kodály Zoltánt a magyar muzsika legelső nagyságai közé emelik. Keserű panasz kél a tenorszólóban az Egek Urához, a kórus ajkán szelid zokogással tör föl a sirám. Aztán hátborzongató erejű jajongássá fokozódik, melyben apokaliptikus szenvedések, marcangoló kinok, véres könnyek sírnak. Majd a zajgó fájdalom lassan elcsitul, a sötét színek világosba enyhülnek. A bánat, a kétség, a keserv felolvad a hitben. Egyetlen óriási emelkedés az egész muzsika.

Átvonuló vihar erejével és tűzével ömlik és zeng, majd lehalkul sóhajtássá. Minden hangja, minden színe, minden könnye, áhitata tiszta fajmagyar ennek a muzsikának. A tenorszólam ivelése, a kórus fölbuggyanása, az orkeszter sikoltása a legtökéletesebb kiformalása a magyar frazeológiának. Férfias, nemes, egyszerűsége ellenállhatatlanul magával ragad. Arkitekturánkban csak a népművészet tudta eddig ily szépséggel kifejezni a magyar nemzeti lelket.

[...]

Végre egyszer nem szónoklatokkal, hanem cselekedetekkel tettek tanuságot a magyarság kulturális felsőbbbségéről. A nemzet, mely három olyan géniuszt mondhat magáénak, mint Dohnányi, Bartók és Kodály, verhetetlen.

10

[...]

A hangverseny legnagyobb szenzációja azonban

Kodály Zoltán

kórusos műve, az »55. zsoltár«, amelyben ez a kivételes tehetségű komponista sok régebbi, nem mindig érthető kísérletezés, keresés után azokba a tiszta, nemes művészi magaslatokba emelkedik, amelyek csak egy Bach mértékével érhetők el. Kodály értékes folklorisztikus törekvéseit jellemzi, hogy zsoltárának szövegéül Kecskeméti Vég Mihály 1535-ből való versét választotta, amelyet Gönczi Györgynek 1620-ban megjelent énekeskönyvében talált. Nemes, komoly magyar panasz, bízó hittel teljes vigasz van ebben a versben, amely új életet kap Kodály Zoltán zenei feldolgozásában. A zenekar erőttől duzzadó, színmagyar frazeológiájú dallamai felett szárnyal a tenor magánhang férfias recitatívója, amelyet egy-egy versszak után magához ragad és ájtatos zsolozsmába olvaszt az egyszerűségében megkapó vegyeskar szólama. Mint egy gyönyörű faragású székely templom, olyan fajta művészettel teljes, olyan meghatóan nemes ez a zsoltár. Itt nincsenek már keresések, kísérletek, itt megtalálta magát a zeneszerő, a szívével muzsikál és szerkesztésének bonyolultságát is az egyszerűség nemes tónusával vonja be. Gyöngyszeme

ez az új Kodály-ópusz a modern magyar zenének és meghallgatása után nem lendülhet azonnal tapsra a kéz, pillanatokig még a lelkünkben kell továbbrezegtetni a dallamokat.

[...]

11

[...] Csudálatos ugyan, hogy a "vezeklő" főváros a "bűnös" Budapesttől kölcsönzött három "bűnöst", a magyar alkotó- és előadózene három büszkeségét: Bartókot, Dohnányit és Kodályt, de így annál ószintébb az öröm, hogy a ráhibázás alkalmat adott a zeneköltőknek új irodalmi becsű művek komponálására és előadására. [...]

Az est szenzációja a műsor második száma, Kodály Zoltán Régi magyar (55.) zsoltára. A tenorszólóra, énekkarra és zenekarra írt mű Keckskeméti Vég Mihálynak a XVI. századból való versét zenésítette meg. A magánének recitativszerű szerepet kap (Székelyhidy nagyszerűen adta elő), és a négyszólamú vegyeskar ezt kíséri de ezenkívül egy zenekarnak, mint az énekkarnak nemcsak kísérő, hanem önálló jelentőségű feladata is van. Kodály remekművének jelentősége túlhaladja a hevenyészett kritika kereteit és ezért alkalmmilag még visszatérünk a csak Bach mértékével mérhető kompozíció részletezésére. Itt annyit, hogy Kodály Zoltán zsoltára egyéni hangjában, formájában, közvetlenségében, mélységében és emelkedettségében a magyar vallásos zene legszebb alkotása.

[...]

Egész ez város, rakva haraggal,
Egymásra való nagy bosszusággal,
Elhiresedett az gazdagsággal,
Hozzá fogható nincsen álnoksággal.
Gyakorta köztük gyűlések vannak,
Özvegyek, árvák nagy bosszút vallnak.
Isten szavával ők nem gondolnak,
Mert jószágukban fölfuvalkoddak. I!]

(Kecskeméti Vég Mihály [1535],
55-ik zsoltár.)

Dávid királynak, e kétségtelenül destruktív költőnek zsoltárát énekeltek a Vigadóban hétfőn este a filharmónikusok díszhangversenyén, amelyet Pest-Buda egyesítésének 50 éves fordulójára rendeztek. A zsoltár találó, annyira az, hogy a díszhangverseny mottója is lehetne. De zenéről van szó, a zene leoldja a marakodó törpe kétlábúak lelki életére lerakodott salakot, leoldja és más, külön világba viszi szárnyain a hallgatót.

Dohnányi ez alkalomra írt ünnepi nyitányával kezdődött az est. Az új nyitány jól fölépített, hatásos munka, az ellenpontozás példája is lehetne. Kár, hogy kívülről kapott idegen hatások adják az alapépitményét, nem pedig az alkotó művész belső sugallata.

Az est második száma Kodály Zoltán tenorszólóra, énekkarra és zenekarra írt 55. zsoltára volt. Kodály új műve minden ízében népi szellemű és komoly emelkedettség, vallásos érzés hatja át. Nagy mesterek egyszerűsége jellemzi ezt az alkotást és az egyszerűség nem mondvacsinált, nem tettetett,

hanem mélyen és emberien őszinte. A zenekar és az ének egységét sikerült megteremtenie és logikussá tenni. A hangzás tekintetében lehiggadt, tisztult, a hangtömegeket könnyedén, szuverén biztonsággal helyezi el jelentőségük szerint. Ez a zsoltár már nem kísérletezés, hanem nagyértékű kész eredmény. A tenorszólót Székelyhidy Ferenc énekelte, avatott művészettel, az ének-kar munkáját a Palestrina-kórus látta el.

Bartók Béla új táncszvitje ugyancsak a népzene elemeiből készült alkotás. Friss, ötletes, néhol a havasok éles levegőjét érezzük, néhol a nép lassu, nehézkes megmozdulását. Rendkívül változatos és épp úgy, mint Kodály műve, jól hangzik: a költő határt szabott száguldó képzeletének.

Három modern muzsikus előtérbe helyezésével nem feledkeztek meg a régi mesterekről sem. Liszt Ferenc XIV. magyar ábrándjával és Berlioz Hector híres Rákóczi-indulójával fejezték be a hangversenyt. A magyar ábránd zongoraszólamát Dohnányi Ernő játszotta, szédületes technikával.

13

[...]

Kodály Zoltán 55. zsoltára, melyet Vég Mihály 1535-ben írt szövegére komponált, megrázó lelki élményévé lett azoknak, akik hallották. Ilyen a magyar muzsika, ilyennek kell lennie. A magyar férfilélek tartózkodó melegsége, férfias, szófukar, szinte kemény és mégis gyöngéd lirája zeng benne. A tenorszólónak mintegy visszhangja a kórus éneke, s a zenekar csodálatos kifejező

ereje és mélysége vele nagyszerű egységbe olvad. Az érzelmeknek a climaxig fokozott vihara után a hit tiszta és boldog csöndje beethoveni nagyságot sugároz. De sem a fájdalom, sem a hit nem az általános emberi, hanem a magyar fájdalom, a magyar hit. Kodály Zoltán lelkébe a magyarok Istene lehellte saját lelkének szent, örökké élő szikráját.

[...]

14

Világoskék atillás hajduk álltak sorfalat a Vigadó lépcsőházában. A termek összes lámpái égtek, ragyogtak, kápráztattak. Az esztrádát ószirozással hintették be, perzsaszőnyegekkel diszitették, hogy illően fogadja az államhatalom, a szentszék, a főhercegi család s a város képviselőit. Tündöklő külsőségek között tartották meg a Pest, Buda és Óbuda egyesítésének ötvenedik évfordulója alkalmából rendezett ünnepi hangversenyt, amely a magyar zenei életnek, sőt a magyar zene történetének is ünnepi estje volt.

Az új magyar zene négy reprezentatív manje közül három: Bartók, Dohnányi és Kodály új kompozícióval avatta emlékeztetésé november 19-ének estjét. A negyediket: Weiner Lót, az est rendezői nem kérték fel arra, hogy ünnepi muzsikát írjon. Weiner Leó, aki tavaly az amerikai Coolidge-díjat nyerte el, ama felekezet tagja, amelynek a városház hivatalos szónoka szerint: vezekelnie kell a mai Budapestért. A vezeklők felekezetének számos tagja távolmaradásával is vezekelt a hétfői estén s

ez az oka annak, hogy színházi nyelven szólva: "vattázott ház" előtt folyt le az évad legnagyobb zenei eseménye. Meg kell azonban állapítanunk azt is, hogy akik megváltották jegyüket, azok tulnyomórészt és szemmel láthatóan szintén a vezeklők szektájához tartoztak.

[...]

Kodály Zoltán

zsoltárt komponált, egyet ama zsoltárok közül, amelyeket egykor, egy megnevezhetetlen nyelven bizonyos Dávid nevű destruktív költő költött s amelyet a tizenhatodik század elején egy ugyancsak destruktív és üldözött kálvinista poéta, kecskeméti Végh Mihály, fordított le, versben, sok szabadsággal, magyarra. Megrázóan drámai erejű ez a komor, keserű, de hittel teljes vers, olyan felkiáltás, amely felhangzik a magas Égbe, az Ur színéig, mert csordultig teli szivből fakadt. S ilyen a zene is. Mély áhitat s mély magyar érzés a gyökerei ennek a muzsikának s a magyar áhitat, a magyar fohászkodása Istenéhez muzsikában még soha olyan emelkedett hangon, olyan átszellemült tisztaságban, olyan megrendítően nem szólalt meg, mint Kodály zsoltárában. Kecskeméti Végh Mihály szenvedélyes, indulatos és mégis áhitatos szavai Kodályból olyan hangokat váltottak ki, amilyenek csak a leggazdagabb zengésű zeneszerző-kelekből s azokból is csak az élet legihletetesebb pillanataiban fakadnak. Első hallásakor az volt az érzésünk, hogy szerkezetében aránytalan, néha széthulló ez a hatalmas zsoltár, végső hatása azonban ezek ellenére is csodálatosan egységes. A tenorszóló, - Szé-

kelyhidy énekelte -, amelynek vasbeton-traverzén nyugszik az egész hangkáthedrális, olyan megrázóan egyszerű és szivbemarkoló, amilyen csak egy népdal lehet. A karok az érzés mélységében felülmulják a gregorián-korálokat, és panaszhangjaikkal csak az őszi szél jajgatása vehetné fel a versenyt. A hangszerek átszellemültek, mintha emberi hangok lennének. A krónikás az olvasó elnézését kéri lelkesedéséért. De ez a muzsika ugyan hatott rá, mint a kinyilatkoztatás s ő az égő csipkebokor láttára még ma is térdrehull.

15

Hétfőn este a Filharmóniai Társaság rendkívüli díszhangversenyen ünnepelte meg fővárosunk, Pest és Buda egyesítésének 50. évfordulóját. Szomorú hivatalos formáság ünnepelni nagyszerű apák alkotását, pártviszályoktól tépett, megcsorbult becsületű nemzetnek. A művészetértő közönséget úgy látszik nem érdekelték a város ünneplő vezetői, akik most kitűzik a zászlót arra az épületre, melyen ők maguk semmit sem építettek. Másrészt a lezajlott zenei ünnepeken megszokhattuk, hogy a zene csak dísz a hivatalos ceremóniákon s így érthető, hogy a filharmóniai esték törzsközönségének jórésze nem jelent meg a hétfői hangversenyen. Üresen maradt széksorokat megtöltötték a »szabadjegyesek«, akik viszont nem zenét hallgatni, hanem valóban »ünnepelni« jöttek. Az igazi elit-közönséget csak kis töredék képviselte, de ennek soraiban ott láttuk a kormányzót és nejét, Izabella, Au-

guszta és Zsófia főhercegasszonyt, József Fe-
renc kir. herceget menyasszonyával, Schioppa
pápai nunciust, Nagy Emil igazságügyminisztert,
Scitovszky képviselőházi elnököt, Folkusházy
alpolgármestert és más közéleti előkelőségeket.

Ezúttal azonban éppúgy csalódtak, akik csak
ünnepelni jöttek, mint akik, természetesen nem
művészi okokból, távolmaradtak. Ezen az ünne-
pélyen a zene volt a fontos, hiszen korunknak
három legnagyobb művésze: Bartók, Dohnányi és
Kodály állott sorompóba s amit a bemutatott há-
rom zenei újdonság hirdetett, az túlnőtt a ju-
bileum keretén, az nem a százéves városnak, ha-
nem az örökéletű magyar zeneszerzésnek ünnepe
volt. Amit hiába keresünk e hazában: a magyar
nép igazi arcát, azt megtaláltuk a hangver-
senydobogón elhangzott remekművekben. És mikor
Kodály Zoltán 55-ik zsoltára elhangzott, min-
denki úgy érezte, hogy valami fenséges csoda
történt, hogy valami feltámadt bennünk, ami
minden veszteségért kárpótol bennünket: feltá-
madt közöttünk az az Úr, akit a magyar költő
panaszszava idézett közénk, mindnyájunk vigasz-
talására.

»Akinek nincs népe, annak nincs istene sem«.
Nem véletlen, hogy ennek a »Volks-Gott«-nak, me-
lyet Dosztojevszkij keresett, orosz ígéretét a
magyar művészet váltotta be. A magyar költő lel-
kében a vallás, mint egyéni élmény legtöbbször
a nemzet balsorsából fakadt, sohasem szakadt el
földjétől az általános dogmák életentúli vilá-
gába; s ezért talán seholsem harsogja túl olyan
erővel a földi nyomorúság szava a hit transzcen-

dentális ígéletét, mint a magyar imában. A magyar paraszti józansága jó vagy rossz sorsban egyaránt szereti a reális életet, büszkén hivatkozik legyőzve is nemzeti becsületére. De mikor pártviszály szaggatja szét, mikor saját népe is elhagyja, mikor becsületében is megcsalódott, akkor felkél költője lelkében az ő istene, az egyetlen, aki látja az igaz szív keservét, az egyetlen, ki áldó kezet terjeszt föléje.

Ez az istent idézte le közénk Kodály Zoltán, aki megtalálta népét és megtalálta népén keresztül annak istenét. Minden igazi művészetnek valami vallásos tisztelet az alapja; Kodály grandiózus zsoltára ezt a minden művének mélyén ott lappangó hitet nevének nevezte. Korszakalkotó, az egész mai Európában egyedülálló jelentősége ez ennek a csodálatos zeneműnek. Ahova a XIX. század mesterei filozófiai (Brahms, Mahler) vagy ritualis (Liszt, Frank) utakon hiába törekedtek, oda Kodály minden filozófia megkerülésével a legemberibb érzések lépcsőjén jutott el. Bach vallássossága ez, az emberiség apoteózisa. A mű esztétikai méltatása, ha meggondoljuk, hogy Bartók operája mellett a modern zeneirodalomnak (Wagnertől számítva!) legnagyobb alkotásával van dolgunk, meghaladja hírlapi beszámolóink keretét. Kodály nagy zenekarra, tenór-szólóra és vegyeskarra írt szerzeményében teljesen új formát teremtett, melynek szellemi gyökerét valahol a XVI. és XVII. század magyar református énekeskönyveinek dallam- és ritmusvilágában kell keresnünk, tehát abban a korban, ahonnan Dávid 55. zsoltárának megkapó magyar szövegfordítása származik, Kecskeméti Vég Mihály hatalmas verse,

mely Kodályt remekművének megírására ihlette. Nem feledkezhetünk meg az előadásról sem, így elsősorban a Palestrina-kórus gondos munkájáról. A tenórszólót Székelyhidy Ferenc megrázó művészettel énekelte. Nagy énekművészünk ezzel a produkciójával örökre beírta nevét a magyar zenetörténetbe.

[...]

Mit bizonyítanak ezek a sajtó-dokumentumok? Azt, hogy a Psalmus ama ritka remekművek közül való, melyekben a társadalom, a közvélemény legkülönbözőbb rétegei magukhoz szóló mondanivalót találnak, már a bemutató pillanatában. Láttuk: az 1923-as, nagyonis megosztott magyar társadalom sajtója szinte egyöntetű elismeréssel fogadta Kodály alkotását. A nemzeti és keresztény irányzatok lapjai a mű zengzetes magyarságát, a zsoltár szavát felerősítő hitét hangsúlyozták, a szociáldemokrata és liberális-radikális polgári lapok a mű eszmei és művészeti progresszivitását. Kifejezett elutasításra egyetlen sajtóorgánus sem vállalkozott (első ilyen alkalom ez Kodály zeneszerzői pályáján!); a közömbösek és fanyalgók a konzervatív polgári sajtó kritikusaiközül kerültek ki; számukra a mű újszerű magyar-

sága, zenei korszerűsége és világnézeti progresszivitása egyaránt idegen volt.

Hogy Kodály mindazonáltal nem valamilyen "részmagyarság", hanem a teljes nemzet szószólója, a teljes magyarság, egyszersmind Európa küldötte: annak Tóth Aladár és Szabolcsi Bence utóbb kötetnyi írást szentelt⁵⁹. Ezeknek hangját előlegezi Tóth említett Nyugat-beli cikkének befejező szakasza:

"Kodály legújabb alkotása a műsoron »55. Zsoltár« néven szerepelt. A nevet azóta megváltoztatták. Az Universal Editionban megjelenő partitúra címlapjára azt fogják rányomtatni: »Psalmus Hungaricus«, Magyar zsoltár. A magyar zsoltár."⁶⁰

Kodály és Bartók bécsi kiadója, az Universal Edition, mai mérték szerint szokatlan gyorsasággal, már az őszi hangversenyévadra megjelentette a mű kottáját. 1924. december 3-án Tóth újabb írását közölte a Pesti Napló: Kodály "Psalmus Hungaricus"-a. Ez már a magyar és német szöveggel megjelent partitúrát és zongorakivonatot méltatta.

A mű első két külföldi előadásának színhelye Zürich volt, 1926. július 17-én és 18-án, Volk-

mar Andreae vezényletével. A második előadást az Új Zene Nemzetközi Társasága IV. fesztiváljának megnyitó díszhangversenyeként rendezték meg, a nemzetközi zenei szaksajtó számos munkatársának jelenlétében. Ez valóságos információs robbanást eredményezett: a műről és szerzőjéről olyan tömegű méltatás jelent meg Európában és Amerikában, hogy annak tudományos feldolgozása külön kötetet kívánna.

1927 áprilisában Amszterdamba hívták meg Kodályt, hogy maga vezényelje a Psalmust. Karmesterről gyakorlatilag nem rendelkezvén, nem akarta vállalni; utóbb néhány dirigálás-technikai órát vett Strasser Istvántól (aki 1926. november 29-én Budapesten vezényelte Kodály művét) és mégis elutazott Hollandiába. 1927 áprilisában három ízben vezényelte művét Amszterdamban. Az előadások rendkívül sikere arra indította Kodályt, hogy azontúl előadóként is járuljon hozzá műveinek terjesztéséhez. Saját, korántsem teljes feljegyzése azt tanúsítja, hogy 1927 és 1942 között 22 alkalommal vezényelte a Psalmus Hungaricust.

Nem tétlenkedett eközben a bécsi kiadó sem. Kiutatása szerint 1926 júniusa és 1929 márciusa között, nem egészen három év alatt, 10 ország 25 vá-

rosában adták elő Kodály művét. Ezek között olyan premierok vannak, mint a bécsi, Anton von Webern vezényletével (1927. november 5-6.), 1927. december 18-án és 19-én az amerikai kettős bemutató New Yorkban, Willem Mengelberggel mint dirigenssel, 1928. október 10-én és 12-én pedig a milánói, Arturo Toscanini zenei irányításával. Kodály saját zongorakivonat-példányának egyik üres oldalára egy darabig feljegyezte a Psalmus előadási dátumait, de 1928 tavaszán túl már ő sem tudta követni műve terjedésének egyre jobban tárguló köreit. Az 1928. április 20-i rotterdami előadás mellé még odaírta: "1 év Hollandia 12szer", de többé nem nyúlt ehhez a listához.

Mi sem követjük tovább a Psalmus Hungaricus útját a nagyvilágban. A mű él és hat, az egész világon éneklük, számtalan nyelven. Újabban immár egyre több helyen magyarul is.

A recepció-történet folytatása helyett hadd fejezzük be mondandónkat egyetlen mélyértelmű vélemény idézésével. Szerzője Bartók Béla, aki 1931-ben tartott, a parasztzenének az újabb műzenére tett hatását elemző budapesti előadását ezzel a gondolattal zárta:

Végezetül még egy harmadik módon mutatkozhatik a parasztzene hatása a zeneszerző műveiben. Ha tudniillik sem parasztdallamokat, sem parasztdallam-imitációkat nem dolgoz föl zenéjében, de zenéjéből mégis ugyanaz a levegő árad, mint a parasztzeneből. Azt lehet mondani ilyenkor: a zeneszerző megtanulta a parasztok zenei nyelvét és rendelkezik vele oly tökéletes mértékben, amilyen tökéletes mértékben egy költő rendelkezik anyanyelvével. Vagyis: oly szabadon használhatja és használja is, akárcsak a költő anyanyelvét.

A magyar zeneművek közül Kodály műveiben találjuk erre a legszebb példát. Ne is utaljunk egyébre, mint a »Psalmus Hungaricus«-ra: magyar parasztzene nélkül ilyen kompozíciók nem jöhettek volna létre. (Igaz viszont, hogy Kodály nélkül sem!)⁶¹

J E G Y Z E T E K

- 1 Fővárosi Levéltár: 71.448/1922-XIV. számú akta-
köteg.
- 2 Levél Octavian Beunak Bukarestbe, 1931. január
10-én. Bartók Béla levelei, szerk. Demény János,
Budapest 1976, 397. lap.
- 3 Doráti Antal, a leendő karmester, 1923-ban még
Kodály zeneszerző-növendéke, celesta-játékosként
maga is közreműködött a Tánc szvit nagybátyja
által vezényelt bemutatásában. Az ő kompetens
visszaemlékezéséből tudjuk, hogy a zenekar nem
tudta eljátszani Bartók művét, "még megközelítő-
leg sem". (Így láttuk Bartókot, szerk. Bónis Fe-
renc, Budapest 1981, 94. lap.)
- 4 Dille, Denijs: Souvenirs par Z. Kodály, Studia
Musicologica IX/3-4, Budapest 1967, 263. lap.
Magyarul, Kodály Zoltán emlékezései címen, Pe-
terdi Mária fordításában: Magyar Zenetörténeti
Tanulmányok Mosonyi Mihály és Bartók Béla emlé-
kére, szerk. Bónis Ferenc, Budapest 1973, 305.
lap.
- 5 Az 1586-ban megkezdett fordítói munka eredménye,
a vizsolyi biblia, 1590-ben jelent meg.
- 6 Szenci Molnár Albert 1606-ban fejezte be a száz-
ötven zsoltár "franciai notáknac és verseknec
módcyokra" készített fordítását; munkája 1607-
ben jelent meg először. Új kiadását lásd: Régi
Magyar Költők Tára, XVII. század, 6. kötet, saj-
tó alá rendezte Stoll Béla, Budapest 1971.
- 7 Lásd: A magyar kéziratos énekeskönyvek és vers-
gyűjtemények bibliográfiája (1565-1840), össze-
állította Stoll Béla, Budapest 1963, 7. és 3.
szám.

- 8 Hivatkozik rá Papp Géza tanulmánya is: Pontosítás ürügyén (A Psalmus Hungaricus szövegének kérdéséhez), Magyar Zene XXV/4, Budapest 1984 december, 391. lap.
- 9 286. lap.
- 10 Horváth János: Rendszeres magyar verstan, Budapest 1951, 46. lap; ugyanó: A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete, Budapest ²/1957, 249-250. lap.
- 11 286. lap.
- 12 Hornyik János: Kecskemét város története oklevéltárral II., Kecskemét 1861, 225. és 116. lap.
- 13 Névtelen szerző cikke a lap 1941. november 16-i számában: Psalmus Hungaricus, Werk eines Deutschen. A terjedelmes írásnak Kodályra és művére vonatkozó részét, magyar fordításban, lásd Bónis Ferenc tanulmányában: Ki komponálta a Psalmus Hungaricus zenéjét? Kodály vitája a német sajtóval 1942-ben, Magyar Zene XXV/2, Budapest 1984 június, 136-137. lap.
- 14 Kodály németül írott helyreigazító nyilatkozatát, magyar nyelven, lásd ugyanott: 137-138. lap.
- 15 Magyar Színpad XXVI/324, Budapest 1923. november 19. Újraközölte, Elfeledett Bartók- és Kodály-nyilatkozat 1923-ból címen, Wilhelm András: Magyar Zene XXI/4, Budapest 1980 december, 429. lap.-- Wilhelm rövid kommentárjának egyik elharmarkodott következtetésére - arra, hogy az 1535-ös évszám "csakis Szilády Áron e publikációjából tudható adat" lett volna - már Papp rámutatott a 8. jegyzetben említett írásában, bizonyítva, hogy Kodály két további helyen is találkozhatott 1535-tel a zsoltár-parafrázis keletkezési

éveként.

- 16 Kodály-hagyaték, Budapest.
- 17 Papp i.m. 390. lap.
- 18 Régi Magyar Dallamok Tára I: A XVI. század magyar dallamai, Budapest 1958, 84. lap.
- 19 Lásd Pierre Pidoux - Samuel Jan Lenseink háromkötetes kiadványát: *Le psautier huguenot de XVIe siècle*, Basel 1962, Assen - Kassel - Basel 1969.
- 20 Régi Magyar Költők Tára XVII. század, 6. kötet: Szenci Molnár Albert költői művei. Sajtó alá rendezte: Stoll Béla, Budapest 1971, 10. lap.-- Idézi az előszót Árokháty Béla is: Szenci Molnár Albert és a genfi zsoltárok zenei ritmusa, Kecskemét 1934, 3. lap.
- 21 Pálóczi Horváth gyűjteményének kritikai kiadását Bartha Dénes és Kiss József rendezte sajtó alá: Budapest 1953. A gyűjtemény 431-438., 442-443. és 445. darabjai: Horváth versei zsoltárdallamokra.
- 22 Kísérőtanulmány A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretnek, Várad 1566 című fakszimile-kiadáshoz (Bibliotheca Hungarica Antiqua IX, szerk. Varjas Béla), Budapest 1975, 9. lap.
- 23 Ugyanott.
- 24 Horváth János: A reformáció jegyében, Budapest ²/1957, 248. lap.
- 25 XVII-XVIII. századi forrásaink szövegét, a könnyebb összehasonlítás kedvéért, innentől a fejezet végéig eredeti fonetikával, de modern ortográfiával adjuk vissza.
- 26 Horváth Jánosnak a 24. jegyzetben i.m. 49. lap.

- 27 Régi Magyar Költők Tára IV: XVI. századbeli magyar költők művei, Budapest 1883, 288. lap.
- 28 A magyar népdal strófa-szerkezete, Budapest 1906, a 33. lap 1. jegyzete. Új kiadását lásd Kodály: Visszatekintés, összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok. Sajtó alá rendezte és bibliográfiái jegyzetekkel ellátta Bónis Ferenc, Budapest 1964, II:506. lap.
- 29 Hogy ezt mily tudatosan tette Kodály, arról egy fonetikával kapcsolatos "elejtett" megjegyzése tanúskodik. A magyar kiejtés romlásáról tartott beszédében (1937. december 9.) beszámol Sievers első, nyelvmelódiai kutatásokkal foglalkozó írásainak megjelenéséről, "amihez hasonlókat Gom-bocz buzdításai ellenére sem tudtam már végez-ni: más utakra terelt a sors, a hajlam". Majd hozzáteszi: "(Ámbár ha vesszük, az is egy neme a kísérleti fonetikának, ha az ember versek alá kottát írogat, s megpróbálja a bennük rejlő me-lódiákat napvilágra hozni.)" Visszatekintés II: 289-290. lap.
- 30 Vallomás. Előadás a Nyugat-Barátok Körében 1932. december 23-án. Nyugat XXVI, Budapest 1933, 75-78. lap. Új kiadása: Visszatekintés II: 490-491. lap.
- 31 Visszatekintés II: 82-83. lap.
- 32 Bartók Béla: Kodály Zoltán, Nyugat XIV/3, Bu-dapest 1921, 235-236. lap. Új kiadását lásd: Bar-tók Béla Összegyűjtött Írásai, közreadja Szólló-sy András, Budapest 1967, 621-622. lap.
- 33 Bemutatója 1918. január 12-én, Bécsben volt, a császári és királyi hadügyminisztérium zenetörté-neti központjának "történelmi hangverseny"-én, Székelyhidy Ferenc és Bartók Béla előadásában.

- 34 Lásd: Bónis Ferenc: Neoklasszikus vonások Kodály zenéjében, Ady-Kodály Emléknapok, szerk. Ittzés Mihály, Kecskemét 1978-1979, 17-39. lap; Zoltán Kodály - der Meister der ungarischen Neoklassik, Österreichische Musikzeitschrift XXXV/3, Wien 1980 március, 129-143. lap; Zoltán Kodály, a Hungarian Master of Neoclassicism, Studia Musicologica XXV/1-4, Budapest 1983, 73-91. lap.
- 35 Zenei Szemle XI/2, Budapest-Temesvár 1926, 37-39. lap, a szerző eme jegyzetével: "Ez a cikk már 1918-ban ki volt szedve, a kótták közlése technikai akadályok miatt máig lehetetlen volt". Visszatekintés II: 76-78. lap + melléklet.
- 36 A 36 strófás ballada 28-30. szakasza lemaradt a fonográfhengerről, 10. strófa viszont kettő is akadt.
- 37 MTA Zenetudományi Intézete: Kodály-Rend, 28.375. számú támlap (Kodály kézírása).
- 38 Bereczky János - Domokos Mária - Olsvai Imre - Paksa Katalin - Szalai Olga: Kodály népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai, Budapest 1984, 255. szám.
- 39 Haiman György: Kner Imre és a Psalmus Hungaricus, Békéscsaba-Gyoma 1976, 31-33. lap; Papp Géza: Pontosítás ürügyén, Magyar Zene XXV/4, Budapest 1984 december, 392 lap. -- Haiman tanulmányának további megjelenési adatait lásd Papp i.m. 1. jegyzetében.
- 40 SÓLTÁRI ÉNEKEK, MELYEK A' Magyar Anyaszent-

egyház vigasztalására, nagy Szorgalmatossággal, a' Szent Biblia bötüjéhez, inkább mint azelőtt alkalmaztatván, most újonnan kibocsáttattak, ILLYÉS ISTVÁN Szent Thamási Praepost, és Esztergami Canonok által. NYOMTATTA Nagy Szombatban, az Academiai bötükkel, Hörmann János 1693. Esztendőben. -- Tartalmának részletes leírását lásd Papp Géza: A XVII. század énekelte dallamai, Régi Magyar Dallamok Tára II, Budapest 1970, 45-46. lap.

- 41 Papp: Pontosítás ürügyén, 392. lap
- 42 A hivatkozott helyet illetően (Visszatekintés II:511. lap, 19. jegyzet) lásd Papp, ugyanott 20. jegyzet.
- 43 Ugyanott.
- 44 A Cationale 1979-es kiadása - "...édes Hazámnak akartam szolgálni..." Károni János: Cationale Catholicum, Petráss Incze János: Tudósítások, összeállította Domokos Pál Péter - az 1676-os versszöveget közli (1035-1037.lap), az 1719-es szövegváltozatról nem tesz említést.
- 45 Illyés előszavát, melyben átdolgozásának okát pontosan megmagyarázza, Papp Géza idézi és kommentálja: Régi Magyar Dallamok Tára II, 45-46. lap.
- 46 A magyar népdal strófa-szerkezete, Különlenyomat a Nyelvtudományi Közlemények XXXVI. évfolyamából, Budapest 1906, 33. lap, 1. jegyzet (Visszatekintés II:506. lap, 29. jegyzet). Kodály sapphói strófákat kutatott

az 1736-os debreceni énekeskönyvben; az egyik ilyen, melyre a szóbanforgó jegyzetben lapszámmal hivatkozott, épp a "Mikoron Dávid" előtti LIV. dicséret. Tehát már ekkor "rálapozott" Vég Mihály versére, ebben a kiadványban is.

- 47 Lásd e tanulmány 15. jegyzetét
- 48 Lásd Varjas Béla tanulmányát Heltai Gáspár Cancionalejának faksimile-kiadásához: Bibliotheca Hungarica Antiqua V, Budapest 1962, 7-15. lap.
- 49 A 34. jegyzetben leírtakon kívül még Bónis Ferenc: Zoltán Kodály und sein Psalmus Hungaricus, Komponisten des 20. Jahrhunderts in der Paul Sacher Stiftung, Basel 1986, 85-93. lap; ugyanő: Zoltán Kodály's Weg zum Psalmus Hungaricus, Musica 41/1, Kassel 1987 január-február, 13-20. lap. -- E tanulmányok szerzője hálásan emlékezik néhai Szigeti Kilián pannonhalmi bencés tanárra, a kiváló organológusra s a vele folytatott beszélgetéseknek a fenti írások némely gondolatsorát megindító inspirációjára.
- 50 Lásd Szabolcsi Bence névtelenül írott elemző ismertetését a Psalmus 1924. november 30-i és december 1-i második és harmadik előadásához: Zeneközlöny XIV/9; Budapest 1924. november 28, 4., 6., 8., és 10. lap. Újabban a Szabolcsi-életműkiadás Kodályról és Bartókról című 5. kötetében: Budapest 1987, 37-42. lap.

- 51 Kodálynak arra a sajátos szokására, hogy töprengéseit - önmagának feltett kérdéseit írásban rögzíti, már Breuer János felfigyelt. Ugyanő szúrta le elsőként fontos tanulságokat a Psalmus-vázlatokból. Lásd Breuer: előszó a Psalmus Hungaricus, Kecskeméti Vég Mihály 55. zsoltára, zenéjét írta Kodály Zoltán op. 13 című kötetéhez, Budapest 1977, 7-19. lap; ennek bővített-javított változata szerző Kodálykalauz című kötetében, Budapest 1982, 104-124. lap. További idevágó tanulmánya: Kodály műveinek visszhangja az 1920-as évek nemzetközi sajtójában, Magyar Zenetörténeti Tanulmányok Kodály Zoltán emlékére, szerk. Bónis Ferenc, Budapest 1977, 190-209. lap.
- 52 Neoklasszikus vonások Kodály művészetében, Kecskemét 1978-1979, 25. lap.
- 53 1948. július 5-én, a budapesti Károlyi kertben rendezett ünnepi hangversenyen, Kodály maga vezényelte a Psalmust. Az est műsorfüzetében Szabolcsi írt a negyedszázados remekműről, megírva szövegéről, hogy "Kodály az úgynevezett Gönczi-féle énekeskönyv egyik XVII. századi kiadásában lett rá figyelmes" (lásd Szabolcsi életműkiadásának 5. kötetében is). Szó sincs tehát arról, hogy Kodály és szűkebb környezete homályban akarta volna hagyni a szöveg közvetlen eredetét!
- 54 Csomasz Tóth Kálmán tanár úr szíves felvilágosítása.

- 55 Szabolcsi Bence: A zene története, Budapest 1940, 418. lap. ²/1942, 407-408. lap. -- Műve zárófejezetét a szerző a 3. kiadástól (1958) kezdve kimetszette a teljes képből; új kiadását lásd életműkiadásának Kodályról és Bartókról szóló 5. kötetében, függelék-ként, Budapest 1987.
- 56 Ugyanott: 1940, 417-418. lap, ²/1942, 407. lap.
- 57 Molnár Antal, Demény János, Ujfalussy József, Eösze László és Breuer János idevágó munkásságára utalunk.
- 58 Horthy "operai érdeklődési köre nagyjából a Bajazzók nehézségi fokáig terjedt, azt még szívesen meghallgatta". V.ö. Bónis Ferenc: Tizenhárom találkozás Ferencsik Jánossal, Budapest 1984, 47. lap.
- 59 Tóth Aladár válogatott zenekritikái. Az előszót írta Lukács György. Sajtó alá rendezte és utószóval ellátta Bónis Ferenc. Magyar Zene tudomány 11, Budapest 1968; Szabolcsi Bence: Kodályról és Bartókról. Sajtó alá rendezte Bónis Ferenc, Budapest 1987.
- 60 Tóth Aladár: Kodály és Psalmus Hungaricus. Nyugat XVI/24, Budapest 1923. december 15, 607. lap. Új kiadását lásd a Zenei írások a Nyugatból c. kötetben, szerk. Breuer János, Budapest 1978, 226 lap.

- 61 Bartók Béla: Budapesti előadás, II. A parasztzene hatása az újabb műzenére. Új Idők XXXVII/23, Budapest 1931. május 31, 719. lap. Új kiadása Bartók Összegyűjtött Írásainak I. kötetében, szerk. Szóllósy András, Budapest 1967, 678-679. lap.

TARTALOM

Történelmi hangverseny 1923-ban	1
A szöveg és a szövegköltő.....	11
A zenemű születése.....	46
Dramaturgiai, szerkesztési munka.....	118
A bemutató fogadtatása.....	132
Jegyzetek.....	161